

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**PİYASA YAPISI VE YOĞUNLAŞMA: TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ
ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

İbrahim BAŞARAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**PİYASA YAPISI VE YOĞUNLAŞMA: TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ
ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

İbrahim BAŞARAN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ILDIRAR
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Mehmet ÖZMEN
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Şükrü APAYDIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ILDIRAR
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Mehmet ÖZMEN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Şükrü APAYDIN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2020

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2020

İbrahim BAŞARAN

ÖZET

PİYASA YAPISI VE YOĞUNLAŞMA: TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

İbrahim BAŞARAN

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ILDIRAR

Ağustos 2020, 128 sayfa

Hem önemli bir finansman kaynağı olması hem de parasal aktarım mekanizmasındaki rolü itibariyle bankacılık sektörü, ekonominin finansal ve reel kesimlerini etkileyen stratejik bir sektördür. Dolayısıyla bankacılık sektörünün rekabetçi yapısı, istikrarı ve etkinliği ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından önemli olmaktadır.

Bu çalışmada Türk bankacılık sektörünün piyasa yapısı ve rekabet düzeyi, 2003-2018 verileri kullanılarak dinamik panel veri yöntemiyle araştırılmaktadır. Bu amaçla yapısal olmayan Panzar-Rosse modeli çerçevesinde önce 2003-2018 dönemi için, daha sonra Küresel Finans Krizinin etkilerini görebilmek amacıyla 2003-2009 ve 2010-2018 alt dönemleri için rekabet derecesini gösteren H istatistik değerleri hesaplanmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, Türk bankacılık sektörünün 2003-2018 döneminde, literatürde yer alan tasnife uygun olarak monopolcü rekabet yapısına sahip olduğu söylenebilirse de, sektörün oligopolistik bir yapıda olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bir başka deyişle sektördeki mevduat bankalarının gelirleri, girdi fiyatlarında yaşanan artıştan daha az oranda artmaktadır. 2003-2009 ve 2010-2018 alt dönemleri itibariyle hesaplanan H istatistik değerleri ise sektörün oligopol piyasa yapısını korumakla beraber ilgili dönemlerde rekabet düzeyinin ciddi derecede düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca iki alt dönem için hesaplanan H istatistik karşılaştırıldığında, Küresel Finans Krizi sonrasında sektörün rekabet düzeyinin azaldığı gözlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Piyasa Yapısı, Rekabet, Panzar-Rosse Modeli, Türk Bankacılık Sektörü.

ABSTRACT
MARKET STRUCTURE AND CONCENTRATION: AN APPLICATION ON
TURKISH BANKING SECTOR

İbrahim BAŞARAN

Master Thesis, Department of Economics
Supervisor: Assist. Prof. Dr. Mustafa ILDIRAR
August 2020, 128 pages

The banking sector is a strategic sector that affects the financial and real sectors of the economy, both as a crucial source of finance and its role in the monetary transmission mechanism. Therefore, the competitive structure, stability, and effectiveness of the banking sector are significant for the sustainability of economic growth.

In this study, the market structure and competition level of the Turkish banking sector are investigated by employing a dynamic panel data method and using the data of the 2003-2018 period. For this purpose, within the framework of the non-structured Panzar-Rosse model, the first H statistical values were calculated for the period 2003-2018 and then for the 2003-2009 and 2010-2018 sub-periods to see the effects of the Global Financial Crisis.

According to the findings, although it can be said that the Turkish banking sector has a monopolistic competitive structure in the period of 2003-2018, in accordance with the classification in the literature, it can be easily stated that the sector has an oligopolistic structure. In other words, the income of deposit banks in the sector increases less than the increase in input prices. H statistical values calculated for the 2003-2009 and 2010-2018 sub-periods reveal that the level of competition in the sector is notably low, although the oligopolistic structure is maintained. Also, when the H statistics calculated for the two sub-periods are compared, it is observed that the competition level of the sector decreased after the Global Financial Crisis.

Keywords: Market Structure, Competition, Panzar-Rosse Model, Turkish Banking Sector.

ÖNSÖZ

Lisans dönemi boyunca hiçbir dersini kaçırmadığım, üzerimde büyük emeği olan ve bu tez çalışmasının oluşturulmasında sonsuz desteği ve hoşgörüsünü esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ildırar'a; tezin okunması ve değerlendirilmesinde kıymetli zamanlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Özmen ve Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Apaydın'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca lisans ve yüksek lisans eğitimim süresince ders aldığım Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyelerine bana yaptıkları katkı adına teşekkür ederim.

Son olarak hayatım boyunca yanımda olan, maddi manevi desteklerini esirgemeyen aileme, veri toplama sürecinde destek olan Mehmet Orkun'a ve tezin yazımında her zaman desteğini gördüğüm Esra Sultan Demiralay'a teşekkür ederim.

İbrahim BAŞARAN

Adana / 2020

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xi
GRAFİK LİSTESİ	xii

BÖLÜM I

GİRİŞ

BÖLÜM II

PİYASA YAPISI VE YOĞUNLAŞMA

2.1. Piyasa Yapısı	4
2.1.1. Tam Rekabet Piyasası	4
2.1.2. Eksik Rekabet Piyasaları	6
2.1.2.1. Monopol (Tekel) Piyasası	7
2.1.2.2. Oligopol Piyasaları	8
2.1.2.3. Monopolcü Rekabet Piyasaları	10
2.2. Piyasa Yoğunlaşması	11
2.2.1. Piyasa Yoğunlaşması Ölçütleri	12
2.2.1.1. Yapısal Yaklaşımlar	12
2.2.1.1.1. N-Firma Yoğunlaşma Endeksi	13
2.2.1.1.2. Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI)	14
2.2.1.1.3. Rosenbulth ve Hall-Tideman Endeksi (HTI)	15
2.2.1.1.4. Hannah-Kay Endeksi (HKI)	16
2.2.1.1.5. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI)	17
2.2.1.1.6. Hause Endeksi	17
2.2.1.1.7. Entropi ve Nispi Entropi Endeksi	17
2.2.1.1.8. U Endeksi	18
2.2.1.1.9. Hâkimiyet Endeksi	19
2.2.1.2. Yapısal Olmayan Yaklaşımlar	19

2.2.1.2.1. Lerner Endeksi	20
2.2.1.2.2. Iwata Modeli	21
2.2.1.2.3. Bresnahan-Lau Metodu	21
2.2.1.2.4. Panzar-Rosse Modeli (P-R Modeli)	22

BÖLÜM III

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE REKABETİN ETKİLERİ

3.1. Rekabet, Ekonomik Büyüme ve Refah İlişkisi	26
3.2. Rekabet ve Faiz Oranı İlişkisi	31
3.3. Rekabet ve İstikrar İlişkisi	35
3.3.1. Rekabet - Kırılganlık Görüşü	36
3.3.2. Rekabet – İstikrar Görüşü	39

BÖLÜM IV

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

4.1. 1980 Öncesi Dönem	44
4.2. Yapısal Değişim Dönemi (1980 – 1990)	50
4.3. Kriz Dönemi (1990 – 2001)	54
4.4. Yeniden Yapılanma Dönemi (2001 – 2008)	61
4.5. 2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Mevcut Durum	73

BÖLÜM V

PANZAR – ROSSE MODELİ İLE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE REKABET ÖLÇÜMÜ: 2003-2018 DÖNEMİ

5.1. Literatür Özeti	86
5.2. Ampirik Model	102
5.3. Veri Seti ve Yöntem	104
5.4. Ampirik Bulgular	106

BÖLÜM VI

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

KAYNAKÇA	117
ÖZGEÇMİŞ	128

KISALTMALAR

- SCP:** Yapı-Davranış-Performans Hipotezi
CR_n : N Firma Yoğunlaşma Endeksi
HHI: Herfindahl-Hirschman Endeksi
HTI: Hall-Tideman Endeksi
HKI: Hannah-Kay Endeksi
CCI: Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi
NEIO: Yeni Ampirik Endüstri Yaklaşımı
GSYH: Gayri Safı Yurtiçi Hasıla
OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
BDDK: Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu
TBB: Türkiye Bankalar Birliği
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
KKBG: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
TMSF: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
ATIC: The American-Turkish Investment Corporation
IMF: Uluslararası Para Fonu

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. H İstatistik Değerleri ve Piyasa Yapısı	24
Tablo 2. Banka ve Şube Sayıları (1980-1990)	54
Tablo 3. Banka, Şube ve Personel Sayıları (1990-2001)	60
Tablo 4. Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma (%).....	61
Tablo 5. Aktiflerin Gelişimi (Milyon TL).....	66
Tablo 6. Seçilmiş Göstergeler (%)	67
Tablo 7. Pasiflerin Gelişimi (Milyon TL)	68
Tablo 8. Pasif Yapısı (%)	69
Tablo 9. Seçilmiş Finansal Sağlamlık Göstergeleri (%)	70
Tablo 10. Banka Sayısı (2000-2008)	71
Tablo 11. Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma (%).....	73
Tablo 12. Aktiflerin Gelişimi (Milyon TL).....	76
Tablo 13. Seçilmiş Göstergeler (%)	77
Tablo 14. Pasiflerin Gelişimi (Milyon TL)	78
Tablo 15. Pasif Yapısı (%)	80
Tablo 16. Banka Sayısı (2007-2019)	82
Tablo 17. Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma (%).....	83
Tablo 18. Panzar-Rosse Modelini Kullanarak Bankacılık Sektöründe Rekabet Analizi Yapan Çalışmalar - Özet Sonuçlar	92
Tablo 19. Panzar-Rosse Modelini Kullanarak Türk Bankacılık Sektöründe Rekabet Analizi Yapan Çalışmalar- Özet Sonuçlar.....	101
Tablo 20. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler.....	103
Tablo 21. Model - 1 Tahmin Sonuçları (2003-2018).....	107
Tablo 22. Model - 2 Tahmin Sonuçları (2003-2009 Alt Dönemi).....	109
Tablo 23. Model - 3 Tahmin Sonuçları (2010-2018 Alt Dönemi).....	110

GRAFİK LİSTESİ

	Sayfa
Grafik 1. Bankacılık Krizi Yaşayan Ülkelerin Oranı.....	42
Grafik 2. Sermaye Yeterlilik Oranı (2002-2008).....	70
Grafik 3. Şube ve Personel Sayısı (2002-2008)	72
Grafik 4. Aktiflerin GSYH'ya Oranı (2007-2018)	75
Grafik 5. Mevduatların TL-YP Dağılımı (%).....	79
Grafik 6. Kredilerin Mevduata Oranı (%).....	81
Grafik 7. Şube ve Personel Sayısı (2007-2019)	83
Grafik 8. HHI Değeri (2000-2018)	84

BÖLÜM I

GİRİŞ

Serbestleşme adımlarının hız kazandığı 1980’li yıllardan bu yana finansal kesim ekonomilerdeki ağırlığını iyice arttırmış ve günümüzde ülke ekonomilerinin kalbi durumuna gelmiştir. Bu bağlamda büyüme ve kalkınmanın en temel girdilerinden biri olan finansal kaynakların ekonomiye kazandırılmasında, finansal sistem içerisinde nispi olarak en fazla paya ve öneme sahip olan bankacılık sektörüne önemli görevler düşmektedir. Sürdürülebilir bir büyümenin sağlanabilmesi için bankacılık sektörünün güçlü bir mali yapıya sahip olması kadar rekabetçi bir yapıda olması da önemlidir. Nitekim bankacılık sektörünün en önemli işlevi, fon arz eden tasarruf sahipleri ile fon talebinde bulunan firmalara aracılık ederek, kaynakların refah artışını sağlayacak en verimli yatırımlara optimal bir biçimde yönelmesini sağlamaktır. Finansal aracılık işlevinin yanı sıra sektörün iktisat politikaları bakımından da önemli olduğu bilinen bir gerçektir. Kısacası bankacılık sektörü, tüm ekonomik hayatı etkileyebilecek konumdadır. Bu sebeplerden ötürü istikrarlı, rekabetçi ve etkin şekilde işleyen bir bankacılık sistemi politika yapıcılarının temel bir amacı olmuş ve bu amacın nasıl sağlanacağı bilimsel araştırmalara konu olmuştur.

Bankaların optimal kaynak dağılımını sağlama işlevi, bir yandan bireysel olarak etkin şekilde çalışmalarına, diğer yandan da içinde bulundukları piyasa yapısına bağlıdır. Zira bireysel olarak amacı kredi ile mevduat faizi arasındaki farktan elde edeceği karı maksimize etmek olan bankaların karlılığı ve etkinliği ile faaliyette bulunduğu piyasa yapısı arasında güçlü bir ilişki vardır. Bilindiği gibi, mikro iktisat literatüründe rekabet derecesi yüksek piyasalarda, normalüstü kar azalma eğilimindedir. Hatta tam rekabet piyasalarında uzun dönemde normalüstü kar sıfır olmaktadır. Ayrıca tam rekabet piyasalarında tüketiciler ve üreticiler arasında yaşanan rekabet sonucu oluşan denge fiyatı sayesinde, tüm ekonomik birimlerin refahının maksimum olacağı ifade edilir. Dolayısıyla rekabetin yüksek olduğu piyasalar en etkin ve kaynak tahsisinde optimaliteye en yakın piyasalar olarak değerlendirilir.

Türk bankacılık sektörünün rekabetle tanışması 24 Ocak 1980 kararlarına dayanmaktadır. 1980 öncesinde mevduat faiz oranları devlet tarafından belirlenirken, Haziran 1980’de mevduat faiz oranları piyasa koşullarında belirlenmek üzere serbest bırakılmıştır. Liberal ekonomi modeline uygun olarak döviz kurlarının serbest bırakılması

ve özellikle 1989 yılında yürürlüğe giren 32 sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma” kararı ile Türk Lirasına konvertibilitenin sağlanması bankacılık sektörünün rekabetçi bir yapıya bürünmesini amaçlamıştır. Zira bu karar ile yurtdışı yerleşiklerin piyasaya giriş çıkışı önündeki engeller ortadan kalkmış ve finansal anlamda tam liberalizasyona geçilmiştir. Serbestleşme politikalarını takip eden yıllarda ise Türk bankacılık sektörünün rekabetçi yapısı yaşanan makro ekonomik olaylara ve krizlere koşut olarak inişli çıkışlı bir performans göstermiştir. Bu bağlamda Türk bankacılık tarihine genel olarak bakıldığında kriz yıllarına kadar sektörde rekabetin arttığı, kriz sonrasında ise elde edilen rekabet kazanımlarının gerilediği görülmektedir.

Buradan hareketle, 2001 Krizi sonrası yeniden yapılanma sürecinde Türk bankacılık sektörünün rekabetçi yapısını belirlemek ve ayrıca 2008 Küresel Finans Krizinin sektörün rekabetçi yapısını nasıl etkilediğini ortaya koymak çalışmamızın temel amacıdır.

Bu çalışmanın konuyla ilgili daha önce yapılan diğer çalışmalardan en temel farkı, değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri dikkate alan dinamik panel veri yönteminin kullanılmış olmasıdır. Çalışmanın bir diğer farkı, görece yakın dönem sayılabilecek bir dönemin (2003-2018) kapsanmış olmasıdır. Bu dönemin analiz edilmesinin bir başka önemli yanı, Küresel Finans Krizinin bankacılık sektörünün rekabetçi yapısı üzerindeki etkisinin belirlenmesine olanak tanınmasıdır. Hem bu yönden hem de kullanılan yöntemin konuyla ilgili literatürde ilk defa kullanılmış olması dikkate alındığında, çalışmanın ilgili ampirik literatüre önemli bir katkı yapma potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir.

Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde piyasa yapısı kavramına ve piyasa türlerine değinilmekte, ardından yoğunlaşma kavramına ve piyasa yoğunlaşma oranını ölçmek üzere geliştirilen yapısal endekslere ve bir piyasanın rekabet derecesini ölçmeye yarayan yapısal olmayan yaklaşımlara yer verilmektedir. Ayrıca bu yaklaşımlar çalışmada karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

Bankacılık sektöründe rekabetin etkilerinin incelendiği ikinci bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır: rekabetin ekonomik büyüme ve refah üzerindeki etkisi, faiz oranları üzerindeki etkisi ve son olarak rekabet-istikrar ilişkisi. Bu bağlamda önce teorik sonra ampirik çalışmalar özetlenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türk bankacılık sektörünün tarihsel gelişimi beş alt dönem itibarıyla sektörün temel göstergeleri ve yoğunlaşma oranları dikkate alınarak analiz edilmiştir. Ayrıca her dönem, kendisine ait dinamikler ve ilgili dönemin genel ekonomik ortamı göz önünde bulundurularak irdelenmiştir.

Son olarak dördüncü bölümde yeniden yapılanma süreci sonrasında 2003-2018 döneminde Türk bankacılık sektörünün rekabet seviyesi yapısal olmayan Panzar-Rosse modeli çerçevesinde ampirik olarak analiz edilmiştir. Dinamik panel veri metodunun kullanıldığı çalışmada Küresel Finans Krizinin sektörün rekabet yapısına etkisini tespit etmek amacıyla 2003-2009 ve 2010-2018 olmak üzere iki alt dönem ayrımına gidilmiştir. Daha sonra sektörün mevcut durumuna ve önümüzdeki dönemde karşılaşılabileceği risklere dair genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

BÖLÜM II

PİYASA YAPISI VE YOĞUNLAŞMA

2.1. Piyasa Yapısı

Piyasa, tüketicilerin ihtiyaçlarını gidererek faydalarını, üreticilerin ise karlarını maksimize etmek amacıyla karşı karşıya geldiği ortam/süreç olarak ifade edilebilir. Bu ortam fiziki bir yer olabileceği gibi günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde sanal bir ortamı da kapsayabilir. Örneğin, internet ortamında faaliyette bulunan çeşitli e-ticaret siteleri bu kapsamda bir piyasa örneğidir. Kısaca bir firmanın faaliyette bulunduğu genel ortamı ifade eden piyasa yapısı ise genel olarak alıcı-satıcı sayısı, üretilen malın homojen olup olmaması, piyasaya giriş-çıkış engelleri ve ticarete konu olan mal veya hizmet hakkında ekonomik birimler arasında bilgi asimetrisinin bulunup bulunmamasına göre değişkenlik gösterir (İldırar ve Kırıl, 2018, s.94).

Bilindiği gibi, mikro iktisat teorisinde piyasalar tam rekabet ve eksik (aksak) rekabet piyasaları olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Eksik rekabet piyasaları ise kendi içerisinde, monopol (tekeli), oligopol ve monopolcü rekabet piyasası olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Her biri arasında bazı farklılıklar bulunan aksak rekabet piyasalarına geçmeden önce, klasik-neoklasik iktisatçıların idealize ettiği tam rekabet piyasasından bahsetmek isabetli olacaktır. Zira eksik rekabet piyasaları, tam rekabet piyasası varsayımlarından çeşitli sapmalar sonucunda ortaya çıkan, yani tam rekabetçi varsayımlara karşıt koşulları temsil eden piyasa türleridir. Dolayısıyla ilk önce tam rekabet piyasası varsayımlarının ve işleyişinin kavranması, eksik rekabet piyasalarının anlaşılıp özümsemesinde daha faydalı olacaktır.

2.1.1. Tam Rekabet Piyasası

Tam rekabet piyasası, belirli varsayımlar geçerli iken, ekonomik birimlerin serbestçe mübadele yapabildikleri piyasa türünü ifade eder. Daha geniş olarak tam rekabet piyasası, piyasada üretilen mal veya hizmetin homojen (homojenlik koşulu), piyasaya giriş çıkışın serbest olduğu (mobilite koşulu), çok sayıdaki üretici ve tüketicilerin (atomisite koşulu) tam bilgi (açıklık/şeffaflık koşulu) varsayımı altında serbestçe mübadele yapabildikleri piyasalardır (Apaydın, 2015, s.161-162). Gerçek

hayattan oldukça uzak olan tam rekabet piyasaları en iyi, en ideal ve en uygun gibi nitelermelerle, olması gereken/normatif bir piyasa türünü ifade eder.

Rekabetçi piyasa koşullarında fiyat, tüketiciler ve üreticiler arasındaki rekabet sonucu oluşmaktadır ve oluşan denge fiyatı, tüm ekonomik birimlerin refahını maksimum kılan, diğer bir ifadeyle toplumsal refahı maksimum yapan fiyattır. Zira piyasa arz eğrisi üzerindeki her bir fiyat-miktar bileşiminde firmalar toplam değişken maliyetlerini karşılayıp minimum maliyet ile maksimum çıktı elde ederken, piyasa talep eğrisi üzerindeki her bir fiyat-miktar bileşiminde ise tüketiciler fayda maksimizasyonunu gerçekleştirmiş olur.

Tam rekabet piyasasında faaliyette bulunan firmalar, piyasa fiyatını veri olarak alırlar. Yani rekabetçi piyasada firmalar fiyat alıcı-miktar ayarlayıcı konumdadır. Diğer bir ifadeyle rekabetçi piyasalarda firmaların, fiyatı marjinal maliyetlerinin üzerinde belirleyebilme gücü yoktur. Zira rekabetçi piyasada faaliyette bulunan bir firma ürettiği/sattığı mal veya hizmetin fiyatını, piyasada oluşan denge fiyat düzeyinden daha yüksek bir seviyede belirlemesi durumunda, homojenlik ve tam bilgi varsayımları gereği tüm müşterilerini kaybedecektir. Öyle ki, tüketiciler, çok sayıda firma tarafından üretilen ve nitelik bakımından birbirinin aynısı olan mallar arasında, fiyatı görece daha düşük olan diğer firmaların ürünlerini satın alacaktır. Öte taraftan firma ticarete konu olan mal veya hizmetin fiyatını, denge fiyatın altında belirlemek istemez. Çünkü firma zaten hâlihazırda daha yüksek denge fiyat düzeyinden istediği kadar mal ve hizmet satabilmektedir. Dolayısıyla bu durum firma açısından rasyonel bir davranış olmayacaktır. Sonuç olarak tam rekabet piyasalarında oluşan denge fiyatı tek fiyattır ve bu durum tam rekabet piyasasının en önemli özelliğidir.

Şüphesiz firmaların amacı piyasa yapısı ne olursa olsun elde ettiği karı maksimum kılmaktır. Bu doğrultuda tam rekabetçi ortamda faaliyette bulunan firmalar kısa dönemde aşırı kar, normal kar veya zarar edebilirler. Bu durum, fiyat ile ortalama maliyet arasındaki farkın pozitif, sıfır veya negatif olmasına göre şekillenir. Fakat uzun dönemde rekabetçi firmalar sadece normal kar (sıfır ekonomik kar) elde edebilirler. Zira tam bilgi varsayımı gereği kısa dönemde aşırı karın varlığını gören piyasa dışında bulunan diğer firmalar piyasaya girerek, piyasa talebi sabit iken piyasa arzını arttırır ve piyasa fiyatının düşmesine neden olurlar. Piyasa fiyatında yaşanan bu düşüş, aşırı kar ortadan kalkıncaya kadar devam eder. Uzun dönemde fiyat nihayet, minimum ortalama maliyet düzeyine eşit olur ve böylece daha çok mal ve hizmet daha düşük fiyat seviyesinden tüketilirken öte taraftan daha çok mal daha düşük maliyet ile üretilir. Bu durum piyasa üretiminin maliyeti

minimize edecek optimal sayıda firma tarafından üretildiğini yani üretimde etkinliğin sağlandığını gösterir (Tuna, 2010, s.20; Apaydın, 2015, s.199).

Rekabetçi bir bankacılık sektöründe de durum bundan farklı değildir. Buna göre kredi ve mevduat faiz oranları piyasa koşullarına göre belirlenir. Bankalar ne yatırımların finansman maliyeti olan kredi faiz oranlarını ne de tasarruf sahiplerine ödenen mevduat faiz oranlarını etkileyebilecek piyasa gücüne sahiptir. Bankalar piyasada oluşan faiz oranından fon arz edenlerden mevduat toplayıp yine piyasa kredi faiz oranından fon talebinde bulunan ekonomik birimlere kredi vermektedir. Tam rekabetçi piyasa yapısında, piyasa faiz oranından daha yüksek kredi faizi talep eden ve piyasa faiz oranından daha düşük mevduat faizi öneren bankaların müşterisi azalacak, karları düşecek ve piyasadan çıkmak durumunda kalacaklardır. Zira rekabetçi piyasa yapısında piyasaya giriş-çıkış önünde herhangi bir engel yoktur (Tuna, 2010, s.19-20; Gündoğdu, 2011, s.9-10).

Rekabetçi piyasanın işleyişi, bankalar arasındaki rekabeti arttıracaktır. Bankalar piyasada tutunabilmek için yeni teknolojiler, yeni ürünler geliştirmeye ve böylece maliyetleri düşürerek kar oranlarını arttırmaya çalışacaklardır. Bankalar arasındaki rekabet sadece firmaların yararına olmayacak aynı zamanda tüketiciler de yeni ürünlere daha düşük maliyetlerle ulaşma imkânına kavuşacaktır. Nihayetinde rekabetçi bir bankacılık sistemi geçerli iken toplumsal refah artmış olacaktır (Tuna, 2010, s.21-22; Gündoğdu, 2011, s. 20).

Faiz oranlarının devlet müdahalesi ile belirlendiği “Finansal Baskı” ortamına göre, rekabetçi piyasada oluşan görece düşük faiz oranları sayesinde finansman imkanları oldukça yüksektir. Fakat rekabetçi banka, kullandığı kredilerin geri ödenmeme riskine karşı tekeli banka gibi bir strateji izleyemez. Nitekim monopolcü banka, genç firmaların risk primi yüksek projelerine düşük faizli finansman imkânı sunup, firmayı oluşabilecek rakip banka riskinden korurken, rekabetçi banka bu politikayı uygulayamaz. Zira rekabetçi banka yapısında, rekabetçi bankanın kendisi dışında, genç firmaya aynı finansman fırsatını sunabilecek çok sayıda rakip banka mevcuttur (Tuna, 2010, s.21).

2.1.2. Eksik Rekabet Piyasaları

İdeal bir ekonomik ortamı tanımlayan tam rekabet piyasasına her ne kadar çiçek piyasası gibi piyasalar örnek gösterilse de bir piyasaya rekabetçi özellik katan varsayımlardan bazıları her zaman geçerli değildir. Nitekim gerçek ekonomik hayatta

bazı piyasalara devlet tarafından konulan veya örtük olarak var olan giriş-çıkış engelleri bulunmakta iken, bazı piyasalarda ise çok sayıda alıcı ve satıcı bulunmasına rağmen üretilen mal homojen olmayabilmektedir. Bu durumda tam rekabet varsayımlarından en az birinin geçersiz olması halinde piyasalar eksik veya aksak rekabet piyasaları olarak adlandırıldığı bilinen bir olgudur.

Bir piyasanın eksik rekabetçi olmasının en önemli sonucu, firmaların veya tüketicilerin ticarete konu olan söz konusu malın satış fiyatını etkileyebiliyor olmasıdır. Firmaların satış fiyatını etkileyebilmesi firmaların fiyat farklılaştırması yapabilme gücüne işaret eder. Bir mal veya hizmetin birden çok fiyatının olması ise kaynak dağılımında etkinliğin sağlanamadığını, tam rekabet piyasalarında görülen Pareto optimalitesinin gerçekleşmediğini gösterir.

Eksik rekabet piyasaları kendi içerisinde monopol (tekeli), oligopol ve monopolcü rekabet olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

2.1.2.1. Monopol (Tekel) Piyasası

Monopol piyasaları, yakın ikamesi olmayan bir mal veya hizmetin üretim ya da satışının tek bir firma tarafından yapıldığı piyasa türüdür. Yani monopol piyasa yapısı, ekonomik birimlerin rekabetçi süreçlerden yoksun olduğu ve bu yüzden kaynak ve gelir dağılımında etkinsizliğin son derece yüksek olduğu piyasa yapısını ifade eder. Zira monopolcü firma, piyasa talebini karşılayacak tek firma olmasından ötürü piyasa fiyatını marjinal maliyetin üzerinde belirleyebilme gücüne sahiptir. Dolayısıyla monopol piyasalarında firma, fiyat farklılaştırması yaparak kaynak ve gelir dağılımında etkinsizliğe yol açmak açmaktadır.

Tekelci firma, tam rekabetçi firmadan farklı olarak üretim miktarının yanı sıra fiyatı da etkileyebilmektedir. Ancak tekeli firma, karşı karşıya olduğu piyasa talep eğrisi üzerindeki her noktada talebin fiyat esnekliğinin sıfır ile sonsuz değer alması sebebiyle aynı anda hem malın satış fiyatını hem de üretim miktarını belirleyemez. Yani her fiyat düzeyinde farklı bir esneklik katsayısının olması, firmanın fiyat belirleme gücünü kısıtlamaktadır.

Tekelci firmalar da tıpkı tam rekabetçi firmalar gibi kar maksimizasyonu peşinde koşarlar. Kısa dönemde monopolcü firma aşırı kar, normal kar veya zarar edebilir. Uzun döneme geçildiğinde ise, tam rekabetçi firmadan farklı olarak monopolcü firma kısa dönemde elde ettiği aşırı karı, piyasaya giriş engelleri nedeni ile koruyabilmektedir.

Böylelikle monopol piyasasında rekabetçi piyasalara kıyasla daha yüksek fiyat düzeyinde daha az mal üretilir. Bu durumda hem daha çok mal üretilebilecek iken kaynakların atıl kullanımı hem de fiyat farklılaştırması uygulaması sebebiyle tüketici artığının daha da azalması söz konusudur. Diğer bir ifadeyle tüketicilerden üreticilere kaynak transferi meydana gelmektedir (Apaydın, 2015, s. 222).

Yukarıda açıklanan monopol piyasa yapısı çerçevesinde bankacılık sektörünün monopolist bir yapıda olduğu göz önüne alınırsa, monopolcü bankanın etkileyebileceği fiyat, kredi ve mevduat faiz oranları olacaktır. Tekelci piyasa şartlarında mevduat faiz oranları düşük, kredi faiz oranları ise yüksek olma eğilimindedir. Zira bankalar için kredi ve mevduat faiz oranları arasındaki fark temel olarak banka karını oluşturmaktadır. Dolayısıyla monopolcü banka için bu strateji son derece rasyoneldir. Bununla birlikte söz konusu strateji, gerek mikro gerekse makroekonomik açıdan olumsuz sonuçlar doğurabilir. Şöyle ki, yüksek kredi faiz oranları, finansman maliyeti arttığı için yatırımların azalmasına ve sonuç olarak ekonomik büyümenin düşmesine sebep olabilecektir. Tüketiciler açısından mevduat faiz oranlarının düşük olması, fon fazlalıklarının finansal sisteme dâhil edilememesi ve bunun sonunda tasarruf oranlarının düşük düzeylerde kalmasına yol açacaktır. Öte yandan kredi faiz oranlarının yüksek olması ise tüketim harcamalarını kısarak toplam talebi azaltıcı etkide bulunacaktır. Bankacılık piyasasında görülebilecek bu gelişmeler, piyasaya giriş serbestisinin olmadığı dolayısıyla potansiyel rekabet tehdidinin bulunmadığı varsayımı altında gerçekleşecektir. Rekabetçi bir sektörde bankalar tek başına faiz oranlarını etkileyebilecek monopol gücüne sahip değildir (Tuna, 2010, s.14-18; Gündoğdu, 2011, s.10-11).

2.1.2.2. Oligopol Piyasaları

Birbirine etki edebilecek kadar az sayıda firmanın sonsuz sayıda alıcı ile karşı karşıya kaldığı piyasa türü oligopol olarak adlandırılmaktadır. Bu piyasaların en belirgin özelliği firmaların fiyat, üretim ve reklam gibi kararlarının birbirleri tarafından etkileniyor olmasıdır. Yani bu piyasa yapısında tam rekabetçi ve monopol piyasa yapısından farklı olarak firmalar arası karşılıklı bağımlılık mevcuttur. Karşılıklı bağımlılık derecesi yüksek olması nedeniyle oligopolcü firmaların karlarını grup olarak maksimize etmeleri halinde tam oligopol, karşılıklı bağımlılık derecesi düşük olduğu için oligopolist firmaların karlarını bir grup olarak maksimize edememesi halinde ise kısmi oligopol tanımlamaları yapılabilir. Oligopol tanımında firma sayısının net belirtilmeme

sebebi, kimi oligopol piyasalarında birkaç firma var iken, kimi oligopol piyasalarında çok fazla firma oluşudur. Burada önemli olan husus, firmalar arasında karşılıklı bağımlılığın olup olmamasıdır. Zira bir piyasayı oligopol piyasası olarak gösteren temel unsur firmalar arası karşılıklı etkileşimin varlığıdır. Bir başka ifade ile her firma piyasa fiyatını etkileyebilecek büyüklüğe sahiptir.

Oligopol piyasalarının bir diğer özelliği ise piyasaya giriş çıkış serbestisi önünde herhangi bir kısıt olmamasına rağmen, piyasanın karakteristik özellikleri sebebiyle piyasaya fiili giriş engellerinin bulunmasıdır. Bunlar arasında en önemli olanı, piyasada ölçek ekonomilerinden faydalanan firmaların varlığıdır. Bir diğer ifade ile yüksek sermaye gereksiniminin olması piyasaya giriş önünde önemli bir engeldir. Ayrıca piyasada faaliyet gösteren firma davranışları aracılığıyla da giriş engelleri çıkabilmektedir. Örneğin söz konusu sektörde üretimin gerçekleşmesi açısından bir firmanın hammaddeyi kontrol altında tutması veya limit fiyatlama stratejisi uygulaması piyasadaki firma tarafından oluşturulan giriş engelleri olarak düşünülebilir (Coşkun ve diğerleri, 2012, s.53).

Günümüzde oligopol piyasa yapısına sahip sektörlerde firmalar, genel olarak fiyat rekabetinin yıkıcı etkisinden kaçınmak ve böylece endüstri karını arttırmak adına birleşmelere, açık veya kapalı anlaşmalara başvurmaktadırlar. Bu durum literatürde genel olarak ‘piyasa başarısızlığı’ olarak nitelendirilmekte ve kaynak dağılımında etkinsizliğe yol açtığı ifade edilmektedir (Acemoğlu, Laibson ve List, 2019, s.326-332).

Bu açıdan bakıldığında günümüz bankacılık sisteminin oligopolistik bir özellik gösterdiği düşünülebilir. Zira günümüzde çok sayıda banka mevcut olmasına rağmen, bankacılık faaliyetlerinin önemli bir kısmı birkaç büyük banka tarafından sürdürülmekte ve bu bankaların alacağı kararlar veya faaliyetleri diğer banka faaliyetleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu noktada bankacılık sisteminde üretilen hizmetlerin homojen yapıda olması, bankaları ya fiyat rekabeti yapmaya ya da reklam ve ürün farklılaştırması gibi tüketiciler nazarında firma algısı yaratma amacına itmektedir. Fakat günümüzde bankalar fiyat rekabetinin yıkıcı etkisinden kaçınmak adına, yüksek düzeyde reklam maliyetlerine katlanarak ürün farklılaştırması yapmaya çalışmaktadır (Gündoğdu, 2011, s.13). Bankaların yoğun reklam kampanyaları ile ürün farklılaştırma çabasındaki amaç, daha fazla müşteriye ulaşabilmek ve rakip bankaları saf dışı edebilmektir. Fakat burada unutulmamalıdır ki oligopol piyasasında faaliyette bulunan bir banka reklam kampanyası kararı alırken, rakip bankaların buna nasıl tepki vereceğini dikkate alarak hareket eder. Yani bankalar karşılıklı bağımlılığın farkında olup stratejik hareket etmektedir. Tuna

(2010) bu durumu şöyle örneklendirmiştir: “... Oligopol piyasasında bir bankanın, kredi miktarını arttırmak amacıyla kredi faiz oranlarını düşürdüğünü varsayalım. Bu durumda, piyasadaki bankalar da aynı stratejiyi izleyip kredi fiyatını düşürebilecek, oluşacak fiyat rekabeti ortamında endüstri karları düşecektir, tüketici refahı lehine gelişme olacaktır. Bu yüzden reklam ve ürün farklılaştırması gibi hizmetler, fiyat kırmaya oranla daha çok tercih edilir olmaktadır. Çünkü fiyat kırma taklit edilebilecek bir davranışken, reklam ve ürün farklılaştırması yaratıcılık özellikleri ile kolaylıkla gerçekleştirilemeyecek bir davranış olacaktır. Örneğin, kredi kartı hizmeti çoğu banka tarafından gerçekleştirilen homojen bir hizmettir. Ama bazı bankalar, futbola meraklı olan müşterileri çekmek amacıyla, kredi kartlarını takımların renkleri ile sunmaktadır. Aynı zamanda, bankacılıkta yine homojen bir hizmet olarak nitelendirilebileceğimiz para yatırıma, çekme ya da havale gibi işlemleri, bazı bankalar geliştirdikleri otomatik ödeme sistemleri ile farklılaştırmışlardır.”

2.1.2.3. Monopolcü Rekabet Piyasaları

Edward H. Chamberlin ve Joan Robinson tarafından 1933 yılında birbirinden bağımsız iki ayrı çalışma ile geliştirilen monopolcü rekabet teorisi, eksik rekabet piyasalarının bir diğer örneğidir. Hem tam rekabet hem de monopol piyasasının özelliklerini taşıyan monopolcü rekabet piyasaları, farklılaştırılmış mal ve hizmetlerin çok sayıda firma tarafından üretilip satıldığı piyasaları ifade eder. Piyasaların tam rekabetçi özelliği, malların homojenliği dışındaki diğer tam rekabet varsayımlarının geçerli olmasından kaynaklanır. Yani bu piyasalarda sonsuz sayıda alıcı ve satıcı vardır, piyasalara giriş-çıkış serbesttir ve ekonomik birimler tam bilgi sahibidir. Ancak firmalar farklılaştırılmış mal üretmektedir. Tam rekabette olduğu gibi homojen mal üretilmemekle birlikte oldukça “benzer” mallar üretilmekte ve bu mallar birbirleri yerine rahatlıkla ikame edilebilmekte yani yakın ikame mallar üretilmektedir. Dolayısıyla talebin fiyat esnekliği ve çapraz fiyat esnekliği oldukça yüksektir. Malların farklılaştırılmış olması ise piyasalara monopolcü özellik katmaktadır. Zira böylelikle firmalar malın satış fiyatını az çok etkileme gücü kazanmaktadır. Oligopol piyasalarından farklı olarak, monopolcü rekabet piyasalarında çok sayıda firma olması sebebiyle firmalar arasında herhangi bir bağımlılık yoktur (Ünsal, 2001, s.385-389).

Monopolcü rekabet koşullarının geçerli olduğu bankacılık sisteminde, bankalar ürün farklılaştırması yaparak rakip firmalarla bir rekabet etmektedir. Rekabetin yoğun

yaşandığı piyasalarda bankalar, oligopol piyasasına benzer şekilde, reklam ve promosyon faaliyetleriyle sundukları hizmetleri farklılaştırabildiği ve yeni ürün geliştirebildiği sürece karlılığını arttırmakta ve rakiplerinin önüne geçebilmektedir. Nitekim Türkiye İş Bankasının yeni bir ürün olarak piyasaya sürdüğü ‘‘Automatic Teller Machine (ATM)’’ cihazları, bankanın piyasada öncü bir firma olmasına katkıda bulunmuştur.

Monopolcü rekabet piyasalarında her bir bankanın karşı kaşıya olduğu piyasa talebi, banka sayısının çok olması sebebiyle ortaya çıkan ikame kolaylığı sonucunda son derece esnektir. Bu nedenlerle bu piyasalarda reklam politikaları oldukça önem arz etmektedir. Zira bankalar ciddi bir maliyet kalemi olmasına rağmen reklam harcamalarına katlanabilmektedir. Nitekim her türlü medya iletişim aracında en çok reklamı yapılan ürünler bankacılığa dair ürünlerdir. Türk bankacılık sektörü için de geçerli olan bu olgu, kamu bankaları ile büyük bankaların güvenilirliğine dair olan inancın oluşmasında büyük rol oynamaktadır. Nitekim kökleri Cumhuriyetin kuruluş yıllarına ve daha eskiye dayanan bankalar, bu temayı işleyerek reklam kampanyaları yapmaya devam ederek müşterilerin bankalarına dair olan inancı ve bağımlılıklarını pekiştirmeye ve böylece yeni banka girişlerinin pazar paylarını aşındırmasını engellemeye çalışmaktadırlar.

2.2. Piyasa Yoğunlaşması

Yoğunlaşma genel olarak, bir endüstri veya piyasada, üretim ve fiyat politikaları gibi ekonomik faaliyetlerin az sayıda firma tarafından kontrol edilmesini ifade eder. Başka bir ifadeyle az sayıda firmanın toplam satışlar, varlıklar veya istihdam gibi parametrelere göre iktisadi faaliyetin büyük kısmını elde tutmaları durumudur. Bu tanımlara göre yoğunlaşma, firmaların fiyat belirleyebilme ve rekabet gücü hakkında önemli bir referans sağlamaktadır (Kostakoğlu, 2015, s.131).

Yoğunlaşma düzeyini ise söz konusu piyasada faaliyette bulunan firma sayısı ve firma büyüklüğü belirler. Piyasada bulunan firma sayısını azaltıp ve büyüklüğünü arttıran her sebep, doğrudan veya dolaylı olarak piyasa yoğunluk derecesini artırır. Firmalar arası gerçekleşen yatay birleşmeler piyasa yoğunlaşma derecesini doğrudan arttıran bir etken iken, alan ekonomileri ve öğrenme etkisi gibi unsurlar dolaylı olarak yoğunlaşma derecesini artırır. Günümüzde ayrıca katma değer, istihdam ve sabit varlıklar gibi parametreler de yoğunlaşma düzeyi ölçümünde kullanılmaktadır (Singh, 2012, s.37). Yüksek yoğunlaşma derecesi, analize konu olan piyasanın rekabetçi bir yapıdan yoksun monopolcü bir yapıda olduğunu gösterir. Dolayısıyla yüksek derecede yoğunlaşmış bir

piyasada firmalar fiyatları etkileyebilme gücüne ve böylelikle kaynak ve gelir dağılımında etkinsizliğe sebep olabilmektedir (Kaynak ve Ari, 2011, s.41-42). Fakat literatürde yüksek yoğunlaşmanın, özellikle bankacılık sektörünü rekabetçi yapıdan uzaklaştıracağı noktasında net bir bulgu bulunmamaktadır. Yüksek yoğunlaşma düzeyine sahip bankacılık sektörlerinin bile rekabetçi olabileceği vurgulanmaktadır.

Piyasa yapılarının belirlenmesinde en çok kullanılan ve bilinen yöntem piyasa yoğunlaşmasıdır. Dolayısıyla piyasa yoğunlaşması, karlılık oranları, fiyatlar, firmaların etkinliği ve ekonomik birimlerin refahı gibi çok sayıda unsurun belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Böylelikle söz konusu piyasa veya endüstri hakkında araştırmacılara ve politika yapıcılara yapacakları çalışmalar noktasında gerekli bilgi setleri sağlanmış olur.

2.2.1. Piyasa Yoğunlaşması Ölçütleri

Literatürde piyasa yoğunlaşma düzeyini veya piyasanın rekabetçi yapısını ölçmeye yarayan pek çok yöntem geliştirilmiştir. Bu yöntemler genel olarak yapısal ve yapısal olmayan yaklaşımlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Yapısal yaklaşımlar olarak adlandırılan ölçütler piyasada bulunan firma sayısı ve pazar payları gibi değişkenleri dikkate alırken, yapısal olmayan yaklaşımlar firmaların gelir, fiyat ve maliyet değişkenlerini kullanarak piyasa yapısı hakkında fikir sunmaktadır.

2.2.1.1. Yapısal Yaklaşımlar

Yapısal yaklaşımlar, Mason (1939) ve Bain (1951) tarafından Yapı-Davranış-Performans (SCP) paradigması çerçevesinde geliştirilmiş piyasa yoğunlaşma ölçütlerini içermektedir. Buna göre *yapı*, analize konu olan piyasa yapısını daha iyi bir ifadeyle piyasa yoğunlaşmasını ifade eder. Böylece daha fazla firmanın rekabeti arttıracığı, daha az firmanın rekabetçi davranışı azaltacağı savunulur. Diğer bir ifadeyle rekabet derecesi piyasadaki firma sayısı ile doğru orantılıyken, ortalama piyasa payı ile ters orantılıdır. *Davranış* ile firmaların piyasa yapısına bağlı olarak üretim, fiyat, reklam ve ARGE gibi rekabet stratejileri kast edilmektedir. Son olarak *performans*, firmaların karlılık durumlarını ve etkinliğini ifade eder. SCP yaklaşımında firmalar düşük yoğunlaşma düzeyinin geçerli olduğu piyasa yapısında daha fazla rekabetçi davranışlarda bulunacak ve kar oranları normal kar seviyesine dönme eğiliminde olacaktır. Zira yüksek yoğunlaşma düzeyinin olduğu piyasalarda firmalar piyasa gücüne sahiptir. Böylece piyasa yapısı, firmanın davranışını etkileyerek firmanın ekonomik performansı üzerinde

etkili olacaktır. Sonuç olarak SCP paradigmasına göre piyasa yapısı, firma performansını etkilemektedir (Bikker ve Haaf, 2002; Coşkun ve diğerleri, 2012; Ildırar ve Kırıl, 2018, s.96).

SCP hipotezinin öngördüğü ilişkiyi kabul etmekle birlikte bunun nedenleri hakkında uzlaşamayan ve bu nedenle oluşturulan bazı alt hipotezler (Geleneksel SCP Hipotezi, Etkinlik Hipotezi (Boone Katsayısı), Giriş Çıkışlı Piyasalar ve Ürün Farklılaştırma Hipotezi) bulunmaktadır. Fakat bu alt hipotezler sadece teorik farklılıkları içerdiği için çalışmanın konusu dışında kalmakta ve bu yüzden bu yaklaşımlara burada yer verilmemiştir.

2.2.1.1.1. N-Firma Yoğunlaşma Endeksi

Ampirik çalışmalarda sıklıkla kullanılan endekslerden biri olan N-Firma Yoğunlaşma endeksi, söz konusu piyasada n sayıdaki öncü firmanın toplam piyasa payını gösterir. Diğer bir ifadeyle yoğunlaşma oranı, n sayıdaki lider firmanın piyasa toplam satış gelirlerinden elde ettikleri kısmı gösteren piyasa paylarının toplamını ifade eder. Hesaplama yapılacak veri setinin kolay olması sebebiyle n -firma yoğunlaşma endeksi ile piyasa yoğunluğunu hesaplamak oldukça basittir. Matematiksel olarak şu şekilde gösterilir (Bikker ve Haaf, 2000, s.6-7):

$$CR_n = S_1 + S_2 + S_3 + \dots + S_n = \sum_{i=1}^n S_i \quad (1.1)$$

Burada S_i n sayıda firmadan oluşan gruptaki i . firmanın piyasa payıdır.

Endeks hesaplanırken kullanılan n firma sayısının belirlenmesinde objektif bir kriter bulunmamaktadır. Seçilen firma sayısı analize konu olan piyasanın büyüklüğüne ve sektörün türüne göre değişmektedir. Fakat literatürde yapılan çalışmalarda genel olarak ilk dört veya ilk sekiz firma seçilmekte, ayrıca endüstri koşullarına bağlı olmakla birlikte ilk 20 ya da ilk 50 firma da seçilebilmektedir (Ildırar ve Kırıl, 2018, s.97). Bankacılık sektöründe yoğunlaşma literatürü incelendiğinde n -firma yoğunlaşma endeksinin sıklıkla kullanıldığı ve seçilen banka sayısının ilk beş banka ile ilk on banka olduğu görülmektedir. Fakat n -firma yoğunlaşma endeksi, en büyük n adet firmanın piyasa payı toplamındaki değişimleri dikkate alması ve dolayısıyla hesaplamaya dahil edilmeyen çok sayıda küçük firmayı göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmektedir. Zira

küçük firmaların pazar paylarındaki değişiklik piyasa yapısını değiştirebilecek büyüklükte olabilir (Coşkun ve diğerleri, 2017, s.80).

Endeks, sıfır ile bir arasında değer alır. Yoğunlaşma derecesi sıfıra yaklaştıkça piyasalar rekabetçi bir yapıya, bire doğru yaklaştıkça tekelleri bir yapıya bürünür. Eğer endeks değeri sıfır ise tam rekabet, bire eşit ise piyasalar tekel olarak adlandırılır.

2.2.1.1.2. Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI)

İlk kez 1945 yılında Hirschman tarafından kullanılan ve daha sonra Herfindahl (1950) tarafından geliştirilen Herfindahl-Hirschman endeksi literatürde piyasa yoğunlaşması analizinde en çok kullanılan göstergelerden birisidir. Bu endeks, piyasadaki küçük firmaları ihmal eden n -firma yoğunlaşma endeksinin aksine, tüm firmaların piyasa payları kareleri toplamı olarak tanımlanan bir göstergedir.

Herfindahl-Hirschman endeksi (HHI) matematiksel olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Rhoades, 1993, s.188):

$$HHI = \sum_{i=1}^n (S_i)^2 \quad (1.2)$$

S_i : n sayıda firmadan oluşan piyasada faaliyette bulunan firmaların piyasa payları.

HH endeksi daha önce tanımlanan yoğunlaşma oranından iki yönden daha avantajlıdır. İlk olarak, piyasadaki tüm firmaları dikkate aldığından daha sağlıklı ve kapsayıcı bilgi sunmaktadır. İkinci olarak, küçük firmaların piyasa paylarındaki değişikliği de dikkate alması, HHI'yi zamana ve değişimlere daha duyarlı bir endeks haline getirmektedir (Singh, 2012). Fakat HH endeksi, firma sayısına duyarlılığı noktasında Hart (1971) tarafından eleştirilmiştir. Hart, çalışmasında endeksin firma sayısına çok duyarlı olduğunu ve bu sebeple firma sayısı az olan sektörlerde kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Şöyle ki, yoğunlaşma düzeyi çok yüksek bir piyasaya girecek yeni küçük firmalar sonucunda HH endeks değeri düşecektir. Fakat bu düşüş piyasa payları büyük olan firmaların rekabet gücünü önemli ölçüde değiştirmeyecektir. Bu durumda söz konusu piyasada lider firmaların rekabet gücünün azaldığı yönünde yanıltıcı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

Herfindahl-Hirschman endeksi, piyasa payı 100 olan tek bir firmanın bulunduğu uç durumda maksimum 10.000 değerini alır. Eğer piyasa payı küçük ve eşit çok sayıda firma bulunuyorsa yani rekabetçi bir yapıda ise endeks değeri teorik olarak sıfıra yaklaşır

ama asla sıfır değerini almaz. Örneğin, piyasa payı 1 olan her bir 100 firma için endeks değeri 100 olur (Rhoades, 1993, s.189). Genel olarak endeks değeri 1.000'in altında ise piyasaların rekabetçi, 1.000 ile 1.200 arasında ise tekelci rekabet, 1.200 değerinin üstünde ise oligopolistik yapıda olduğundan bahsedilmektedir (Coşkun ve diğerleri, 2017, s. 85).

Eğer piyasa payları ondalık olarak hesaplanırsa endeks,

$$\frac{1}{n} < HHI < 1 \quad (1.3)$$

aralığında yer alacaktır. Buna göre yoğunlaşma arttıkça değer, bire yaklaşacaktır.

Avrupa Birliği (EU) Rekabet Kurumu ve Birleşik Devletler (US), Herfindahl-Hirschman endeksini kullanarak piyasaları üç kategoriye ayırmıştır (Krstic, Radivojevic ve Stanisic, 2016, s.250):

EU: $HHI < 0,10$; US: $HHI < 0,15$, Yoğunlaşmamış piyasalar,

EU: $0,10 < HHI < 0,20$; US: $0,15 < HHI < 0,25$, Orta derece yoğunlaşmış piyasalar,

EU: $HHI > 0,20$; US: $HHI > 0,25$ Yüksek derece yoğunlaşmış piyasalar.

2.2.1.1.3. Rosenbulth ve Hall-Tideman Endeksi (HTI)

Hall ve Tideman (1967) tarafından geliştirilen endekse göre, piyasaya giriş-çıkış yapan firmalar, piyasa yoğunlaşma derecesinin önemli bir belirleyicisidir. Dolayısıyla endeks, piyasadaki firma sayısının, piyasaya giriş-çıkış koşullarını belirlemesinden hareketle geliştirilmiştir. Buna göre endeks aşağıdaki gibidir (Hall ve Tideman, 1967, s.167):

$$HTI = \frac{1}{(2 \sum_{i=1}^n iS_i - 1)} \quad (1.4)$$

S_i : i firmasının piyasa payı

j: firma sırası, piyasa payı büyük olan firma için $i=1$, piyasa payı küçük olan firma için $i=n$ değerini alır.

Endeks sıfır ile bir arasında değer alır. Piyasada eşit pazar payına sahip çok sayıda firmanın olması durumunda endeks değeri sıfır, pazar payını tek başına elinde bulunduran

tekelci firma olması durumunda bir değerini alır. Yani endeks değeri sıfıra doğru yaklaştıkça söz konusu piyasanın rekabetçi yapısı artmaktadır.

Rosenbluth (1955) endeksi ise aşağıdaki formül ile hesaplanır:

$$HTI = \frac{1}{(2 \sum_{i=1}^n jS_i - 1)} \quad (1.5)$$

S_i : i firmasının piyasa payı

j : firma sırası, piyasa payı büyük olan firma için $j=n$, piyasa payı küçük olan firma için $j=1$ değerini alır.

Rosenbluth endeksinin farkı, sıralamaya en küçük firmadan başlamasıdır. Böylelikle küçük firmaların büyüklük değişimlerinin yoğunlaşma hesaplamasında önemleri atılmış ve endeks küçük firmalara daha duyarlı hale gelmiştir (Hazar, Sunal, Babuşçu ve Alp, 2017, s.49). Formülden de görülebileceği üzere iki endeks arasındaki tek fark firma sıralamaları ile ilgilidir.

2.2.1.1.4. Hannah-Kay Endeksi (HKI)

Hannah-Kay Endeksi (HKI), Hannah ve Kay (1977) tarafından literatüre kazandırılan bir diğer endeks türüdür. HTI endeksine benzer olarak piyasaya giriş çıkışların yoğunlaşma derecesi üzerindeki etkileri saptanmaya çalışılmıştır. Endeks aşağıdaki gibi formülize edilmiştir:

$$HKI(\alpha) = (\sum_{i=1}^n (S_i)^\alpha)^{1/1-\alpha} \quad (1.6)$$

S_i : i firmasının piyasa payı, $\alpha > 0, \alpha \neq 1$.

α parametresi, yoğunlaşma derecesinin piyasaya giriş-çıkışlar noktasında duyarlılığı belirlemeyi amaçlayan bir esneklik katsayısıdır (Bikker ve Haaf, 2002, s.11). Katsayının belirlenmesinde herhangi bir kriter yoktur, rastgele seçilmektedir. α değeri küçüldükçe ($\alpha < 2$) endeks değeri üzerinde küçük firmaların, α değeri büyüdükçe ($\alpha > 2$) endeks değeri üzerinde büyük firmaların etkisi artmaktadır (İldırar ve Kırıl, 2018, s.102).

2.2.1.1.5. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI)

Janos Hovarth (1970) tarafından geliştirilen bu endeks, HH endeksinden farklı olarak, firmaların sadece piyasa payları üzerinden değil, aynı zamanda piyasa payları farklılıklarını da dikkate alarak oluşturulmuştur. Endekse göre her bir firmanın oransal büyüklüğü, diğer firmaların oransal büyüklükleri toplamı ile ağırlıklandırılmaktadır (Coşkun ve diğerleri, 2012 s.89). Endeks matematiksel olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$CCI = S_1 + \sum_{i=2}^n (S_i)^2 (2 - S_i) \quad (1.7)$$

S_1 : n firma içerisinde piyasa payı en yüksek olan firma.

Horvath endeks değeri, sıfır ile bir arasında değer alır. Bu değer sıfıra doğru yaklaştıkça piyasa tam rekabet, bire eşit olduğunda ise tekel özelliği gösterir.

2.2.1.1.6. Hause Endeksi

Hause tarafından Cournot modeli tartışması çerçevesinde, kartelleşme olgusu dikkate alınarak oluşturulmuş HHI temelli bir endekstir. Endeks aşağıdaki formül ile hesaplanır:

$$H(\alpha, S_i) = \sum_{i=1}^n S_i^{2-(S_i(HHI-S_i^2))^\alpha}, \alpha \geq 0.15 \quad (1.8)$$

Görüldüğü üzere formülde Herfindahl-Hirschman Endeksi de bulunmaktadır. Formülde verilen α parametresi firmaların kartelleşme derecesini ifade etmektedir. Sektördeki tüm firmalar aynı büyüklükte ise Hause endeksi HH endeksi ile aynı değeri alır. Tekel durumunda ise Hause endeksi 1 değerini alır. Sonsuz sayıda birbirine eşit firma durumunda endeks sıfıra yakınsar (Coşkun ve diğerleri, 2012, s.94).

2.2.1.1.7. Entropi ve Nispi Entropi Endeksi

Teorik altyapısı bilgi teorisine dayanan ve firma dağılımları ile ilgili ex-ante beklentileri hesaplamaya dâhil eden bir endekstir. Aşağıdaki formül ile hesaplanır (Bikker ve Haaf, 2000, s.12):

$$EI = \sum_{i=1}^n S_i \log \frac{1}{S_i} \quad (1.9)$$

S_i : firmaların piyasa payları.

Entropi endeks değeri, diğer pek çok yoğunlaşma endeksleri gibi 0 ile 1 arasında değil sıfır ile $\log n$ arasında sınırlandırılmıştır. Endeks değeri ile yoğunlaşma düzeyi arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Endeks değeri sıfır ise piyasada faaliyette bulunan tek bir firma, endeks değeri $\log n$ ise piyasada eşit büyüklükte çok sayıda firmanın bulunduğunu gösterir.

Maksimum Entropi endeks değeri, söz konusu piyasada faaliyette bulunan firmaların sayısına bağlı olduğu için, hesaplanan yoğunlaşma düzeyi ile farklı sayıda firmaların bulunduğu piyasa yoğunlaşmasının karşılaştırılabilmesine olanak sağlamaz. Bu olumsuzluğu gidermek için Nispi (görelî) entropi endeksi (REI) geliştirilmiştir. Bu endeks, Entropi endeks değerinin, ilgili piyasadaki firma sayısının logaritmasına bölünerek bulunur:

$$REI = \frac{EI}{\log n} \quad (1.10)$$

Nispi entropi değeri sıfır ile bir arasında değer alır. Eğer $REI=0$ ise monopol, $REI=1$ ise firmaların eşit piyasa paylarına sahip olduğu tam rekabetçi piyasa türünü ifade eder (Krstic,Radivojevic ve Stanisic, 2016, s.251).

2.2.1.1.8. U Endeksi

Davies (1977), U endeksini diğer yoğunlaşma endekslerine bir alternatif olması amacıyla, piyasadaki firma sayısı ve büyüklükleri arasındaki eşitsizlikleri yansıtacak şekilde geliştirdi. Endeks matematiksel olarak aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$U = I^a n^{-1}, \quad a \geq 0 \quad (1.11)$$

I firmalar arası eşitsizliği ifade eder. A parametresi objektif bir seçimden uzak olarak rastgele seçilir. A değerini elde etmek için piyasalar arası fiyat–maliyet marjındaki değişim modelinden yararlanılmaktadır. Davies, U endeksinin çalışmalarda makul sonuçlar verebilmesi için 0 ile 1 arasında olmasını önermektedir. Piyasaya yeni firma girişi ve firma birleşmeleri durumunda, a parametresinin değeri endeksin duyarlılığını etkilemektedir. A 'nın değeri arttıkça U endeksi birleşme ve yeni firma girişlerine daha

duyarlı hale gelmektedir. U endeksinde sektöre yeni firma girişlerinde, küçük bir firmanın yoğunlaşma üzerinde az bir etkisi olmaktadır. A değeri 1 olduğunda U endeksi HH endeksine eşittir (Kuzucu, 2014, s.10).

2.2.1.1.9. Hâkimiyet Endeksi

Deffaa (1982) tarafından geliştirilen Hâkimiyet Endeksi, piyasadaki oligopolistik yapıyı ölçmeyi hedeflemektedir (Stich, 1995, s.5). Hâkimiyet Endeksi şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$D_k(x) = \frac{CR_n^2}{k} + \frac{(1-CR_n)^2}{n-k} \quad (1.12)$$

N firma yoğunlaşma endeksi kullanılarak Herfindahl-Hirschman endeksinde olduğu gibi piyasa payları firmanın kendi piyasa payı ve Rosenbluth-Hall-Tideman endeksinde olduğu gibi de piyasa payları sıralamasındaki yerleri ile ağırlıklandırılmaktadır. Formül her bir n. firma için tahmin edilmektedir (Coşkun ve diğerleri, 2012, s.99).

2.2.1.2. Yapısal Olmayan Yaklaşımlar

Yukarıda bahsedilen piyasa yoğunlaşma düzeyini ölçen yapısal yaklaşımlar, hatırlanacağı üzere Yapı-Davranış-Performans (SCP) paradigmasına göre geliştirilmiş ve bu kapsamda açıklanmaktadır. SCP paradigması özet olarak, firmanın içinde bulunduğu piyasa yapısı ile firma karlılığı/performansı arasında bir ilişki olduğunu varsaymaktadır. Buna göre piyasa yoğunlaşma düzeyi ile rekabet arasında negatif, firma karlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Yapısal olmayan yaklaşımlar ise bu ilişkiyi reddeden Yeni Ampirik Endüstri Yaklaşımı Paradigması (NEIO) çerçevesinde geliştirilmiştir. NEIO yaklaşımı yüksek yoğunlaşma düzeyine sahip piyasalarda da rekabetçi bir ortamın olabileceği vurgulanmaktadır (Bikker ve Haaf, 2000, s.18).

Bu yaklaşım, tüketici ve firma davranışlarını tahmin etmek ve modellemek üzere yoğun bir şekilde ekonometrik model kullanmaktadır. NEIO yaklaşımı, firmaların piyasa gücünün derecesini belirlemeye çalışırken herhangi bir piyasa yapısını dışsal olarak varsaymamakta; piyasa gücünün derecesini piyasa fiyatı ile marjinal maliyetler arasındaki farkı inceleyerek belirlemeye çalışmaktadır (Coşkun ve diğerleri. 2012).

Yapısal olmayan yaklaşımlar, Lerner Endeksi, Iwata Modeli, Bresnahan-Lau metodu ve Panzar-Rosse modeli olarak dörde ayrılmaktadır.

2.2.1.2.1. Lerner Endeksi

A. Lerner (1934) tarafından geliştirilen ve kendi adıyla anılan Lerner Endeksi (LE), teorik olarak oligopol teorisine dayanmakla birlikte esasında firma denge koşulundan türetilmiştir. Endekse göre bir firmanın piyasa gücü, firmanın fiyatı ile marjinal maliyeti arasındaki farkla ifade edilir. Lerner Endeksi aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$LE = \frac{P-MC}{P} = 1 - \frac{MC}{P} \quad (1.13)$$

Formülden de anlaşılacağı üzere Lerner Endeksi yapısal yaklaşımlardan farklı olarak bir piyasanın rekabetçi yapısını pazar payları yerine piyasa fiyatı (P) ve marjinal maliyet (MC) gibi unsurlarla ölçmektedir. Formüle göre bir firmanın piyasa gücü, firmanın fiyatı marjinal maliyetin üzerinde belirleyebilme gücü olarak tanımlanabilir. Tam rekabet koşullarında firma fiyatı ile marjinal maliyet eşit olacağından endeks değeri sıfır değeri alacak, monopol durumunda ise bire eşit olacaktır (Altunöz, 2013, s.4).

Lerner Endeksi 1930'ların ortasından beri kullanılmasına rağmen, bankacılık sektörü için yapılan çalışmalarda yaklaşık son 20 yıldır kullanılmaktadır. Bunun sebebi bankalar için marjinal maliyeti hesaplamada karşılaşılan zorluklardır. Günümüzde de bankacılıkta marjinal maliyet, bankaların üç temel girdisi (personel, mevduat, ve diğer faaliyet giderleri) dikkate alınarak translogaritmik maliyet fonksiyonu ile ekonometrik olarak hesaplanmaktadır. Bu zorluklarının yanı sıra bankacılık sektöründe rekabetin hesaplanmasında endeksin çeşitli avantajları da vardır. Bunlardan en önemlisi endeksin her bir banka için farklı zaman aralıklarında hesaplanabilmesi böylece piyasa gücünün bankalar arasında karşılaştırılabilmesi ve dönem içinde gelişiminin izlenilebilmesidir. Ayrıca endeks bankaların fiyat belirleme davranışlarını da gösterir. Son olarak Lerner Endeksi ilgili piyasanın tanımlanmasını gerektirmeyen esnek bir endekstir. Nitekim coğrafi ve ürünler bazında bankacılığın farklı katmanları için de kullanılabilirken çok sayıda gözlem zorunluluğu da gerektirmez (Leon, 2015, s. 17-21).

Bunların yanı sıra Lerner endeksinde yöneltilen eleştiriler de mevcuttur. Zira literatürde rekabetin banka karlılıklarını artıracağını belirten, bir diğer ifadeyle daha fazla rekabetin fiyat-maliyet marjlarını artıracağını ifade eden çalışmalar mevcuttur. Ayrıca Oliver ve diğerleri (2006), Lerner Endeksinin bir bankanın risk alma tercihleri göz ardı edildiğinde piyasa gücünü olduğundan daha fazla gösterebileceğini vurgulamıştır. Çünkü kredi vermek için daha atak olan bankalar daha yüksek faiz marjlarına sahiptir. Konulan bu parantez özellikle rekabet-istikrar ilişkisini araştıran çalışmalarda Lerner Endeksi kullanımını sorunlu kılmaktadır.

2.2.1.2.2. Iwata Modeli

Bu model Gyoichi Iwata (1974) tarafından, Lerner Endeksinin inelastik talep ile daha az rekabetçi piyasa yapısı nedeniyle oluşan yüksek marjlara sahip piyasalar arasında ayırım yapmaması eksikliğini gidermek amacıyla geliştirilmiştir. Bu doğrultuda oligopol teorisinden hareketle, firmalar arası karşılıklı tepkiler sonucu oluşacak denge değerlerinin bir parametre aracılığıyla hesaplanabileceğini ortaya koymuştur. Iwata modeli, oligopolcü bir piyasada, homojen bir ürün arz eden bir firmanın kar fonksiyonundan hareketle, her bir firmanın tahmini varyasyon değerlerinin hesaplanabilmesini sağlar. Detaylı ve zor bulunan piyasa verilerini kullanması sebebiyle az kullanılan bir modeldir. Dolayısıyla bankacılık sektörüne dair literatürde sadece Shaffer ve DiSalvo'un (1994) çalışmasında kullanılmıştır. (Tuna, 2010, s.68; Kuzucu, 2014, s.96-97; Leon, 2015, s.21).

2.2.1.2.3. Bresnahan-Lau Metodu

Bir diğer yapısal olmayan yaklaşım modeli ise, Bresnahan (1982 ve 1989) ve Lau (1982) tarafından geliştirilen Bresnahan-Lau metodudur. Bu metot, toplam endüstri verilerini kullanarak eş zamanlı denge durumundan hareketle geliştirilmiştir. Bresnahan-Lau metodu Iwata (1974) modeli ile benzer şekilde varsayımsal değişim (conjectural-variations) yaklaşımını benimsemiştir. Buna göre bir banka çıktı miktarını belirlerken rakip bankaların tepkisini dikkate alır. Metodun Iwata modelinden farkı ise, ortalama bir ölçek büyüklüğüne sahip bir bankanın piyasa payını değiştiren dışsal unsurlardaki değişimlerin bankaların fiyat ve miktar kararlarını ve dolayısıyla rekabetçi güçlerini nasıl etkilediğini analiz etmektir. Bresnahan-Lau metodunun diğer yapısal olmayan modellerden farkı firmalara ait maliyet ve kar verisi olmasa bile kullanılabilen bir model olmasıdır (Degryse ve Ongena, 2005, s.17; Coşkun ve diğerleri, 2012, s.119). Fakat

Bresnahan-Lau metodu toplam endüstri verilerinin oluşturulması zor ve karmaşık olduğundan literatürde görece az tercih edilmektedir.

Bresnahan-Lau metodunda, alıcılar ve satıcıların sahip olduğu iki ayrı talep fonksiyonlarından hareketle bir arz fonksiyonundan oluşturulur. Bu fonksiyonda piyasa gücünü temsilen bir λ parametresi vardır. λ sıfıra eşitse tam rekabet, λ bire eşitse mükemmel kartel ve λ sıfır ile bir arasında bir değer alırsa oligopol piyasası koşulları geçerlidir (Bresnahan, 1982, s. 88).

2.2.1.2.4. Panzar-Rosse Modeli (P-R Modeli)

NEIO kapsamında, John C. Panzar ve James N. Rosse (1987) tarafından geliştirilen ve bir piyasanın rekabetçi yapısını belirlemeye yarayan Panzar-Rosse (P-R) modeli, özellikle 1990'lı yıllardan beri bankacılık alanında yapılan çalışmalarda çok sık kullanılan bir yöntem olmuştur. P-R modeli ilk başta Amerikan günlük gazete piyasasında gazete fiyatları ve faktör fiyatları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla geliştirilmiştir. Model monopol piyasasında dengeye gelmiş bir firmanın marjinal maliyetinde bir artış yaşanması durumunda hem denge çıktı miktarında hem de firma gelirlerinde bir azalma yaşanacağı varsayımdan hareketle oluşturulmuştur. Yazarlar çalışmalarında monopol piyasasının yanı sıra tam rekabet, monopolcü rekabet ve oligopol piyasaları için de modeli uygulamışlardır (Panzar ve Rosse, 1987, s. 443-456).

P-R modeli, Monopolcü firmanın denge fiyat-çıktı bileşimini veren kar maksimizasyonu koşulundan türetilmektedir. Panzar-Rosse modelini oluşturmak için kar maksimizasyon denkleminde indirgenmiş gelir denklemine ulaşılır. Firmanın kar maksimizasyon denklemi aşağıdaki gibidir¹;

$$R'_i(x_i, n, z_i) - C'_i(x_i, w_i, t_i) = 0 \quad (1.14)$$

R_i i firmasının gelirini, C_i maliyetini, X_i çıktıyı, n firma sayısını, w_i girdi fiyat vektörünü, z_i firmanın gelir fonksiyonunu etkileyen dışsal faktörleri, t_i ise firmanın maliyet fonksiyonunu etkileyen dışsal aktörleri ifade etmektedir. Piyasa dengesini gösteren eşitlik ise aşağıdaki gibidir. * işareti denge değerlerini göstermektedir;

$$R_i^*(x^*, n^*, z) - C_i^*(x^*, w, t) = 0 \quad (1.15)$$

¹ Gelir, maliyet fonksiyonları ve H istatistik değerinin elde edilişleri için Çam'a (2014) bakılabilir.

İndirgenmiş formdaki gelir denkleminde elde edilen girdi fiyatlarına karşılık firmanın toplam gelir esneklikleri toplamı H -istatistiğini vermektedir. H -istatistiği ise rekabet ölçütü olarak kullanılır. Başka bir ifadeyle piyasadaki rekabet düzeyi, yukarıdaki formülle temsil edilen bir firmanın denge gelir seviyesinde, girdi fiyatlarında yaşanan değişimin yansıması olarak ölçülmektedir.

$$H = \sum_{k=1}^m \frac{\partial R_i^*}{\partial w_{ki}} \frac{w_{ki}}{R_i^*} \quad (1.16)$$

H istatistiği, firmanın girdi maliyetlerinde meydana gelen %1'lik artışın, firmanın gelir düzeyinde yüzde kaç oranında bir değişim yaratacağını göstermektedir. Dolayısıyla H istatistik değerinin alacağı değerler farklı piyasa yapılarını ve piyasanın rekabet düzeyini temsil etmektedir. Şüphesiz monopolcü bir firma için H istatistik değeri sıfırdan küçük değerler alacaktır. Zira kar maksimizasyonunu sağlamış bir monopolcü firma için, girdi fiyatlarının artması marjinal maliyetin de artmasına neden olacak ve böylece denge çıktı düzeyi düşerken piyasa fiyatı artacaktır. Fakat piyasa fiyatında meydana gelen artış denge çıktı düzeyinde meydana gelen azalmadan daha düşük olacaktır. Zira monopolcü firma sadece elastik talep koşullarının geçerli olduğu durumda üretim yapmaktadır. Böylece girdi fiyatlarındaki artış firmanın denge gelir seviyesinde azalışa neden olacaktır. Dolayısıyla firma girdi fiyatları ile geliri arasında bir esneklik göstergesi olan H istatistiğinin değeri sıfırdan küçük yani negatif olacaktır.

Modelin tam rekabet piyasası için işleyişini Shaffer (2004) şu şekilde açıklamaktadır: Uzun dönemde tam rekabetçi bir firma, kısa ve uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin minimum noktasında yani normal kar koşullarının geçerli olduğu noktada dengeye gelecektir. Girdi fiyatlarında bir artış olması durumunda maliyetler, maliyet fonksiyonları girdi fiyatlarının birinci dereceden homojen fonksiyonu olduğundan, girdi fiyatlarından meydana gelen artış kadar artacaktır. Bu durumda sonsuz esnek talep ile karşı karşıya olan tam rekabetçi firmalar aşırı kar elde ediyor olsalar bile fiyatları etkileyemeyeceklerinden zarar etmeye başlayacaktır. Dolayısıyla piyasadan çıkışlar başlayacak ve piyasa talebi sabit iken toplam arz miktarındaki azalma sonucunda piyasa fiyatı yükselmeye böylece endüstri talep eğrisi yukarı kaymaya başlayacaktır. Bu noktada piyasa fiyatı, girdi fiyatlarındaki artış sonucu artan maliyetleri karşılayacak düzeye kadar artacaktır. Böylelikle her bir firmanın üretim miktarı girdi fiyatları

değişmezken ki seviyesiyle aynı olacak ve sonuç olarak firmanın toplam hasılatı ürün fiyatlarındaki artış kadar artacaktır. Nihayet uzun dönemde dengeye gelen bir rekabetçi firma için toplam hasılat girdi fiyatlarındaki artış kadar olacaktır. Yani tam rekabetçi piyasalar için H istatistik değeri bire eşittir.

Monopolcü rekabet piyasasında ise H istatistik değeri sıfır ile bir arasında bir değer alacaktır. Yani girdi fiyatlarındaki bir artış sonucu monopolcü rekabet koşullarında üretim yapan bir firmanın geliri de artacaktır. Fakat bu artış, girdi fiyatlarındaki artış oranından daha düşük olacaktır. Zira piyasaya giriş – çıkış önünde bir engelin olmadığı monopolcü rekabet piyasasında, maliyetlerin yükselmesi zamanla piyasadan çıkışlara neden olacak ve böylece piyasada kalabilen diğer firmaların mallarına yönelik talep artmaya başlayacaktır. Sonuç olarak, yaşanan bu talep artışı girdi fiyatlarındaki artışa rağmen firma gelirinin artmasına olanak tanıyacaktır. Dolayısıyla monopolcü rekabet piyasaları için H istatistik değeri sıfır ile bir arasında yer alan pozitif bir değer olmalıdır (Panzar ve Rosse, 1987, s. 447-448).

Tablo 1.

H İstatistik Değerleri ve Piyasa Yapısı

H İstatistiği	Piyasa Yapısı
$H \leq 0$	Monopol (Tekel)
$0 < H < 1$	Monopolcü Rekabet
$H = 1$	Tam Rekabet

Kaynak: Vesala, J. (1995), Testing for Competition in Banking: Behavioral Evidence from Finland, *Bank of Finland Studies*, s.59.

Tablo 1 Panzar-Rosse H istatistik değerinin farklı piyasa yapılarında aldığı değerleri özetlemektedir. H istatistik değerinin sıfır ile bir arasında olması piyasa yapısının monopolcü rekabet olduğuna göstergesidir. Bu durumda girdi fiyatları artışı karşısında gelirdeki artış daha az olacaktır. Ampirik çalışmalarda $H \leq 0$ ile $H=1$ hipotezinin reddedilmesi söz konusu piyasa yapısının monopolcü rekabet olduğuna işaret etmektedir. $H \leq 0$ hipotezinin reddedilmesi monopol durumunun $H=1$ hipotezinin reddedilmesi ise tüm piyasa yapılarının reddedilmesi anlamına gelir. Ayrıca H değeri sıfıra çok yakınsa söz konusu piyasanın monopol, bire çok yakınsa tam rekabet piyasa şartlarının geçerli olduğu söylenebilir.

Ampirik çalışmalarda P-R modeli kullanımı için logaritmik-doğrusal marjinal gelir ve marjinal maliyet fonksiyonlarının piyasa denge koşulunu veren eşitlikten hareketle türetilen indirgenmiş gelir denkleminde yararlanılır². Bankacılık sektörüne dair yapılan ampirik çalışmalarda kullanılan indirgenmiş gelir denklemi genel olarak aşağıdaki gibidir:

$$\ln TR = \alpha + (h_1 \ln PL + h_2 \ln PK + h_3 \ln PF) + \lambda \ln BSF + \beta \ln OI + u \quad (1.17)$$

Fonksiyonda TR toplam faiz gelirlerini, PL işgücü maliyetini (genellikle toplam personel giderlerinin toplam personel sayısına oranı), PK sermaye maliyetini (genellikle diğer faiz dışı giderlerin duran varlıklara oranı), PF mevduat maliyetini (genellikle toplam faiz giderlerinin toplam mevduata oranı), BSF bankaya özgü etkenleri, OI diğer gelirlerin toplam aktiflere oranını ve u ise hata terimini ifade eder. Dolayısıyla PL, PK ve PF bankanın girdi birim fiyatlarıdır. P-R modeli H istatistik değeri ise bu değişkenlerin katsayıları olan h_1 , h_2 ve h_3 değerlerinin toplamıdır. Literatürde bazı çalışmalarda toplam faiz gelirleri yerine toplam gelir (faiz ve faiz dışı gelir) veya toplam faiz gelirlerinin aktiflere oranı kullanılmıştır. Fakat toplam faiz gelirlerinin aktiflere oranı bankanın gelirini değil ürünlerin fiyatını temsil etmesi sebebiyle eleştirilmiştir. Ampirik çalışmalarda H istatistiğini veren değişkenler hariç diğer değişkenler araştırmacının tercihinin göre değişebilmektedir. Ayrıca toplam mevduat ve toplam aktif gibi oran içermeyen değişkenlerin modelde bağımsız değişken olarak kullanılması modelin hatalı sonuçlar üretmesine neden olabilmektedir (Kuzucu, 2014, s.102).

P-R modeli, en önemli kısıt olan uzun dönem denge şartı bir kenara bırakılacak olursa, basit, doğrusal ve tek bir denkleme dayanması, az sayıda veri gerektirmesi, banka düzeyinde veri gerektirmesi (bankaların bilanço ve gelir tablolarından elde edilebilecek veriler) sebebiyle zaman kısıdını ortadan kaldırması ve Bresnahan-Lau modeli kadar karmaşık olmaması sebebiyle literatürde, bankacılık sektörüne dair piyasa yapısı ve rekabet derecesini ölçmek için yaygın şekilde kullanılmaktadır (Shaffer, 2004, s.298).

² İndirgenmiş gelir denkleminin türetimi için Coşkun ve diğerlerine (2012) bakılabilir.

BÖLÜM III

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE REKABETİN ETKİLERİ

3.1. Rekabet, Ekonomik Büyüme ve Refah İlişkisi

Ülkelerin iktisadi büyümesi, mikro ölçekte firmaların üretimlerini arttırmaya imkân verecek sermaye yatırımlarını gerçekleştirmesiyle mümkün olur. Firmaların sermaye artışı için ihtiyaç duyduğu kaynaklar ise çoğunlukla finansal sistemin en büyük paydaşı olan bankalar tarafından karşılanır. Bu bağlamda, temel işlevi fon fazlası olan kesim ile bu fonlara ihtiyaç duyan kesim arasında aracılık faaliyeti olan bankalar, ekonomik büyüme ve toplumsal refah üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Nitekim ekonomik büyümenin hızı üretim kapasitesini artıracak yeni yatırımların mümkün olan en düşük maliyetle gerçekleşmesine, yani bankacılık sektörünün bu finansman ihtiyacını olabildiğince büyük miktarda ve minimum maliyetle sunma yeteneğine bağlıdır. Bankacılık sektörünün büyümeye katkısı sadece ucuz finansman noktasında değil aynı zamanda kullanılabilir fon arzının en verimli yatırımlara yönelmesindeki aracılık fonksiyonu üstlenmesinden de kaynaklanmaktadır (Özcan, 2012, s.196).

Ülkelerin temel makroekonomik durumu, siyasi ve hukuki yapısı gibi faktörlerin yanı sıra bankacılık sektörünün gelişmişlik seviyesi ve rekabet düzeyi, firmaların ihtiyaç duydukları kaynaklara ne derece ucuz ve kolay biçimde erişebilme şansına sahip olduğunun bir göstergesidir. Bu kapsamda ana akım iktisat teorisine göre, diğer sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de rekabet, refah artışı için önemli bir unsur olarak görülmektedir (Yağcılar, 2010, s.32-33).

Genel anlayışa göre daha rekabetçi olan bankacılık sisteminde krediye ulaşma görece kolay ve ucuz olurken, rekabetçi olmayan sistemde bankaların kredi plasmanında daha az miktarda fonu daha yüksek faiz oranlarından “keyfi” olarak tahsis edeceği düşünülür. Kredi tahsisinin keyfiyete dayanarak verimli alanlardan uzaklaşması, sermaye birikimini ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi kuşkusuz olumsuz etkileyecektir. Ayrıca firmalar için banka ikamesinin az olması, bankaların piyasa gücü elde etmesi anlamına gelirken, bu durum firmalar açısından kaynak maliyetinin artması anlamına gelmektedir. Böylece kredi talebinin azalması yatırımların daralmasına ve ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olabilecektir (Valverde, Humphrey ve Fernandez, 2003, s.228; Claessens ve Laeven, 2005, s.180).

Kredi piyasasında durum böyle iken, bankacılık sektöründe rekabet düzeyinin düşük olması şüphesiz mevduat piyasasını da etkilemektedir. Çünkü piyasa gücüne sahip bankalar mevduat faiz oranlarını görece düşük seviyelerde tutmak ister. Düşük mevduat faizleri ise tasarrufların finansal kesimden ziyade üretime dönük olmayan altın, döviz vb. varlıklara yönelmesine neden olabilecektir. Kredi hacminin daralması ise özellikle tasarruf açığı içinde olan gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme performansında yavaşlamalara sebep olabilecektir (Valverde, Humphrey ve Fernandez, 2003, s. 228-229).

Rekabetçi bankacılık sisteminde ise piyasa payının önemli bir kısmı çok sayıda firma tarafından paylaşılmaktadır. Geleneksel Endüstriyel İktisat yaklaşımına göre, firma sayısının çokluğu bankaların mal veya hizmetleri daha fazla sayıda ve daha düşük maliyetle üretmeye iterek, toplumsal refahın artmasına katkı sunmasına olanak verir. Nitekim artan rekabet ile birlikte hemen hemen homojen ürün sunan bankalar, kredi faiz oranlarını düşürmek ve mevduat faiz oranlarını arttırmak durumunda kalabilmektedir. Böylelikle finansman maliyetinin düşmesine koşut olarak daha çok rekabetin görüldüğü bankacılık sektörü, daha yüksek büyüme hızlarına öncülük edebilmektedir (Emek, 2005, s.8-10).

Literatürde bu görüşü destekleyen çalışmalardan biri, Besanko ve Thakor'a (1992) aittir. Yazarların kredi ve mevduat piyasalarını, bankaların kendilerini rakiplerinden ayıştırdıkları teorik bir modelde inceledikleri çalışmalarında, piyasaya yeni banka girişleri oldukça kredi faiz oranlarının düştüğünü, öte taraftan mevduat faiz oranlarının yükseldiğini tespit etmişlerdir. Buradan hareketle rekabetçi bankacılık sisteminin ekonomik büyüme üzerine olumlu etkileri olduğuna işaret etmişlerdir (Besanko ve Thakor, 1992).

Guzman (2000), monopol ve tam rekabetçi bankacılık sektörünün sermaye birikimi üzerine etkilerini, basit bir genel denge modeli kullanarak karşılaştırmalı şekilde incelemiştir. Guzman, monopol gücüne sahip bir bankacılık sisteminin sermaye birikimini azaltmaya yönelik bir baskı yapma eğiliminde olduğunu kredi derecelendirme mekanizmasıyla açıklamıştır. Ona göre kredi derecelendirmenin varlığında monopolist bankalar rekabetçi bankalara kıyasla daha yoğun kredi derecelendirmesine başvurmaktadır. Kredi derecelendirmenin olmadığı durumda ise monopolcü bankacılığın varlığı aşırı izlemeye yol açmaktadır. Bunların her ikisi sermaye birikimini olumsuz etkilemektedir. Ek olarak Guzman, monopolcü bankacılığın rekabetçi bankacılığa göre kredi derecelendirmesine daha çok yol açtığını ifade etmiştir (Guzman, 2000, s. 421).

Sermaye birikimi kredi genişlemesinin yanı sıra kredi dağılımındaki etkinliğe de bağlıdır. Bu noktada bankalara düşen görev sadece fonlara aracılık etmek değil aynı zamanda müşterilerine dair bilgi asimetrisini azaltarak kredilerin verimli yatırımlara yönelmesini sağlamaktır. Bu bağlamda bankalar firmalarla sadece banka – müşteri ilişkisi kurmayıp bunun ötesine geçerler. Bunun arkasında yatan sebep, bankaların firmalar hakkında daha sağlıklı bilgi setine sahip olmak, diğer bir ifadeyle asimetrik bilgi sorununa çözüm üretmek istemeleridir. Zira krediler, sadece projenin net bugünkü değerine göre değil, firmanın gelecekteki kar akışına bağlı olarak tahsis edilir. Ayrıca yükümlülükleri altında olan fonların, finansal yapısı sağlam olan müşterilere yönlendirilmesi banka karlılıklarını ciddi derecede etkiler. Bu doğrultuda bankalar informel bağ kurdukları firmalara, bu ilişkilere dayanarak “ilişki kredisi” (relationship lending) sunabilmektedir. İlişki kredileri sektörlere özgü uzmanlığın gelişimini ve informel ilişkilerin sürmesini içermektedir. Bu tip krediler, kredi veya teminat geçmişi çok az olan genç firmalar için en avantajlı kredi türüdür. Bir diğer kredi türü olan “işlem kredisi” (transactional lending) ise kurulan ilişkiler yerine firma hakkında kolaylıkla gözlemlenebilir bilgilere dayanan kredilendirmeyi içerir (Northcott, 2004, s.5).

Asimetrik bilgi sorununa bu anlamda ilk dikkati çeken Petersen ve Rajan olmuştur. Petersen ve Rajan (1995) kredi piyasasında rekabetin kredi verme ilişki üzerine etkilerini incelemiştir. Yazarlar, piyasa gücüne sahip bir bankanın ilişki kredisi vermeye daha istekli olduğunu, bunun sonucunda genç firmalara sunulan kredinin rekabetçi bir sistemden daha yüksek (ve bu tür fonların maliyetinin daha düşük) olduğunu savunmaktadırlar. Yazarlara göre bankalar rekabetçi bir piyasada ise karşı karşıya oldukları riskli firmalar için üstlenecekleri riskleri yüksek faiz uygulayarak ayarlayabileceklerdir. Fakat bu durum daha riskli firma grubunu çekecektir (ters seçim) ve firmalar daha fazla risk taşıyan projelere yönelecektir (ahlaki tehlike). Şayet bir bankanın piyasa gücü var ise risk paylaşımı kredi faiz oranı artışı kanalıyla değil firmanın gelecekteki kar akışında paylaşım ile telafi edilecektir. Öte taraftan başarılı bir firma rakip bir banka tarafından “çekilemeyeceği” için, piyasa gücüne sahip banka gelecekte firmaya tekrar borç vererek kazanç sağlayacaktır. Bu nedenle, banka kredi verme ilişkisini tesis etmek için “sübvansiyonlu” bir oranda kredi vermeye daha isteklidir. Böylelikle piyasa gücüne sahip bir bankacılık sisteminde, bankalar kriz dönemlerinde dahi asimetrik bilgi sorununu azaltmaları sayesinde kredi arzını devam ettirerek büyümeye katkı sunabilecektir (Petersen ve Rajan, 1995).

Cetorelli (2001), rekabetçi bankacılık sisteminin ekonomik büyüme ve refah üzerine olumlu olabilecek etkilerini kabul etmekle birlikte, rekabetin olumsuz etkilerine de dikkat çekmiş ve ayrıca bankacılık sektöründe rekabetin diğer sektörlerle etkilerini de incelemiştir. Yazar daha fazla rekabetin daha büyük miktarda krediye imkân tanıyacağını, fakat daha fazla piyasa gücünün bankaların muhtemel borçlular hakkında bilgi üretme teşviklerini artıracak ve böylece kredi kalitesinin yükselmesine neden olacağını vurgulamaktadır. Yazar ayrıca, banka rekabetinin ekonomi üzerine rolünü analiz ederken, araştırmanın sadece kredi piyasası üzerindeki etkisiyle sınırlanmaması gerektiğinin, bankacılık sektörünün piyasa yapısı gibi belli özelliklerinin, ekonominin diğer sektörlerinin çeşitli boyutlarını da etkilediğinin altını çizmiştir. Bu tür etkileşimlerin örnekleri, diğer sanayi sektörlerinin büyüme potansiyeli ve piyasa yapısı üzerindeki heterojen etkidir. Örneğin, bankacılık sisteminde rekabet, diğer sanayi sektörlerinde fiyatlandırma stratejilerini ve inovasyonu teşvik edebilir. Dolayısıyla, bankacılık endüstrisinin düzenlenmesi, diğer sektörlerdeki firmaların davranışları üzerinde potansiyel olarak önemli etkilere sahip olacaktır (Cetorelli, 2001).

Finansal gelişmenin büyüme üzerine katkısına dair yapılan bir diğer çalışma Loayza ve Rancière (2004) tarafından kaleme alınmıştır. 1960-2000 yılları arasında, 75 ülkenin yıllık verilerine dayanarak yapılan çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başına GSYH büyüme oranı, finansal aracılık değişkeni olarak özel yurtiçi kredilerin GSYH'ya oranı ve kontrol değişkeni olarak kamu harcamalarının GSYH'ya oranı, kişi başına düşen gelir, ticaret hacminin GSYH'ya oranı ve enflasyon oranı kullanılmıştır. Yazarlar sonuç olarak, finansal gelişmeye paralel bir şekilde artan kredi büyümesinin, uzun dönemde ekonomik büyümeyi arttıracak fakat kısa dönemde artan kredi oranlarının bankacılık sisteminin kırılganlığı arttırarak büyümeyi olumsuz etkileyebileceği çıkarımına ulaşmışlardır (Loayza ve Rancière, 2004).

Maudos ve Fernandez de Guevara (2011) 21 ülke ekonomisinde 1993-2003 dönemi için bankacılıkta rekabet ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Çalışmada bankacılık sektöründe rekabet ölçütü olarak P-R modeli, Lerner endeksi, N firma yoğunlaşma endeksi ve HH endeksi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, bankaların sahip olduğu tekel gücünün ekonomik büyüme üzerinde ters U şeklinde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Yani bankaların tekel gücü ile ekonomik büyüme bir seviyeye kadar aynı yönlü hareket ederken, optimal noktadan sonra yaşanan tekel gücündeki her artış ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Maudos ve Fernandez de Guevara, 2011).

Ager ve Spargoli (2013) Amerikan bankacılık sisteminde serbest bankacılık kanunlarının uygulanmaya başlandığı 1837-1863 döneminden hareketle, Amerikan bankacılığında serbest bankacılık deneyimini irdelemişlerdir. Yazarlar çalışmada bu dönemin incelenmesinin, o dönemde yürürlüğe konulan serbest bankacılık yasalarıyla birlikte sektörde devlet garantilerinin ortadan kalması ve böylece sektörün yapısını etkileyecek bu değişimin etkilerini günümüzdeki serbestleşme uygulamalarına kıyasla daha net bir şekilde ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Çalışmanın sonunda yazarlar, serbestleşme yasalarının bankacılıkta rekabeti artırdığını bununla beraber daha fazla banka başarısızlığının görüldüğünü ifade etmişlerdir. Ayrıca bu yasal değişikliğin ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada bu durum, bankalar arası rekabetin kişi başına düşen kredi miktarı ile para stokunu artırması ve ayrıca sektörün verimliliği üzerinde olumlu etki yapması ile açıklanmıştır (Ager ve Spargoli, 2013).

Gaffeo ve Mazzocchi (2014) bankacılık sektöründe rekabetin ekonomik büyüme üzerine olumlu etkisi olacağı fikrini 1997-2010 döneminde OECD ülkeleri için test etmiştir. Dinamik genelleştirilmiş momentler yöntemi tahmincisinin kullanıldığı çalışmada, rekabet düzeyi yüksek bankacılık sektörlerinin verimliliğe yol açarak ekonomik büyümeye katkı sunacağı fikri desteklenmekle birlikte, bu etkinin ancak belirli bir gecikmeyle yaşanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca ekonomik büyümeyi artıracak diğer politikaların da bankacılık sektöründe rekabet kazanımları sağlayacağı ve böylece birbirini besleyen bankacılıkta rekabet – ekonomik büyüme döngüsünün olabileceği ifade edilmiştir (Gaffeo ve Mazzocchi, 2014).

Jayakumar ve diğerleri (2018), 1996-2014 yılları arasında, yıllık verileri kullanarak 32 Avrupa ülkesi bankacılık sektörü için rekabet, istikrar ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimleri altı ayrı modelde oldukça kapsamlı bir şekilde incelemişlerdir. Panel vektör hata düzeltme modelinin kullanıldığı çalışmada, bankacılık sektörünün rekabet düzeyi göstergesi olarak altı rekabet ölçütü (Lerner endeksi, Boone katsayısı, H İstatistik değeri, CR_3 ve CR_5 yoğunlaşma oranı, yabancı mülkiyet), istikrar göstergesi olarak beş yaklaşım ve son olarak ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına düşen reel gelir kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, kısa dönemde rekabet, istikrar ve büyüme arasında tek/çift taraflı sayısız etkileşimin olduğu, bununla birlikte uzun dönemde bankacılıkta hem rekabet hem de istikrarın kişi başına düşen gelirin artmasında temel itici güç olduğu sonucuna varılmıştır (Jayakumar ve diğerleri, 2018).

3.2. Rekabet ve Faiz Oranı İlişkisi

Ekonomik performans açısından önemli bir gösterge olan faiz oranlarının, başta enflasyon olmak üzere kamu kesimi borçlanma gereği, para politikası, regülasyonlar ve piyasa yapısı gibi birçok değişkenle korelasyona sahip olması genel kabul gören bir olgudur. Öte taraftan rekabetin, bankaların fiyatlama stratejilerinde ciddi etkisinin oluşu, faiz oranlarını bankacılık sisteminin rekabet seviyesini gösteren önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmasına yol açar. Zira literatürde rekabeti ölçmek için en çok tercih edilen Panzar - Rosse H istatistiği modeli, bu doğrultuda rekabeti ölçmek için bankaların faiz gelirlerini bağımlı değişken olarak kullanmaktadır (Yağcılar, 2010, s.37).

Piyasa yapısı dışında diğer değişkenlerin veri olduğu varsayımı altında, rekabetçi bir banka sisteminin Pareto optimal koşullara yakınsayarak faiz marjlarını azaltacağı yönünde genel bir değerlendirme yapılabilmektedir. Bir başka deyişle yüksek faiz marjlarının görüldüğü bankacılık sektöründe verimlilik ve rekabet seviyesinin düşük seviyede gözlemlendiği söylenebilir.

Ho ve Saunders (1981), 100 büyük Amerikan mevduat bankasının 1976 – 1979 yılları arasında 13 çeyrek dönem verisinden hareketle yaptıkları çalışmada, bankaları riskten kaçınan bir satıcı olarak görerek bir banka veya faiz marjı modeli geliştirmişlerdir. Yazarlar, tam rekabetçi bir banka sistemi olsa bile faiz marjlarının bankanın karşılaştığı işlem belirsizliğinin bir sonucu olması sebebiyle daima var olacağını ifade etmişlerdir. Çalışmada faiz marjlarının şu dört faktöre bağlı olduğu vurgulanmıştır: yönetsel riskten kaçınma derecesi, gerçekleştirilen işlem büyüklüğü, faiz oranlarındaki değişim ve piyasa yapısı. Yazarlar bankaları aktif büyüklüklerine göre iki alt gruba ayırmışlar ve küçük banka ortalama faiz marjlarının büyük banka faiz marjlarından yüzde 33 oranında daha fazla olduğunu bulmuşlardır. Aradaki farkın büyük ölçüde küçük bankaların ek kira geliri veya kar elde etmesine izin veren piyasa yapısı faktörlerinden kaynaklandığı sonucuna varmışlardır.

Schagrodsky ve Sturzenegger (1998) ise çalışmalarında, yoğunlaşma ile faiz marjları arasındaki yukarıda bahsedilen pozitif korelasyona itiraz ederek bu bakış açısını “geleneksel görüş” olarak adlandırmışlardır. Yazarlar bu iddialarını Arjantin ekonomisinin 1993 – 1998 yılları arasındaki verilerinden hareketle oluşturdukları modele dayandırmaktadır. Çalışmada sunulan modelde, bankacılık sektöründe yoğunlaşma oranlarında yaşanan artışa rağmen finansal aracılık marjlarının düştüğü tespit edilmiştir. Yazarlar bu etkiyi, sektörde yoğunlaşmanın arttığı ortamda ürün farklılıklarının ortadan

kalkarak bankaların giderek birbirine benzediğini ve bunun da sektördeki rekabeti artırması ile açıklamışlardır.

Cordella ve Yayati (2002), rekabetçi bir sistemde mevduat rekabeti, risk üstlenimi ve farklı mevduat sigortası düzenlemeleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Mevduata uygulanan sabit oranlı sigorta sisteminde artan rekabetin mevduat faiz oranlarını yükselterek net faiz marjlarını düşürdüğü sonucuna ulaşmıştır.

Maudos ve Fernandez de Guevara (2003), Almanya, İtalya, İspanya, Fransa ve Birleşik Krallık bankalarının 1993 – 2000 dönemine ait verileri ile Avrupa Birliği bankacılığında faiz marjlarını etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Yazarlar öncü niteliğinde olan Ho ve Saunders (1981) ve literatürde yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak, Lerner endeksi yardımıyla piyasa rekabet derecesini modele doğrudan eklemişler ve ayrıca bankaların operasyonel maliyetlerini modele dahil etmişlerdir. Sonuç olarak rekabet derecesi ile faiz marjları arasında negatif bir ilişki saptamışlardır. Avrupa Birliği'nin 1990'larda uyguladığı deregülasyon politikalarına rağmen, bankalar arasındaki rekabet düzeyinde kabul edilebilir bir artış gözlenememiştir. Bu bağlamda, 1990'larda gerçekleşen birleşme dalgasının bir sonucu olarak Avrupa bankalarının yoğunlaşma derecesindeki artış rekabet baskısında azalmaya ve dolayısıyla firmaların piyasa gücünde artışa neden olmuş ve bu da faiz marjları üzerinde yukarı yönde baskıya yol açmış olabilir. Bununla birlikte, rekabetin azalmasının olumsuz sonuçları, işletme maliyetlerindeki düşüşün ve kredi riskindeki düşüşün etkisiyle etkisiz kalmıştır. Piyasa faiz oranlarındaki düşük volatilité faiz marjlarının azalmasına katkıda bulunmuş olsa da, etkisi çok az olmuştur.

Demirgüç-Kunt, Laeven ve Levine (2003), çeşitli düzenleyici politikaların, kurumların ve yoğunlaşmanın net faiz marjları üzerindeki etkisini, 72 ülkeden 1400'ün üzerinde banka verilerini kullanarak araştırmışlardır. Yazarlar ampirik çalışmalarının sonucunda dört temel bulguya ulaşmışlardır. Bu çalışmanın konusu itibari ile dikkat çekilmesi gereken bulgu, yoğunlaşma ile net faiz marjları arasındaki ilişki üzerine tespit edilen bulgudur. Yazarlar, yoğunlaşma ile faiz marjları arasındaki net ilişkinin belirsiz olduğunu, bunun da muhtemelen teoriden gelen tartışmalı çıkarımlardan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Nitekim, sadece spesifik banka faktörlerini dikkate aldıklarında yoğunlaşma ile faiz marjları arasında güçlü ve pozitif bir ilişki tespit ederken, makroekonomik istikrar ve banka faaliyetlerini kısıtlayıcı düzenlemeleri göz önünde bulundurdıklarında, yoğunlaşma ile faiz marjları arasındaki ilişkinin kaybolduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Valverde ve Fernandez (2007), yedi Avrupa ülkesinin bankacılık sektöründe faiz oranlarının belirleyicileri üzerine bir ampirik çalışma yapmışlardır. 1994-2001 dönemini dikkate alan çalışmada, HH endeksi ile faiz marjları arasında güçlü bir ilişki tespit edilememiştir. Böylece sektörde yoğunlaşma ile faiz marjları arasında mutlak biçimde pozitif yönlü bir ilişki olmadığı, yoğunlaşmış bir bankacılık sektöründe dahi düşük faiz marjlarının gerçekleşebileceği ortaya konmuştur. Ayrıca sektörde verimliliğin faiz marjlarını düşürmede pozitif etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir. Zira verimliliği düşük bankaların daha yüksek maliyetlerle çalışıyor olması faiz marjlarını da yükseltmektedir. Bu sonuçlardan hareketle yazarlar, bankaların fiyatlama davranışlarını analiz ederken, faiz dışı gelirler gibi diğer unsurları da dikkate alarak geniş kapsamlı bir analiz yapılması gerekliliğini ifade etmişlerdir.

Andres ve Arce (2012) çalışmalarında, eksik rekabet koşullarında faaliyette bulunan bir bankacılık sektörü ile yatırımcıların kredi hacimlerini gayrimenkul varlıkların değerleri ile ilişkilendirdikleri bir makroekonomik model geliştirmişlerdir. Modele göre bankacılıktaki rekabet artışı bir taraftan kredi faiz oranlarının düşmesine diğer taraftan mevduat faiz oranlarının yükselmesine neden olmaktadır. Yani modele göre bankacılıktaki artan rekabet faiz marjlarını düşürmektedir.

Chortareas, Garza-Garcia ve Girardone (2012) dokuz Latin Amerika ülkesinin bankacılık sektöründe rekabet, verimlilik ve faiz marjları ilişkisini incelemiştir. Çalışmada 1999-2006 dönemine ait 1700 banka verisinden yararlanılarak ülke bazında bankacılıkta rekabet H istatistiği ve HH endeks değerleri ile belirlenmiştir. Genelleştirilmiş momentler yöntemi tahmincisinin kullanıldığı ampirik modelin sonucunda, sektörde yoğunlaşma endeksi ve pazar paylarının faiz marjı üzerine çok az etkisi olduğu veya hiç etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan bankalar arasında yaşanan rekabetin faiz marjlarını daralttığı ortaya konmuştur. Buradan hareketle yazarlar, faiz marjlarını daraltmak isteyen politika yapımcıların sektörde rekabeti teşvik eden politikaları hayata geçirmesini önermişlerdir. Ayrıca onlara göre ekonomik büyümeyi artıracak diğer politikalar rekabetçi politikaların tamamlayıcısı konumundadır.

Eshete, Tesome ve Abebe (2013) Etiyopya bankacılık sektöründe 2000-2008 yılları arasında sektörün rekabetçi yapısını incelemiştir. İlgili dönemde sektörün genel olarak monopolcü rekabet piyasa yapısına sahip olmasına rağmen yıllar arasında gerçekleşen rekabet kazanımlarının net faiz marjlarını daralttığı sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlar çalışmanın sonucunda politika yapımcıların sektörde rekabet ortamını genişletecek uygulamaların yapılmasını önemişlerdir. Zira yazarlara göre bankalar

rekabetçi yapıdan uzaklaştıkça verimlilik düzeyleri düşerken, faiz marjlarını genişletme eğiliminde olacaklardır.

Hanzlık (2018), 2011 – 2016 yılları arasında 629 AB ve 526 Amerikan bankası verilerinden oluşan bir panel veri setiyle, kısa vadeli faiz oranlarının net faiz marjlarına etkisini incelemiştir. Piyasa yoğunlaşma ölçütü olarak Herfindahl Hirschman Endeksinin kullanıldığı çalışmada, piyasa yoğunlaşması ile net faiz marjları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Böylece yoğunlaşma faktörünün, finansal istikrar – rekabet ödüneleşme ilişkisi ile başa çıkmada bazı politika etkilerinin olabileceği ifade edilmiştir.

Türk bankacılık sektöründe doğrudan rekabet – faiz marjı arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Literatürde genellikle yoğunlaşma/rekabet düzeyi ile aktif karlılığı veya öz kaynak karlılığı arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik araştırmalar yapılmıştır.

Bu konudaki çalışmalardan birinde Kaya (2001), Türk bankacılık sisteminde net faiz marjının modellenmesine yönelik ampirik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Faiz marjının dönem başı (ex-ante) olarak modellendiği denklemde, bankalara özgü değişkenler sektörel açıklayıcı değişken olarak, ülke ekonomisine ait değişkenler ise makro açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Yazar bankacılık sektöründe derinleşmeyi ve rekabetin göstergesi olarak toplam varlıkların M2 para arzına oranını dikkate almıştır. Çalışmanın bulgularına göre, toplam varlıklar/M2 oranındaki artış net faiz marjları üzerinde daraltıcı etkiye sahiptir.

Ata (2009), 2001 Krizi sonrası 25 mevduat bankasının karlılıkları üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğunu inceleyen çalışmada, Kaya'ya (2001) benzer bir şekilde içsel ve dışsal faktörler ayrımına gitmiştir. Bankaların kontrol edebildiği likidite seviyesi, sermaye yeterliliği, gider yönetimi, karşılık politikası ve banka büyüklüğü değişkenleri içsel faktörler; rekabet seviyesi ve yoğunlaşma, büyüme oranı, enflasyon oranı ve para arzı dışsal faktörler olarak kullanılmıştır. Panel veri yönteminin kullanıldığı çalışmada sektörde yoğunlaşma düzeyi ile banka aktif karlılığı arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Atasoy (2007) da 1990-2005 dönemi için Türk bankacılık sektörünün gelir – gider analizi ve karlılık performansının belirleyicilerini araştırdığı çalışmada benzer sonuçlara ulaşmıştır: Piyasaya hâkim olan az sayıdaki bankanın rekabeti daha yoğun olabilmekte ve faiz marjları aralarındaki rekabet nedeniyle hızlı bir şekilde düşebilmektedir.

Son olarak, Korkmaz'ın (2010) Türk mevduat bankacılığında rekabet düzeyini 1990 – 2008 dönemi için Bresnahan – Lau Modeli yardımıyla ölçtüğü çalışması oldukça

ilginç bulgular ortaya koymaktadır. Korkmaz’a göre, sektörde faaliyet gösteren ortalama bir banka, 2001 yılı öncesinde ve sonrasında piyasa fiyatı üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Dolayısıyla Korkmaz, ilgili dönemde Türk bankacılık sektörünün tam rekabet koşulları altında faaliyet gösterdiği çıkarımına ulaşmıştır.

3.3. Rekabet ve İstikrar İlişkisi

Tüm piyasa türleri ve ekonomilerde olduğu gibi finansal sistemde de istikrar ortamı istenilen ve hedeflenen bir durum olmuştur. Nitekim reel ekonomi ile finansal kesim arasındaki yakın bağ, finansal sistemde istikrarın önemini ortaya koymaktadır. Zira finansal sistemde yaşanacak bir tıkanıklığın/kesintinin etkileri geçmiş yıllarda ve en son 2008 Küresel Finans Krizinde de olduğu gibi tüm reel sektör tarafından derinden tecrübe edilmiştir. Bu sebeple finansal sistemin istikrarının nasıl sağlanacağı politika yapıcıları tarafından hep tartışıla gelmiş ve özellikle serbestleşme politikalarının hız kazandığı 1970-80’li yıllardan sonra birçok çalışma kaleme alınmıştır. Genel olarak sistemde rekabetin verimlilik yaratsa da istikrarsızlığa yol açabileceği düşüncesi benimsenmiştir. Fakat son yıllarda bu görüşün aksine, rekabetin sistemde istikrarı destekleyeceği yönünde çalışmalar da kaleme alınmıştır. Mali sistemde rekabet ve istikrar arasındaki ilişkinin karmaşık ve çok yönlü olması ise akademik çevrelerde bu konuda bir fikir birliği oluşmasının önüne geçmiştir (Tunay, 2009, s.30).

Literatürde rekabet ve istikrar ilişkisine dair görüşlerin iktisadi düşünce akımlarına göre şekillendiği görülmektedir. Keynesyen politikaların etkin olduğu 1940 - 1980 arası döneme, finans sektöründe rekabetin sistemin kırılganlığını artırarak istikrarı bozucu etki yaratacağı yönündeki görüş hâkim olmuştur. Söz konusu dönemde bankaların piyasa gücüne sahip olması sistemde istikrarın teminatı olarak görülmüş ve bu doğrultuda rekabeti kısıtlayıcı politikalar izlenmiştir. Daha eski çalışmalarda desteklenen ve Rekabet – Kırılganlık Görüşü olarak adlandırılan bu akım, mali sistemde rekabetin bankaların risk alma eğilimlerini arttırarak istikrarsızlığa neden olacağı fikrine dayanır. Daha sonra ana akım iktisat geleneği doğrultusunda 80’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan serbestleşme politikaları, finansal piyasaları kendisine nihai hedef olarak belirlemiştir. Her alanda rekabetçi politikaları ön plana çıkaran bu görüş, rekabet-kırılganlık görüşünün aksine rekabetin bankacılık sisteminde istikrarı arttıracağı savını desteklemektedir. Rekabetin bankacılık alanında var olan piyasa aksaklıklarını azaltarak sistemin daha

istikrarlı hale geleceğini savunan bu görüşe Rekabet-İstikrar Görüşü denilmektedir (Beck, 2008, s.1; Danışman, 2018, s.14-24).

3.3.1. Rekabet - Kırılabilirlik Görüşü

Bankacılıkta kırılabilirlik banka bilançolarında yer alan iki farklı kaynağa ilişkin dinamiklerden gelmektedir: aktifler ve pasifler. Aktif tarafında risk üstlenimi, portföy çeşitlendirmesi ve aktif kalitesi, pasif tarafında ise mevduat hücumları ve panik ile sistemik risk ve bulaşma etkisi gibi olgular üzerinden rekabet-kırılabilirlik ilişkisi açıklanmıştır. Literatürde bu dinamiklere dair pek çok ampirik çalışma yapılmıştır.

Rekabet – kırılabilirlik görüşüne ilişkin öncü niteliğinde olan çalışmada Keeley (1990), rekabet ile kırılabilirlik arasındaki ilişkiyi bankaların marka/imtiyaz değerine¹ (charter value) dikkat çekerek açıklamıştır. Ona göre, yoğunlaşmış bir bankacılık piyasasında bankaların elde edeceği yüksek kar kırılabilirlik karşısında tampon görevi görecek ve bankaların aşırı risk alma iştahını engelleyecektir. Rekabetçi bir sistemde ise bankaların faiz marjları düşme eğilimine girecek, bankalar daha fazla kredi vermek ve daha fazla mevduat çekmek için daha çok risk alma isteğinde olacaktır. Böylece sistemin kırılabilirliği artmış olacaktır. Nitekim Keeley’e göre, serbestleşme politikalarının görüldüğü 1980’li yıllardan sonra Amerikan bankacılık sisteminde de olan şey budur. 1980 sonrası mali piyasalarda rekabetin artması bankaların riskli davranışlarında artışa neden olmuştur. Özetle rekabetçi bir piyasada bankaların imtiyaz/marka değerinin düşmesi sistemi daha kırılabilir hale getirecektir.

Keeley’nin görüşlerini destekleyen bir diğer ampirik çalışmada, Demsetz, Saidenberg ve Strahan (1996), 1986–1994 döneminde ABD bankacılık sistemini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda yazarlar marka/imtiyaz değeri ile bankaların riskli davranışları arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Sistemde rekabetin düşük olduğu koşullarda bankaların daha verimli çalışarak marka değerlerini arttıracaklarını böylelikle bankaların riskli davranışlardan kaçınacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca yazarlar, yüksek marka değerine sahip bankaların daha fazla sermaye ve risk derecesi daha düşük olan varlıkları bilançolarında tuttuklarını ortaya koymuştur.

Rekabetin artması ile sistemin istikrarsızlığı arasındaki bağlantı Bolt ve Tieman (2004) tarafından da öne sürülmektedir. Diğer çalışmalardan farklı olarak yazarlar konuyu dinamik bir yaklaşımla ele almışlardır. Çalışmanın temel sonucu, rekabetçi bir

¹ Bir bankanın gelecekte beklenen karı ile iflas etmesinin fırsat maliyetini temsil eden değer.

ortamda bankaların kredi değerlendirme ölçütlerinde bir gevşeme görüleceği ve bunun kısa dönemde banka karlarını artırabilmesine karşın uzun dönemde bankaların kredi riski ile karşı karşıya kalma riskini yükselteceğidir. Dolayısıyla çalışmada rekabetin sistemde kırılganlığı artıracağı savı desteklenmiştir.

Besanko ve Thakor'un (1992) çalışmasına dayanan ilişki bankacılığı kavramı, rekabet-kırılganlık ilişkisi üzerine de çıkarım yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Besanko ve Thakor'un 1993 yılında yaptıkları çalışmada, rekabetçi dinamiklerin geçerli olduğu piyasada bankalar müşterileri ile "relationship banking" bağı kuramayacağı, diğer bir ifade ile bankaların müşterileri hakkında daha az bilgi setine sahip olacağı iddia edilmektedir. Yazarlara göre böyle bir ortamda ve özellikle mevduata kamu güvencesinin verildiği durumda kredi değerlendirmede yaşanacak olan eksiklikler, bankaların daha riskli portföy seçimlerine gitmesine neden olacaktır.

Rekabet-kırılganlık görüşünü destekleyen çalışmalar arasında portföy çeşitlendirmesi, banka sayısı ve büyüklüğüne atıfta bulunan çalışmalar da mevcuttur. Yoğunlaşma düzeyi yüksek bankacılık sisteminde büyük ve görece az sayıda banka olması, portföy çeşitlendirmesine olanak sağlayarak bankaların aracılık faaliyetlerinde ölçek ekonomilerinden yararlanmasına sebep olabilir. Bankalara maliyet minimizasyonunda avantaj sağlayan ölçek ekonomileri böylelikle sistemin daha istikrarlı hale gelmesine katkı sağlayacaktır (Diamond, 1984). Şüphesiz kamu otoritesinin düzenleyici ve denetleyici gücü sistemin istikrarına etki etmektedir. Fakat bankacılık sisteminde var olan bankaların büyüklüğü ve sayısı da kamunun denetleme gücünü etkileyebilmektedir. Yani ekonominin geneline hâkim olan kamu otoritesi ile bankacılık sisteminin oyuncuları arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bu bağlamda Allen ve Gale (2004), banka sayısını ön plana çıkararak, az sayıda bankanın olduğu yoğunlaşmış bir bankacılık sisteminin, düzenleyici ve denetleyici faaliyetlerin kalitesini artırarak otoritelerce daha etkin bir şekilde denetleneceğini böylece istikrarın artacağını vurgulamışlardır. Allen ve Gale'in (2000) bir başka çalışmasına göre, Amerikan bankacılık sistemi daha çok banka sayısı ile finansal kırılganlığa örnek konumda iken, İngiltere ve Kanada bankacılık sistemleri daha az ama büyük bankaları sayesinde daha istikrarlı bir görünüm çizmektedir.

Mali sistemin rekabetçi yapısı, sistemin örneğin likidite riskinden doğacak şoklara karşı dayanıklılığını etkileyebilir. Bir banka herhangi bir şoka karşı başarısız olursa, bu sistemin tümüne sirayet edebilme potansiyeline sahiptir. Bu kapsamda bulaşma etkisi, bir bankanın yaşadığı kredi veya likidite şokunun diğer bankalara ciddi şoklar verme riski

olarak tanımlanmaktadır. Bunun gerçekleşmesinin bir yolu, bankaların birbirleriyle doğrudan bağlantılarının olmasıdır. Bu tür ilişkilerin olabileceği üç örnek interbank piyasaları, ödeme sistemleri ve türev piyasalardır (Northcott, 2004, s.14). Bu bağlamda rekabetin kırılabilirliği tetikleyebileceği bir diğer kanal interbank piyasası ve ödeme sistemidir.

Allen ve Gale (2000) tam rekabetçi bir interbank piyasasının sakıncalarını vurgulamıştır. Tam rekabet koşulları, bankaların geçici bir likidite sıkıntısı çeken bir diğer bankaya likidite sağlamasını engelleyebilir. Tüm bankaların fiyat alıcısı olması durumunda, hiçbir bankanın borçlu bankaya likidite sağlama isteği yoktur, sonuç olarak bilanço dengesi bozulan ve nakit sıkıntısı çeken banka tüm sistemin zayıflamasına yol açacaktır. Saez ve Shi (2004) de bu görüşü destekleyerek, az sayıda bankanın, stratejik davranarak likide sıkıntısı çeken bankaya geçici destek verebileceğini ifade etmişlerdir.

Güncel literatürde rekabet-kırılabilirlik görüşünü ortaya koyan ampirik çalışmalardan biri Danışman'a (2018) aittir. Danışman, 2007-2015 dönemi için 25 gelişmiş ülkenin bankacılık sisteminde rekabet-kırılabilirlik görüşünü test etmiştir. Rekabet ölçütü olarak Lerner Endeksi, istikrar ölçütü olarak Z Endeksinin kullanıldığı analiz bulgularına göre yazar, gelişmiş ülkelerde rekabetin kırılabilirliği artırdığını bunun karlardaki oynaklıktan ve düşük sermaye oranlarından kaynaklandığını ifade etmiştir (Danışman, 2018).

Literatürde Türk bankacılık sektörü için rekabet-kırılabilirlik ilişkisini inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Kasman ve Kasman da (2015) Türk bankacılık sektörü için 2002-2012 döneminde rekabet-kırılabilirlik görüşünü doğrulamaktadır. Rekabet ve yoğunlaşmanın banka istikrarı üzerine etkisini incelemek adına, Lerner endeksi ve Boone katsayısı rekabet göstergesi olarak, HHI ve CR₅ endeksleri yoğunlaşma ölçütü olarak kullanılmıştır. Yazarlar istikrar göstergesi olarak ise Z endeksi ve takipteki kredi oranını kullanmışlardır. Rekabet ve yoğunlaşma ölçütlerinin Z-endeksi ve takipteki kredi oranı ile ilişkisi ayrı ayrı incelenmiştir. Sonuç olarak yazarlar Türk bankacılık sektörü için ilgili dönemde rekabet-kırılabilirlik görüşünü destekleyen bulgulara ulaşmıştır.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018) ise 1996-2015 döneminde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 16 gelişmekte olan ülke verilerinden hareketle çok daha kapsamlı çalışmada, bankacılık sektörünün rekabetten hem kısa hem de uzun dönemde istikrar anlamında olumsuz etkilendiğini ortaya koymuştur. Analize göre rekabet artışı bankaların karlılıklarını azaltmakta, banka marka değerlerini düşürmekte ve risklerini artırmaktadır. Yağcılar (2010) da rekabetin marjları daralttığını, bankaların bu kaybı telafi etmek adına

kredileri daha az seçici davranarak dağıttığını böylelikle banka risklerinin arttığını ifade etmiştir.

Son olarak Kocabay'ın 2009 yılında kaleme aldığı çalışma ilginç sonuçlar içermektedir. Çalışmada Türk bankacılık sektörü için 1990-2008 döneminde rekabet-istikrar görüşü sınanmış ve sonuçlar kullanılan göstergelere göre hem rekabet-kırılabilirlik görüşünü hem de rekabet-istikrar görüşünü desteklemiştir. Öyle ki, bağımlı değişken olarak Z endeksinin kullanıldığı regresyon denkleminde rekabet göstergesi olarak H istatistiği kullanıldığında rekabet-kırılabilirlik, yoğunlaşma oranları (HHI, CR₃ ve CR₅) kullanıldığında ise rekabet-istikrar görüşünü destekler sonuçlara ulaşılmıştır. Geri dönmeyen kredi oranının bağımlı değişken olarak kurulduğu regresyon denklemine göre ise tam tersi sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca sonuçlar bankaların mülkiyet yapılarına göre de farklılık göstermiştir (Kocabay, 2009).

3.3.2. Rekabet – İstikrar Görüşü

Mali sistemde rekabetin kırılabilirlik yaratacağı düşüncesine alternatif görüş rekabet-istikrar görüşüdür. Buna göre, rekabetin sistemde istikrar yaratacağı fikri, temel olarak bankaların kredi piyasalarındaki faaliyetleri ile yoğunlaşmış bir sistemde oluşacak az sayıda büyük bankanın (Bat(a)mayacak kadar büyük olma) sistemik riskleri artıracığı argümanına dayanır (Danışman, 2018, s.27-28).

Caminal ve Matutes (2002) rekabetçi ve tekeller bir bankacılık sistemleri karşılaştırıldığında, rekabetçi sistemin istikrarı artıracığı savını desteklemektedir. Yazarlar kurdukları modelde tekeller bankanın, bankacılık faaliyetinin doğası gereği hep var olan ahlaki tehlike problemini azaltmak amacıyla firmaları daha fazla gözetime tabi tutacağını ve böylelikle tekeller bankanın sunacağı kredilerin rekabetçi bankaya göre çok daha büyük hacimli olacağını ileri sürmüştür. Sonuç olarak portföy çeşitlendirmesi sınırlı olan tekeller banka dışsal şoklara karşı daha inelastik olacaktır. Bu da sistemin istikrarını tehdit eden bir unsurdur.

Stiroh ve Strahan'da (2003) eyalet bazında incelediği Amerikan bankacılık sektöründe serbestleşme sonrası artan rekabetin, kaynakları daha iyi performans gösteren bankalara aktardığını ve bunun banka performanslarını iyileştirdiğini belirtmektedir. Ayrıca performans artışı serbestleşme öncesi dönemde daha fazla müdahale edilen ve dolayısıyla daha az rekabetçi yapıya sahip olan eyaletlerde daha yüksektir. Carlson ve Mitchener (2005) ise 1920'lerde Amerikan bankacılık sektöründe şube bankacılığı

sonucu artan rekabetin zayıf bankaları piyasa dışına iterek sistemin istikrarını artırdığını ileri sürmektedir.

Rekabet-istikrar görüşü, Boyd ve De Nicolo'nun (2005) çalışmasından sonra daha bilinir hale gelmiştir. Yazalar bankacılık sektöründe düşük rekabet düzeyinin kredi faiz oranlarını yükselteceğini ve bunun firmaların risk alma iştahını artıracığını ifade etmişlerdir. Böylelikle kredilerin geri ödenmeme riski artacaktır. Benzer şekilde yüksek faiz oranları ters seçim sorununa yol açarak, kredilerin kredibilitesi daha düşük olan kişilere verilmesine sebep olacaktır. Buna karşılık bankalar arası rekabetin fazla olması daha düşük kredi faiz oranlarının oluşmasına neden olurken, firmaların risk alma eğilimi azalacak ve firmaların karları yükseltecektir. Sonuç olarak yazarlar artan rekabetin, ters seçim sorunlarını azaltarak takipteki kredi oranlarını düşüreceğini ve sektörde istikrarı artıracığını ortaya koymaktadır.

Beck (2008) bankacılık sisteminde rekabetin, kırılganlığa mı yoksa istikrara mı yol açtığı sorusu üzerine gittiği teorik bir çalışma kaleme almıştır. Literatürde her iki görüşü de destekleyen teorik ve ampirik araştırmaların olduğunu ifade eden Beck, çalışmasının sonucunda iki Asya krizi ve 2008 Küresel Finans Krizine atıfta bulunarak, kuralsız ve denetimsiz bir rekabetin kırılganlıklara yol açabileceğini dolayısıyla piyasa temelli bir finansal sistemde rekabetin, bankacılık sistemi istikrarı için zararlı olmadığını fakat bunun için bir kurumsal çerçevenin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Yazar, kuramsal bir çerçevede kurallara bağlı olarak uygulanan bir rekabetin, rekabetten elde edilebilecek faydayı maksimum düzeye çıkarabileceğini ileri sürmüştür.

Rekabet-istikrar görüşünü destekleyen bir diğer çalışma Goetz'e (2016) aittir. 1976-2006 yılları arasında ABD bankacılık sisteminde faaliyette bulunan ticari bankaların yıllık verilerine dayanarak yapılan çalışmada, eyaletler arası bankacılıkta piyasaya giriş engellerinin kaldırılmasının yani artan rekabetin banka istikrarı üzerine etkileri incelenmiştir. Eyaletler arası bankacılıkta piyasaya giriş kısıtlarının kaldırılması bankaların coğrafi olarak yayılmasını ve böylece çeşitlenmesini sağlayarak banka risklerini azaltacaktır (Goetz, Laeven ve Levine, 2014). Ampirik bulgulara göre, bankalar arası rekabet artışı takipteki kredileri azaltırken, aktif kalitesini ve banka karlarını artıracaktır. Bu bulgu, rekabetin istikrar yaratacağı görüşüyle uyumaktadır (Goetz, 2016).

Literatürde rekabet-istikrar görüşünü destekleyen bir diğer yaklaşım, "bat(a)mayacak kadar büyük olma" (too big to fail) politikalarına dayanmaktadır. Bu yaklaşımın taraftarlarına göre;

(i) Rekabetçi bankacılık sistemlerine kıyasla, yoğunlaşma düzeyi yüksek olan bankacılık sistemlerinde genellikle daha az bankanın faal olduğunu,

(ii) Politika yapıcıların az sayıda, birkaç banka olduğunda banka başarısızlıkları konusunda daha fazla tedirgin olduklarını savunmaktadır.

Bu varsayımlar doğrultusunda, yoğunlaşmış sektörde faaliyette bulunan az sayıda büyük banka, “batmayacak kadar büyük” oldukları düşüncesinden hareketle bir başarısızlık durumunda devletlerin kendilerini kurtaracağını düşüneceklerdir. Dolayısıyla böyle bir sistemde bankalar ihtiyatsızca davranıp risk alma iştahlarını artıracak ve bankacılık sistemi kırılganlığı yükselecektir (Mishkin, 1999). Ayrıca, yoğun bir bankacılık sisteminde bankalar arası bulaşma riskini artırabilir ve bu da yoğunlaşma ve kırılganlık arasında pozitif bir ilişki anlamına gelmektedir (Beck, 2008). Bu olgu farklı bir biçimde olsa da yine karşımız çıkmış, 2008 Küresel Finans Krizinde, Amerikan Merkez Bankası ve Hazinesi bazı sigorta şirketlerini ve büyük bankaları kurtarmak zorunda kalmıştır.

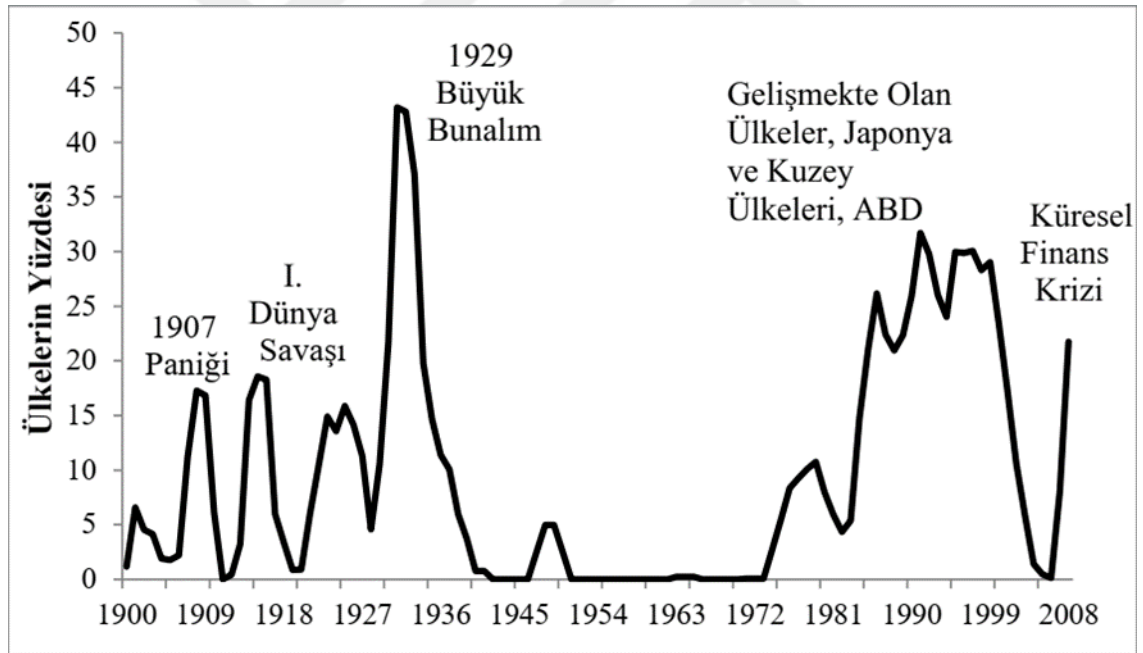
Ayrıca rekabet-istikrar görüşünü savunanlar, az sayıda banka tarafından karakterize edilen yoğun bir bankacılık sisteminin izlenmesi ve denetlenmesinin, rekabetçi bir bankacılık sisteminden daha kolay olduğu savına da katılmamaktadır. Onlara göre, sektörde az sayıda banka olması bu bankaların çok karmaşık yapılar içermesi sebebiyle bu bankaların izlenip denetlenmesinin o kadar zorlaşmasına neden olmaktadır (Beck, 2008).

Literatürde Türk bankacılık sektörü için rekabet-istikrar görüşünü savunan araştırmalar da mevcuttur. Emek (2005) tarafından yapılan çalışmada, Türk bankacılık sistemi için 1990-2003 döneminde rekabet-istikrar ikilemini analiz etmiştir. Çalışmada analiz yapılırken, Türk bankacılık sisteminin hem iç dinamikleri ayrıntılı bir şekilde kapsamakta hem de küresel gelişme ve eğilimler dikkate alınmaktadır. Yazar, 1990-2003 dönemi için rekabet ve istikrar arasında negatif yönlü bir ilişki tespit ederken, 1990-93 ve 2002-03 alt dönemleri itibarıyla her ikisinin de birbiri üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu ancak rekabetin istikrarı daha çok etkilediğini tespit etmiştir.

Tunay (2009), Türk bankacılık sektöründe rekabetin arttırılması gerektiğini ifade etmiştir. Yıllık bazda banka verilerinin kullanıldığı ve 1988-2007 dönemini kapsayan çalışmada bankalar uzmanlık alanlarına, mülkiyet yapılarına ve yerli-yabancı sermayeli olmalarına göre üç ayrı boyutta analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular rekabet ve kırılganlık arasında negatif bir ilişkiyi göstermiştir. Özel yerli bankaların pazar payları ile kırılganlık arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğuna, ayrıca yabancı bankaların sektördeki

payları ve kırılganlık arasında negatif bir ilişki olduğuna dikkat çekilmiştir. Kuzu (2018) ise Türk bankacılık sektöründe 1996-2015 arasında yoğunlaşma ile finansal kırılganlık arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğunu diğer bir ifadeyle yoğunlaşmanın kırılganlığa, kırılganlığında yoğunlaşmaya yol açtığını ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, yukarıda değindiğimiz çalışmalardan da anlaşılacağı üzere rekabetin bankacılık sektörü üzerine, çeşitli kanallarla açıklanan olumlu veya olumsuz etkileri vardır. Bir kısım çalışmalar sektörde artan rekabet ortamının hem bankacılık sektörü özelinde hem de tüm makroekonomi ölçeğinde olumlu etkilere sahip olduğunu savunurken, bu korelasyonun aksini belirten çalışmalar da mevcuttur. Konuya teorik ve ampirik çalışmalardan uzaklaşıp, bankacılık krizleri tarihi açısından bakacak olursak, Grafik 1 bize genel bir bakış açısı sunmaktadır. Grafik 1, 66 ülke verisinden hareketle, 1900-2008 arasında ülkelerin dünya GSYH'sı içindeki payına göre ağırlıklandırıldığı bankacılık krizlerini yansıtmaktadır (Reinhart ve Rogoff, 2008).

Grafik 1. Bankacılık krizi yaşayan ülkelerin oranı

Kaynak: Reinhart & Rogoff, (2008), Banking Crises: An Equal Opportunity Menace.

Grafik 1'den görüleceği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrası bankacılık tarihi iki farklı dönem olarak ele alınabilir. Bu iki farklı döneme anlam veren olgu ise uygulanan rekabet politikalarıdır. Zira 1940-1980 yılları arası sıkı regülasyon politikalarının uygulandığı birinci dönem iken, 1980 sonrası dönem diğer alanlarda olduğu gibi

bankacılıkta da serbest piyasa ekonomisi idealini önceleyen rekabetçi politikaların hız kazandığı dönem olmuştur. Sınırlı rekabetin olduğu müdahaleci politikaların uygulandığı 1940–1980 yılları arası bankacılık açısından istikrarı temsil etmiştir. Ardından 1980’li yıllardan sonra hızlı bir deregülasyon dönemine girilmiş, bilgi ve iletişim alanındaki hızlı teknolojik gelişmeler sayesinde sektörde rekabet iyice artmıştır. Grafiğe bakıldığında, rekabetçi politikaların elbette tek nedeni olmamakla birlikte sektörde istikrarsızlığa yola açtığı, bankacılık kaynaklı krizlerin yaşandığı görülmektedir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, ekonomide yaşanan 1982 Banker Krizi de bu krizlere eklenebilir. Rekabet ile yeni tanışan Türk Bankacılık Sektörü, o dönemde herhangi bir yasal yükümlülüğe tabi olmayan bankerler ile bankalar arasında yaşanan “kuralsız rekabet” yüzünden katlanan mevduat faiz oranlarının verdiği yüke dayanamamış ve banker krizi olarak bilinen bir kriz doğurmuştur. Böylece ‘rekabet her zaman iyidir’ önermesinin en azından bankacılık sektörünün kendine özgü dengeleri açısından her zaman doğru olmadığı ifade edilebilir. Daha sonra BDDK’nın kurulması ve 2001 Krizinden sonra işler hale gelmesi Türk bankacılık sektörünün 2008 Küresel Finans Krizinde girdiği stres testinden başarı ile çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bankacılık sektöründe optimal rekabet düzeyi için, Beck’in (2008) de vurguladığı gibi, rekabetin fayda ve maliyetleri arasında denge sağlayacak, kurumsal bir rekabet ortamı yaratılmalıdır.

BÖLÜM IV

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

4.1. 1980 Öncesi Dönem

Osmanlı İmparatorluğunda bankacılık faaliyetleri ilk olarak 19. YY'da ortaya çıkmıştır. Bu dönemde imparatorluğun sosyo-ekonomik yapısına bakıldığında Sanayi Devrimini yakalayamamış, çağın üretim teknolojisinin uzağında bir donanıma sahip ve daha çok kendi ihtiyaçlarını gidermek için üretim yapan yoksul kırsal halkın çoğunlukta olduğu bir yapı görülmektedir. Sanayi malları üretimi ve ticaret gibi finansman ihtiyacı duyan sektörlerde ise daha çok kentlerde yaşayan yabancılar faaliyette bulunmaktadır. Halkın çoğunluğunun piyasa için üretim yapmaması ve özellikle 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra bütçe açıklarının oluşması, Osmanlı'da bankacılığın bütçe açıklarını finanse etme amacıyla ortaya çıkmasına ve bu yönde gelişmesine neden olmuştur. Bu kapsamda “Kaime” adı verilen ilk kâğıt para 1840 yılında bütçe açıklarını kapatmak için çıkarılmıştır. Dış ticaret dengesinde sürekli açıkların verilmesi kaimelerin yabancı paralar karşısında değerini yitirmesine ve bu da ithalatın finansmanı noktasında sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Bu sıkıntıyı aşmaya çalışan hükümet, 1847 yılında J. Alleon ve T. Baltazzi adlı iki galata bankeri ile anlaşarak Bank-ı Dersaadet'i (İstanbul Bankası) kurmuştur (Kuzucu, 2014, s. 71). İstanbul Bankası sınırlı faaliyetlerini 1852 yılına kadar sürdürmüştür.

Kırım savaşı sonrası 1856 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğunun dış borçlanma imkânı artmış ve bu noktada yabancı sermaye ile Osmanlı hükümeti arasında aracılık edecek bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç aynı yıl İngiliz sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankası ile giderilmiştir. Daha sonra 1863'te Fransız sermayesi ve 1875'te Avusturya sermayesi bankaya ortak edilmiştir. Osmanlı Bankası, Türk Bankacılık tarihinde kurumsal anlamda kurulan ilk banka olma özelliğine sahiptir. Ayrıca bankaya 1863 yılında 30 yıl süreyle para basma yetkisi verilmiş fakat bu yetki başarısızlıkla sonuçlanmış, banka ekonominin likidite ve kredi hacmini belirlemede etkili olamamıştır (TBB, 2019, s. 11). 1870'lerin ortasına doğru Osmanlı İmparatorluğu borçlarını ödeyemez hale gelmiş ve 1881 yılında bu borçların tahsilatı için Düyun-u Umumiye kurulmuştur. Böylelikle “borçlanma bankacılığı” olarak nitelendirilen dönemde yeni bir evreye geçilmiştir.

Osmanlının son dönemlerine gelindiğinde ise yabancıların her anlamda yüksek refah koşullarında hayatlarını sürdürmeleri tepkilere yol açmış, sermayenin ve ticaretin millileştirme ve ulusal sermayenin korunması isteği doğmuştur. Bu doğrultuda 1863 yılında Mithat Paşanın talimatıyla çiftçilere uygun şartlarda kredi verilmesi amacı ile Memleket Sandıkları kurulmuştur. Böylece ilk milli bankanın temelleri atılmıştır. Daha sonra bu oluşum 1888 yılında Ziraat Bankası adını alarak ilk milli devlet bankası kurulmuştur (Coşar, 2009, s.4).

Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşının ardından yeni kurulan Cumhuriyet ekonomisi, Osmanlı İmparatorluğunun maddi-manevi bakiyesini devralmıştır. 1908-1923 yılları arasında 11'i İstanbul'da, 13'ü Anadolu'da olmak üzere ulusal sermayeli toplam 24 yerli banka kurulmuş fakat yabancı bankalarla rekabetten sıyrılıp Cumhuriyet döneminde faaliyette bulunabilen en önemli banka Ziraat Bankası olmuştur (Coşkun ve diğerleri, 2012, s.4).

Yeni kurulan Cumhuriyet ekonomisinin gelecek projeksiyonu tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesiminin delegeleriyle Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde çizilmiştir. Burada bağımsız bir iktisadi kalkınma için ulusal bankacılığın kurulması ve geliştirilmesi konusunda görüş birliği sağlanmıştır. Bu görev özel kesim imkânlarının güçlü bir bankacılık yapısı kurmada yetersiz kalacağı için devlete biçilmiştir. Bu kapsamda özel sektörü desteklemek amacıyla 1924 yılında Atatürk'ün de başlangıç sermayedarı olduğu Cumhuriyetin ilk bankası Türkiye İş Bankası kurulmuştur. Bankanın amacı özel sektör kesiminin sermaye ve kredi sorunlarını çözmek olarak özetlenebilir. Ayrıca İş Bankası ulusal tasarrufun ve mevduatın gelişmesinde öncülük etmiştir (Bozdemir, 2007, s.14). 1925 yılında ise bir diğer önemli banka olan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Ülkenin kalkınmasında önemli rolü olan sanayi kesimine orta ve uzun vadeli kredi sağlanması ve diğer konularda destek verilmesi Cumhuriyet tarihinin ilk kalkınma bankası özelliği taşıyan bankanın amaçları arasında yer almıştır. Fakat banka sermayesinin büyük kısmını o dönemde kurulma aşamasında olan iştirakler oluşturduğundan, sanayi alanında faaliyet gösteren işletmelere yeterli kredi desteği sağlanamamıştır. 1932 yılında banka, Türkiye Sanayi ve Kredi bankası adını almış ve daha sonra 1933 yılında Sümerbank'a devredilmiştir (TBB, 2019, s.13). Bu dönemde kurulan bir diğer banka ise ülkenin inşası için 1927 yılında kurulan Emlak ve Eytam Bankası'dır. Banka 1946 yılında Emlak ve Kredi bankası adını almıştır.

1920'li yıllarda görülen özel mülkiyet aracılığıyla sanayileşme politikasının, söz konusu yatırımları finanse edecek kaynak yetersizliği, özel sermayenin uzun dönemde

kazanç getirecek yatırımlardan ziyade kısa vadede kar elde etme isteği ve 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran sebebiyle başarısızlıkla sonuçlandığı söylenebilir. Öyle ki, 1930'lara gelindiğinde en temel tüketim mallarının bile yerli üretimi sağlanamamıştır. Bu olumsuz gelişmelerin devamında Türkiye, iktisat politikasında -dünyada görülen korumacı politikalara paralel olarak - devletçi politikalara dönmeye başlamıştır. İktisat politikasında yaşanan bu eksen kaymasından şüphesiz Türk bankacılık sektörü de etkilenmiştir. Bu dönemde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) devreye sokulmuş ve planda yer alan işletmelerin kurulması, işletilmesi ve finanse edilmesi amacıyla çeşitli özel amaçlı devlet bankaları kurulmuştur. Bu kapsamda Sümerbank (1933) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında yer alan 13 sınai tesisin kurulmasını sağlamak; Belediyeler Bankası (1933) şehir ve kasabaların elektrik, su ve kanalizasyon gibi alt yapı yatırımları hazırlamak ve imar planları için ihtiyaç duyulan kredileri sağlamak; Etibank (1935) maden yataklarını ve enerji kaynaklarını işletecek işletmeleri oluşturmak; Denizbank (1937) deniz yolları işletmelerinin kurulması ve finanse edilmesi; Halk Bankası ve Halk Sandıkları (1938) küçük esnaf ve sanatkârların kredi ihtiyaçlarını sağlamak amacı ile kurulmuştur (Yıldırım, 2017, s.35; TBB, 2019, s.15).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında bankacılık alanında atılan en önemli adımlardan birisi hiç kuşkusuz, 1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) kurulması olmuştur. Merkez bankası kurma çalışmaları şüphesiz egemenliğin tam anlamıyla tesisi için Cumhuriyetin ilk yıllarında başlamıştır. Fakat bu dönemde, ödemeler dengesinde yaşanan sorunlar, Osmanlıdan kalan dış borçların ödenmesi ve çeşitli mali zorluklar merkez bankası kurulmasını geciktirmiştir. Nitekim Merkez Bankasının faaliyete geçebilmesi için gerekli olan döviz rezervi The American-Turkish Investment Corporation (ATIC) adlı Amerikalı bir şirkete ancak kibrit imtiyazı verilerek sağlanabilmiştir. Yapılan anlaşma gereği ATIC, 25 yıl vadeli ve yüzde 6,5 faizli 10 Milyon ABD doları kredi vermeyi taahhüt etmiştir (Bozdemir, 2007, s.15). Merkez bankasının kurulması; Türkiye'nin kendi parasını basabilmesi ve para politikasını yönlendirebilecek bir kurumun ortaya çıkması sebebiyle oldukça önemli bir gelişmedir (Eğilmez, 2018, s. 138).

3 Ekim 1931 tarihinde faaliyete geçen Merkez Bankasının temel amacı, 1715 sayılı Kuruluş Kanunu'na göre, ülkenin iktisadi kalkınmasını desteklemek idi. Bu kapsamda para basmak, paranın değerini korumak, likiditeyi ayarlamak ve bankalara ödünç para vermek bankanın fonksiyonlarını oluşturmuştur. Fakat daha sonra söz konusu kanun 1971'de yürürlükten kaldırılıncaya kadar, pek çok kez değiştirilerek Merkez

Bankasının, Hazine'ye ve kamu iktisadi teşekküllerine daha fazla kredi sağlamasına çalışılmıştır. Bu noktada temel görevi emisyonu ayarlayarak etkin bir para politikası gütmek olan merkez bankası, daha çok kamu açıklarını finanse eden bir kurum haline dönüşmüştür (Coşkun ve diğerleri, 2012, s. 6).

Büyük Buhranın etkisi henüz tam olarak geçmeden İkinci Dünya Savaşı çıkmış, savaş yıllarında ülke ekonomisi çok sıkıntılı, sancılı ve oldukça tartışmalı uygulamaların görüldüğü bir süreçten geçmiştir. Türkiye her ne kadar yoğun diplomasi çabalarıyla sıcak savaşın dışında kalmış olsa da, savaş ekonomisinin ağır şartlarını ciddi derecede hissetmiştir. Çalışan nüfusun büyük kısmının silahaltına alınması ve savaşa hazır halde tutulması ülke içinde üretimin ciddi derecede azalmasına yol açmış diğer taraftan savunma harcamaları olağanüstü boyutlarda artmıştır. Önceki dönemlerde bütçe harcamalarının yaklaşık %40'ı savunma harcamalarına ayrılırken, savaş döneminde bu oran %60'lara yükselmiştir. Örneğin 1942 yılında 394,3 milyon TL büyüklüğündeki bütçenin 221 milyon TL'si savunma harcamalarına ayrılmıştır. Savunma harcamalarını karşılamada vergi gelirleri yeterli olmayınca, hükümet Merkez Bankasından borçlanma yoluna gitmiş ve kamu kesiminin 1938 yılında Merkez Bankasına olan borcu 84 milyon liradan 1942 yılı sonunda 605 milyon lira seviyesine çıkmıştır. Merkez Bankasının, kamu kesiminin artan bu finansman ihtiyacını karşılamak için parasal genişlemeye gitmesi ve bunun sonucunda tüm mallara olan talebin artması ve diğer taraftan dönemin konjonktürü sebebiyle ithalatta yaşanan yaklaşık %50'lik daralma sonucu fiyatlar hızla yükselmeye başlamıştır. Emisyonda yaşanan bu artış, bankacılık sektöründe mevduat ve kredilerin de artmasına neden olmuştur (Şahin, 2011, s. 83-90).

İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde çeyrek asırdır devam eden devletçi, korumacı ve dış dengeye önem veren iktisat politikaları, yerini kademeli olarak serbest piyasa mekanizmasını önceleyen liberal iktisat politikalarına bırakmıştır. 1945 ve 1946 yıllarında sırasıyla Milli Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti'nin kurulması ile ilk defa çok partili siyasal hayata geçilmesi, savaş boyunca yaşanan yüksek enflasyon ve spekülasyon ortamında varlıklı bir kesimin ortaya çıkması, devletçi politikaların izlenildiği dönemde görülen Varlık Vergisi gibi tartışmalı uygulamalar ve nihayet 1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesi bu politika değişiminin nedenleri arasındadır (Boratav, 2016, s. 96).

Bu yıllarda özel girişimin ön plana çıkması, dış yardımların tarım ve alt yapı yatırımlarında kullanılması, pazar için üretimin artmaya başlaması gibi nedenlerle üretim artmış ve bu artış, para ve kredi ihtiyacını arttırarak yeni bankaların doğmasına sebep

olmuştur. Bu doğrultuda 1944 yılında Yapı ve Kredi Bankası, 1946'da Garanti Bankası, 1948'de Tütünbank, T. Kredi Bankası ve Akbank, 1950'de Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 1954'te Türkiye Vakıflar Bankası ve 1955'te Pamukbank kurulan bazı önemli bankalardır (TBB, 2019, s.17). Ayrıca 1954 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'nın çıkarılması da özel kesim bankacılığının gelişmesine yol açan bir diğer etmendir. Bu gelişmeler neticesinde 1960 yılına gelindiğinde T.C. Merkez Bankası dâhil faaliyette bulunan banka sayısı 60'a, şube sayısı 1699'a ulaşmıştır (Parasız, 2011, s.24).

1950'de kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 1925'te kurulan fakat uzun ömürlü olmayan Türkiye Sınai ve Maadin Bankası göz ardı edilecek olursa Cumhuriyet tarihinin ilk kalkınma bankası niteliğindedir. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, bankanın kuruluş sermayesinin çoğunlukla (yaklaşık %75) özel ticaret bankaları - dönemin genel ekonomi düşüncesine uygun bir şekilde- tarafından oluşturulmuş olmasıdır. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, ekonomik kalkınma için öncelikli alanlar olan enerji ve imalat sanayisi gibi sektörlerle yönelik kredi vermiştir (Akgüç, 1989, s.47; TBB, 2019, s.17). Bu kapsamda 3500 projeye doğrudan destek olmuş ve 100 şirketle ortaklıklar kurmuştur (Coşar, 2009, s.8). Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın diğer amaçları ise yabancı sermayeyi ülkeye çekerek özel sektör ile işbirliğini sağlamak ve sermaye piyasasını geliştirmek olmuştur (Akgüç, 1989, s.47).

Türkiye ekonomisi 1950'li yıllarda uygulanan liberal iktisat politikaları sonucunda hızlı bir şekilde gelişme kaydetmesine karşın, sürekli ve giderek artan dış açıklar sebebiyle 1954 yılında ithal ikameci sanayileşme politikalarına dönmüştür. Fakat bu politika değişikliği de dış açık sorununa çare olamamış ve dış açık ülke ekonomisinin daha sonraki dönemlerinde kronikleşen bir sorun haline gelmiştir. Öte taraftan bütçe giderlerinin kamu gelirleriyle karşılanamaması Merkez Bankası'nın parasal genişlemeye gitmesiyle çözülmeye çalışılmıştır. Karşılıksız para basma ile ortaya çıkan enflasyon, olumsuz etkisini bir süre sonra göstermeye başlamış ve Türk Lirası (TL) hem iç hem dış piyasalarda değer kaybına uğramıştır. Dış ödemelerde yaşanan sorunlar ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) baskıları sonucunda dönemin hükümeti 4 Ağustos 1958 İstikrar kararları ile devalüasyon yapmak zorunda kalmıştır (Boratav, 2016, s.112; Eğilmez, 2018, s.143).

Türk Bankacılık Tarihi açısından yukarıda değindiğimiz gelişmelere paralel olarak 1950'li yıllarda iki önemli gelişme yaşanmıştır: Birincisi 1958'de çıkarılan 7129 Sayılı yeni Bankalar Kanunu'nun 79. maddesi gereğince günümüzde de faaliyetini sürdüren Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB) kurulmasıdır. TBB'nin kuruluş amacı:

“Serbest piyasa ekonomisi ve tam rekabet ilkeleri çerçevesinde, bankacılık düzenleme ilke ve kuralları doğrultusunda bankaların hak ve menfaatlerini savunmak, bankacılık sisteminin büyümesi, sağlıklı olarak çalışması ve bankacılık mesleğinin gelişmesi, rekabet gücünün artırılması amacıyla çalışmalar yapmak, rekabetçi bir ortamın yaratılması ve haksız rekabetin önlenmesi için gerekli kararları almak/alınmasını sağlamak, uygulamak ve uygulanmasını talep etmektir.” (www.tbb.org.tr).

İkincisi ise yine 7129 Sayılı yeni Bankalar Kanunu ile devlet, kredi piyasasında bankaları tamamıyla serbest bırakmıştır. Bu yasayla bankacılık sektöründe rekabetçi bir yapı kurulmak istenmiştir. Fakat İş Bankası, Ziraat Bankası ve Halk Bankasının taşrada şube sayılarını arttırmaları, birçok küçük ölçekli yerel bankanın bu büyük bankalarla rekabet edemeyerek kapanmasına yol açmıştır. Sonuç olarak sektörde yaratılmak istenen rekabetçi yapı, özellikle 1961 yılından sonra yukarıda işaret ettiğimiz küçük bankaların tasfiyesi ile kurulamamış, var olan oligopolistik piyasa yapısı güçlenmiştir (Parasız, 2011, s.24).

Türkiye ekonomisinde 1960’lı yıllar, önceki dönemin izlediği liberal iktisat politikalarının terk edilerek, planlama esasına dayalı ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulamaya konulduğu dönem olmuştur. 1950’lerin sonuna doğru yaşanan ekonomik durgunluk ve 1958 İstikrar Programının durgunluğa çare olamaması neticesinde 1960 yılından itibaren planlı ekonomi dönemine geçilmiş ve bu kapsamda Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT tarafından kurgulanan beşer yıllık kalkınma planlarının yıllık ortalama büyüme hedefi yüzde 7 idi. Söz konusu büyüme hedeflerine ulaşmak için oluşturulan yatırım planları kamu kesimi için emredici, özel kesim için yol gösterici nitelikte olmuştur. Zira plan uygulaması ile kamu kesimine ait ekonomik kuruluşlar arasında yasalarla ifade edilen doğrudan bir bağ var iken, özel sektör açısından bu bağlamda herhangi bir zorunluluk mevcut değildi. Fakat kamu kesiminin yapacağı yatırımların özel sektör yatırımlarını etkilemesi ve uyarmasından ötürü kalkınma planları, özel sektör için dolaylı bir bağımlılığı ifade etmiştir (Kepenek, 2017, s.138 – 139).

Planlama döneminde bankacılık sektörü ciddi derecede kamu kontrolüne girmiş, ithal ikameci sanayileşme politikasının bir gereği olarak mevduat ve kredi faiz oranları, kredi limitleri, banka komisyon oranları ve döviz kurları hükümet tarafından belirlenmiştir. Planlarda sanayileşme için öncelik tanınan sektörlerin gelişimi ve finansman ihtiyacı için negatif reel kredi faiz politikası ve ithal girdi maliyetlerinin düşük tutulması için aşırı değerlenmiş Türk lirası yani düşük kur politikası uygulanmıştır (TBB,

2019, s.18). Bu noktada bankaların temel görevi, kalkınma planları içerisinde yer alan yatırımlara ucuz finansman sağlamaktan öteye geçememiştir. Ayrıca yeterli miktarda ticaret bankası bulunduğu düşüncesiyle yeni yabancı banka ve bazı istisnalar haricinde yeni ticaret bankalarının kurulması sınırlandırılmış, mevcut bankaların şube sayısının artması desteklenmiş, kalkınma ve yatırım bankacılığına önem verilmiştir. Temel fiyatların hükümet tarafından belirlendiği, ürün ve fiyat rekabetinin olmadığı bu dönemde mevcut bankalar, negatif mevduat faiz oranlarının etkisiyle daha fazla mevduat toplayabilmek adına şube sayılarını hızla arttırmışlardır. 1961 yılında toplam şube sayısı 1736 iken, 1980 yılına gelindiğinde 5975'a ulaşmıştır (Coşkun ve diğerleri, 2012, s. 13). Bu dönemde plan ilkelerine uygun olarak; T.C. Turizm Bankası (1962), Sınai Yatırım ve Kredi Bankası (1963), Devlet Yatırım Bankası (1964), Türkiye Maden Bankası (1968) ve Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (1976) gibi bankalar yatırım bankası olarak, Amerikan – Türk Dış Ticaret Bankası (1964) ve Arap – Türk Bankası'nın (1977) ise ticaret bankası olarak kurulduğu görülmektedir (Akgüç, 1989, s. 53-61; Yıldırım, 2017, s. 39).

1970'li yılların Türk Bankacılık Sektörü açısından dikkat çeken bir diğer gelişme, özel ticaret bankalarının büyük kısmının holdinglerin kontrolü altına girmesidir. Ülkemizde o dönemde özel kesime sağlanan sübvansiyonlar, holdinglere tanınan vergi avantajları, benzer grumlardan geri kalmama ve kamuoyunda prestij kazanma gibi etkilere holding sayısında artış gözlemlenmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak, bir bankanın sermayesinin çoğunluğunun bir sermaye veya ticaret grubunun kontrolünde olması şeklinde tanımlanabilecek “holding bankacılığı” da gelişmiş ve ayrıca bazı bankalar holdingler arasında el değiştirmiştir. Holding bankacılığının ilk örneği Sabancı Grubu denetiminde Adana'da kurulan Akbank olmuştur (Akgüç, 1989, s.63-65).

Planlama döneminin sonunda bankacılık sisteminde 4'ü yabancı 40'ı yerli banka olmak üzere toplam 44 banka faaliyetini sürdürmüştür. Bankacılık sektörünün rekabet yapısı incelendiğinde sektörde yoğunlaşmanın yüksek olduğu görülmektedir. Zira 1980 yılı itibariyle faaliyette bulunan ilk beş banka toplam mevduatların %70'ini kontrol ederken, toplam aktiflerin ise % 64'ünü oluşturmaktaydı (Dinçer, 2006, s.85).

4.2. Yapısal Değişim Dönemi (1980 – 1990)

Türkiye Ekonomisi 1980'li yıllara, neo-liberal iktisatçıların "finansal baskı" olarak adlandırdıkları koşullar altında başlamıştır. 1980 öncesi dönemde finansal piyasalar,

kurumlar ve araçlar yaygınlık ve derinlik açısından sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bu dönemde sermaye piyasası faaliyetleri yok denecek düzeyde kalmış ve bankacılık sistemi genellikle mevduat toplayıp kredi verme şeklindeki klasik bankacılık anlayışını sürdürmüştür. Nitekim mevduat toplayabilmek adına şube sayısında ciddi artışlar yaşanmıştır. Yabancı bankaların bankacılık sektörüne girişi engellenmiş ve yabancıların yurtiçi sermaye piyasalarında işlem yapmalarına izin verilmemiştir. Benzer biçimde, döviz tevdiat hesabı açılması yasak iken döviz cinsinden varlıkların yurt dışına çıkarılmasında da çeşitli sınırlamalar getirilmiştir. Selektif kredi uygulamaları nedeniyle, piyasa faiz oranının altında tutulan faiz oranlarının yanı sıra uygulanan sabit kur politikası TL'nin aşırı değerlenmesine yol açmış, ihracata yönelik üretim yapan sanayi kesiminin rekabet gücü olumsuz yönde etkilenmiştir. Zorunlu krediler ve yüksek karşılık oranları gibi banka portföyüne sınırlamalar getiren yöntemlerle krediler kalkınma planları çerçevesinde anahtar sektörlerle verilmiştir. Denetimli faiz politikaları, gelişmemiş sermaye piyasası ve dış borçlanmanın resmi devletler kanalıyla sağlandığı 1980 öncesi dönemde, kamunun elinde kalan tek finansman biçimi Merkez Bankası kaynaklarından kısa vadeli avans olmuştur. 1980 yılında kamu harcamalarındaki artışın kamu gelirleri ile karşılanamaması nedeniyle Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG) yüzde 9,4'e ve enflasyon oranı yüzde 107,2 seviyesine çıkmıştır. Bütün bu koşullar belirli bir kesimde, ekonomide yapısal bir değişimin olması gerektiği düşüncesinin oluşmasına yol açmıştır (Yılmaz ve Tuncay, 2012, s. 349-352).

1980 sonrasında ise bu koşullar -dünyada görülen serbestleşme eğilimine paralel olarak- ünlü 24 Ocak Kararlarının keskin uygulamalarından itibaren değişmeye başlamıştır. “İstikrar ve Yapısal Uyum” adı verilen program, temel olarak ülke ekonomisini dış piyasalara açan, serbest piyasa ekonomisini ve ihracata dayalı büyüme stratejisini benimseyen ve nihai olarak finansal serbestleşmeyi savunur niteliktedir. Bu kapsamda finansal serbestleşmeye yönelik ilk adım olarak 1 Temmuz 1980 tarihinde vadeli mevduat ve kredi faiz oranları serbest bırakılmış ve Türkiye’de “Temmuz Bankacılığı” olarak anılan sürece girilmiştir. Pozitif reel faize geçişle birlikte bankalar önce bankerler ile daha sonra kendi aralarında mevduat toplama yarışına girmiş, bunun sonucunda mevduat ve kredi faiz oranları çok kısa sürede dört kat artmıştır. Enflasyonun çok yüksek oranda seyretmesi, yasal mevzuat eksikliği sonucu türeyen Bankerlerin yüksek mevduat faizi vermesi, sektör üzerindeki denetim mekanizmasının etkinlikten uzak olması ve serbest piyasa koşullarını ilk defa deneyimleyen bankaların rekabet ve

faiz oranları oluşumundaki deneyimsizlikleri vb. koşullar bu hızlı artışın nedenleri olarak sıralanabilir (Akgüç, 1989, s.70).

Bankalar ve bankerler arasında yaşanan sürdürülemez faiz rekabeti 1982 yılında altı bankanın iflasına ve yaklaşık 900 banker kuruluşunun kapanmasına neden olmuş, Banker Krizi olarak bilinen bir krize yol açmıştır. Türkiye Ekonomisinde bankacılık sektörü kaynaklı yaşanan ilk kriz neticesinde, serbest piyasa ekonomisinin kuralsız bir yapıdan ziyade belirli ölçüde ekonomi üzerinde kontrol ve denetim mekanizmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Bu noktada faiz oranları belirlenmesinde uygulanan serbesti 1987 yılının ortalarına kadar kaldırılmış, faiz oranları bu tarihe kadar yeniden hükümet tarafından belirlenmiştir (Akgüç, 1989, s. 70; Coşkun ve diğerleri, 2012, s.15; Yıldırım, 2017, s.42). Ayrıca kriz sonrası yaşanan mağduriyetleri gidermek ve mevduat sahiplerinin korunması amacıyla 1983 yılında Merkez Bankası bünyesinde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kurulmuştur. Banker Krizinin günümüzde bile etkilerini gösteren temel sonucu, mevduat dağılımı üzerine olmuştur. Kriz döneminde bankacılık sisteminde bulunan mevduatlar özel bankalardan kamu bankalarına doğru geçmiştir. Ayrıca sektöre olan güven unsurunu ciddi derecede zedeleyen kriz, finansal piyasaların gelişimini ve derinleşmesini olumsuz yönde etkilemiştir (Yıldırım, 2017, s.124).

Öte taraftan bu yıllar, finansal piyasaların gelişmesi ve etkin şekilde işlemesi için gerekli düzenlemelerin yapıldığı yıllar olmuştur. Faiz oranları serbest bırakılmış, finansal piyasalara girişler kolaylaştırılmış, 1982'de Sermaye Piyasası Kurulu faaliyete geçmiş, 1986'da ise bugünkü adı Borsa İstanbul olan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulmuştur. 1987 yılında Merkez Bankası açık piyasa işlemlerine başlamış, gelir ortaklığı senetleri ve yatırım fonları gibi finansal araçlar çeşitlenmiştir. Ayrıca Merkez Bankası bünyesinde bankalar arası TL ve döviz piyasası (internbank) kurulmuş böylelikle bankaların kısa vadeli likidite ihtiyaçlarının karşılanması ve bankaların likidite fazlalıklarının kullanılması için son derece önemli bir adım atılmıştır (Özkan, 2011, s. 41).

1980 sonrası dönemin günümüzü de ciddi derecede etkileyen bir diğer yeniliği, finansal serbestinin son aşaması ve olmazsa olmazı olan dış finansal serbestinin sağlanmasıdır. Finansal anlamda Türkiye ekonomisini dış dünya ile "bütünleştirmek" amacıyla Ağustos 1989'da kabul edilen 32 Sayılı Kararname ile sermaye hareketleri önündeki her türlü engel kaldırılmıştır. Böylece yerleşik kişilere, yerel firmalara ve bankalara döviz mevduatları, bono ve hisse senetlerinden oluşan fonları hareket

ettirmeleri konusunda serbestlik getirilirken, aynı haklar yurtdışı yerleşiklere de tanınmıştır (Kepenek, 2017, s.191-217).

Sonuç olarak bu dönemde günümüz bankacılığının yasal ve kurumsal altyapı temelleri atılmış, dış dünya ile ekonomik ve mali bütünleşme sürecine girilmiştir. Faiz oranlarının serbest bırakılması ve finansal sisteme yeni banka girişlerinin önü açılması ile bankacılık sektöründe rekabeti arttırarak kıt kaynakların daha verimli bir şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Zaman zaman sekteye uğramasına rağmen rekabet artışı ile birlikte bankaların klasik bankacılık yerine kaynak ve yatırım çeşitliliğinin sağlanmasına yönelik çalışmalara yöneldiği gözlemlenmiştir. Teknolojik ilerleme sayesinde dış dünyada görülen yeni ürün ve finansman türleri Türk Bankacılık Sistemine girmeye başlamıştır. Bankalar müşterilerine leasing, swap, forward, future, döviz tevdiat hesabı, factoring, forfaiting, option, kredi kartı, tüketici kredileri, otomatik vezne makineleri gibi hizmetler sunmaya başlamıştır. Bilgisayar sistemi ve otomasyona geçiş sektörde verimliliği arttırmıştır. Bu olumlu etkilerle beraber dönem boyunca Tablo 2’den de görüleceği üzere banka sayısında önemli artışlar yaşanmıştır. 1980 itibariyle 43 olan banka sayısı 1990 yılına gelindiğinde 66’ya yükselmiş, ayrıca serbestleşme politikaları neticesinde yabancı sermayeli banka sayısı önemli ölçüde artmıştır. Nitekim dönem başı 4 olan yabancı banka sayısı 1990 yılı itibariyle yaklaşık altı kat artarak 23’e yükselmiştir. Öte taraftan şube sayısı 5954’ten 6560’a yükselmiştir. Bankalar arası faiz rekabetinin kaynak maliyetlerini yükseltmesi sonucu bu dönemde şube sayısında yavaşlamaya neden olmuştur. Bu bağlamda, bankalar çok şubeli perakendeci bankacılık yerine az şubeli toptancı bankacılığı tercih etmişlerdir (Coşkun ve diğerleri, 2012, s. 17).

Tablo 2.

Banka ve Şube Sayıları (1980-1990)

Yıllar	Banka Sayısı			Şube Sayısı		
	Ulusal	Yabancı	Toplam	Ulusal	Yabancı	Toplam
1980	39	4	43	5.849	105	5.954
1981	39	6	45	6.121	123	6.244
1982	39	9	48	6.226	127	6.353
1983	35	10	45	6.168	113	6.281
1984	34	13	47	6.085	117	6.202
1985	35	15	50	6.148	120	6.268
1986	38	17	55	6.220	128	6.348
1987	39	17	56	6.313	104	6.417
1988	41	19	60	6.422	106	6.528
1989	41	21	62	6.487	106	6.593
1990	43	23	66	6.447	113	6.560

Kaynak: TBB, (2008), 50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi “1958-2007”.

4.3. Kriz Dönemi (1990 – 2001)

1980’li yıllarda her ne kadar piyasa ekonomisine geçmeye yönelik liberal politikalar hayata geçirilse de çeşitli gerekçelerle kamunun ekonomideki etkisi beklenildiği ölçüde azalmamıştır. Aksine kamu kesimi bütçe açıklarının giderek artması ve yanlış para ve maliye politikası uygulamaları gibi sebeplerle dönem boyunca görülen makro dengesizliklerin oluşmasında başat rol oynamıştır. Bütçe açıklarını finanse etmek adına 1980’li yıllarda başlayan iç borçlanma yükü 1990’lı ilk yıllarda taşınamaz hale gelmiştir. Kamu açıklarının bir kısmının Merkez Bankası kaynakları ile karşılanması enflasyonu körüklerken, ciddi bir kısmının da iç piyasalardan borçlanma yoluyla bankalardan finanse edilmesi, “yüksek enflasyon yüksek faiz” dönemine girilmesine ve böylelikle banka bilançolarında devlet garantisi altında olan bu kaynakların miktarının giderek atmasına yol açmıştır (Yıldırım, 2017, s.47). Öyle ki, 1990 yılında Hazine tarafından yapılan iç borçlanma ihalelerinde alıcılar içinde bankacılık kesiminin payı yaklaşık % 85 dolayında olmuştur. 1994 kriz yılında bile bu oran ancak %70 seviyelerine inebilmiştir (Yılmaz, 2017, s.36). Zira 32 Sayılı Kararname yürürlüğe girdikten sonra Merkez Bankası, yabancı sermayeyi çekmek amacıyla “kur artışlarını enflasyona oranla yavaşlatma” politikası uygulamış ve düşük kur yüksek faiz neticesinde oluşan yüksek

arbitraj kazancı, bankaları ilk kez açık pozisyonda çalışma pahasına yurtdışından borçlanarak döviz işlemlerine yönelmesine teşvik etmiştir (TBB, 2019, s.22).

Boratav (2016), sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin arkasında yatan nedeni, popülist politikaların finansman ihtiyacına bağlamaktadır. Dönem boyunca uygulanan popülist politikalar Boratav'ın "almadan vermek" olarak nitelediği bir yumuşak finansman türüne ihtiyaç duymuş ve böylece sermaye hareketleri önündeki her türlü engel kaldırılmıştır. Zira kamu harcamalarının finansmanı artan vergi oranlarıyla karşılanamayacağı gibi merkez bankası avanslarıyla sağlanacak bir finansman da diğer bir "alma" şekli olan hiper enflasyona yol açacaktır. Sonuç olarak Boratav'a göre popülist politikaların kamu dengesini bozucu etkisi ile neoliberal modelin makro-ekonomik istikrar unsuru arasında bir çelişki olmasına rağmen, "dış kaynaklarla beslenen iç borçlanma" sayesinde popülizm ile neoliberal model arasında geçici bir işbirliği sağlanmıştır. Böylelikle bankalar reel ekonomiyi finanse etmekten uzaklaşıp kamu finansörü haline gelmiş, yurtdışından borçlanmayı arttırmaya devam etmiş ve 1993 yılı sonu ile 1994 yılı başlarında döviz pozisyon açıklarını olabildiğince büyütmüşlerdir (Boratav, 2016, s.181). Bu gelişmelere paralel olarak 1990 yılında %84 olan kredi/mevduat oranı, 1995 yılında %65'e ve 2000 yılında % 49,9'a kadar gerilemiştir (Coşkun ve diğerleri, 2012, s.20). Tasarruf sahipleri de yüksek enflasyona karşı birikimlerini korumak için döviz cinsinden varlıkların payını attırmışlar, dönem başında %26 seviyelerinde olan dolarizasyon oranı 1994 yılına gelindiğinde %51 seviyelerine kadar tırmanmıştır (Özen, 2018, s.110). Sonuç olarak bankaların üstlendikleri faiz ve kur riski ile finansal kırılganlık önemli ölçüde artmıştır.

1993 Kasım ayından itibaren ekonomi kötü sinyaller vermeye başlamış, kısa vadeli sermaye ülke dışına çıkmaya ve Merkez Bankası rezervleri erimeye başlamıştır. Dönemin hükümeti kamu borçlarını azaltmak adına iç borçlanma faizlerini düşürme ve Hazine kâğıtlarından elde edilen faiz geliri üzerindeki vergi oranlarını arttırma kararı almıştır. Hazine, Kasım-Aralık aylarında yapılan ihalelerde teklif edilen faiz oranlarının yüksek bulunması sebebiyle yedi iç borçlanma ihalesini iptal etmiştir (Kale ve Eken, 2017, s. 16).

Öte yandan uygulanan Türk Lirasını aşırı değerli tutan döviz politikası sonucunda dış ticaret açığı seviyesi o zamana kadar Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir seviye olan 14 milyar dolarlık rekor bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu gelişme uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu yatırım yapılabilir ülke seviyesinden spekülasyon ülke derecesine düşürmesine yol açmıştır. Buna ek olarak

hükümet baskısı ile faiz düşüşü, ellerinde fazla likidite bulunan bankaların açık pozisyonlarını kapatmak için dövize hücum etmesine sebep olmuştur. Merkez Bankasının bol likiditeyi çekme ve kur patlamasını engellemek adına piyasaya 3,5 milyar dolar satması dahi kur yükselişini önleyememiştir (Coşkun ve diğerleri, 2012, s.22). Alternatif piyasaların da likidite fazlasını çekebilecek derinlikte olmaması sonucu 1994 yılı Ocak ayında kriz patlak vermiştir.

Hükümet kriz karşısında kur ayarlaması yapmak zorunda kalmış, Türk Lirası yaklaşık %13 değer kaybetmiştir. Fakat piyasalar sıcaklığını korumaya devam etmiştir. Mart ayında kur tırmanışı devam etmiş, Ocak-Nisan döneminde yapılan 20 Hazine ihalesinin altısı teklif gelmemesi sebebiyle iptal olmuş ve Türkiye'nin kredi değerinin düşmesiyle uluslararası piyasalardan da borçlanılamayınca hükümet, finansal piyasalarda istikrarı sağlamak ve makroekonomik dengesizlikleri gidermek adına "5 Nisan Kararları" olarak bilinen istikrar programını açıklamıştır. Öncelikli hedefi kamu finansman dengesini sağlamak olan bu kararlar ile birlikte serbest döviz kuru uygulamasına geçilmiş, Dolar kuru bir günde 24.000 TL civarından 40.000 TL düzeyine çıkmıştır. Merkez Bankasının bankalar arası piyasada gecelik faizi %1000 seviyelerine çıkarmasıyla Dolar kuru 32.000 TL düzeyine gerilemiştir. Sabit döviz kuru rejimine güvenerek pozisyon alan ekonomik birimler ciddi zararlara uğramış, ülke ekonomisi yılsonunda %6 dolayında küçülmüştür (Danışoğlu, 2007, s.6-7).

1994 Krizi oldukça hassas dengeler üzerinde olan Türk bankacılık sisteminin dengelerini bozmuştur. Kriz yılında risk yönetim deneyimi yetersiz olan bankacılık sisteminin toplam aktifleri 68,6 milyar dolardan 51,6 milyar dolara, öz kaynakları ise 6,6 milyar dolardan 4,3 milyar dolara düşmüştür (TBB, 2019, s. 22). Türk lirasında yaşanan devalüasyon, kur riskine bağımlı döviz açık pozisyonları yüksek bankaların karlılıklarını düşürmüş, zaten iyi yönetimden uzak olan bankaların aktif-pasif yapısı iyice bozulmuştur. Kriz esnasında bankalardan mevduat çekilişleri hızlanmış, döviz borcu yüksek olan TYT Bank, IMPEX Bank ve Marmara Bank tasfiye edilmiştir. Bu gelişmeler neticesinde bankacılık kesimine olan güven iyice azalmıştır. Güven bunalımı 5 Mayıs 1994 tarihinde tasarruf mevduatlarına %100 devlet güvencesi getirilerek aşılmaya çalışılmıştır (Parasız, 2011, s. 27). 2004 yılına kadar yürürlükte kalan bu uygulama ile bankalar arası rekabet koşulları ciddi derecede gerilemiştir. Bankaların sermaye yeterlilik oranı gibi finansal sağlamlığına bakılmaksızın yüksek mevduat faizini veren banka, güvenilir banka konumuna gelmiştir. Ayrıca disponibilite uygulaması kaldırılmış ve munzam karşılık oranları düşürülmüştür.

Krizin olumsuz etkileri alınan geçici tedbirlerle kısa vadeli de olsa silinmiş, bankacılık sektörü de bu toparlanma eğilimine paralel olarak 1995 yılında ortalama yüzde 18 dolayında büyümüştür. Fakat bu gelişmeler ülke ekonomisinin ve bankacılık sektörünün yapısal sorunlarını ortadan kaldırmamıştır. Nitekim 2000’li yılların başında bankacılık sektörünün başını çektiği krizler yine baş göstermiştir. 1994 finans kesimi krizi neticesinde, makroekonomik dengesizliklerin giderilmesi, risklerin azaltılması, istikrarın sağlanması ve sürdürülebilmesi için bazı tedbirlerin alınması gerektiği fikri oluşmuştur. Bu tedbirlerin başında bankacılık sistemini düzenleyici ve denetleyici bir takım kararlar gelmiştir. Bu kapsamda atılan ilk ciddi adım 1999 yılında çıkarılan 4389 Sayılı Bankalar Kanunu’dur. IMF’nin 2000 yılında başlayacak istikrar programının ön şartı olarak çıkarılan bu kanunda, bankacılık sistemine yönelik kapsamlı düzenlemeler getirilmiştir. Bu yasa kapsamında, bankaların faaliyetlerinin incelenmesi, denetlenmesi, finansal zorluklar yaşayan bankaların faaliyet tasfiyesinin nasıl yapılacağı veya TMSF’nin bu bankalara yönelik yaptırımlarının nasıl olacağı ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. 4389 Sayılı Kanun çerçevesinde getirilen en önemli yenilik Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu’nun (BDDK) kurulmasıdır. Zira bu döneme kadar Bankacılık sektörünü izleme ve denetleme yetkisinin Hazine’de olması sektöre yönelik siyasi etkiye sebebiyet vermiştir. Bu açıdan bakıldığında BDDK’nın kurulması bağımsız bir denetçi kurum gereksinimi olarak Türk Bankacılık Sisteminin önemli kilometre taşlarından biri olmuştur (Yıldırım, 2017, s. 49; Eğilmez, 2020, s. 150).

1994 Krizi sonrasında, kriz döneminde uygulanan yanlış iktisat politikalarına devam edilmesi ekonomiyi yine “düşük kur-yüksek enflasyon” sürecine itmiş ve önce 2000 Kasım hemen ardından 2001 Şubat aylarında ülke tarihinin en şiddetli krizine sebep olan bir bankacılık ve döviz kuru krizi yaşanmıştır (Kibritçioğlu, 2001, s.4). Kamunun tasarruf mevduatına uyguladığı tam devlet güvencesini arkasına alan bankalar mevduat oranlarını hızla arttırmış, fakat bu artış reel sektör kredilerine yansımamıştır. Tıpkı 1994 Krizi öncesinde olduğu gibi banka bilançolarında kamu borçlanma enstrümanları ağırlık kazanmıştır. Özellikle kamu bankalarının aktiflerinin yarısından fazlası DİBS ve özel görev zararlarından oluşmuş ayrıca bu bankalar topladıkları mevduatı yatırım kredileri yerine doğrudan Hazineye aktarmıştır (Emek, 2005, s.67).

2000’li yıllara gelirken 1997 Asya ve 1998 Rusya Krizlerinin de etkisiyle enflasyon hızı artmış, neticesinde faiz oranları da yükselmeye başlamıştır. Hükümet kamu açıklarının gittikçe sürdürülemez bir hal aldığı bu dönemde IMF ile anlaşarak, 1 Ocak 2000 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere “Enflasyonu Önleme ve Ekonominin

Yeniden Yapılandırılması Programı” adlı kapsamlı önlem paketini açıklamıştır. Programın temel amacı enflasyonu düşürerek ekonomik büyüme ortamını yeniden sağlamak olmuştur. Bu kapsamda enflasyon hedefine uyumlu gelirler, kur, para ve sıkı maliye politikasının yanı sıra geniş bir yapısal reform uygulanması planlanmıştır. Enflasyon beklentilerini aşağı çekmek amacıyla döviz sepeti hedeflenen enflasyon oranına göre belirlenerek önceden açıklanmış ayrıca bu uygulama ile uyumlu nitelikte kur çapasına dayalı bir para politikası belirlenmiştir. Buna göre genişletici para politikası sadece yabancı kaynak girişi durumlarında uygulanabilir hale getirilmiştir. Program, ilk 6 ay içinde olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır; enflasyon hızı %70’den %50’ye, devlet tahvili yıllık faiz oranları beklentilerin üzerinde gerileyerek %120 seviyesinden %40 seviyelerine kadar düşmüş, üretim ve iç talep canlanmaya başlamıştır. Ancak bu olumlu gelişmelerin faturası cari işlemler dengesinin 2000 yılında beklenenin üzerinde açık vermesiyle ortaya çıkmıştır. Bu gelişme cari işlemler açığının finansmanı noktasında mevcut kur sisteminin sürdürülebilirliği konusunda kaygıları arttırmıştır. Öte taraftan programın bazı kamu kurumlarına yönelik çalışmaların sonuçlanmaması, kamu bankalarına ilişkin düzenlemelerde yaşanan sorunlar, Arjantin ekonomisinde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle uluslararası sermayenin gelişen piyasalara daha temkinli yaklaşması, Türkiye’ye uluslararası sermaye girişinin azalmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda sermaye girişine dayalı para politikası uygulamasının geçerli olması likidite artışının yavaşlamasına yol açmıştır. Giderek artan likidite sıkışıklığı neticesinde Kasım ayının sonlarına doğru kısa vadeli faiz oranlarında sıçrama yaşanmış, o dönem bilançosunda en yüksek kamu kâğıdı bulunduran banka olan Demirbank, karşılayamayacağı faiz oranlarından borçlanmak zorunda kalmıştır. Nihayetinde Demirbank, temel yükümlülüklerini yerine getiremez hale ve Merkez Bankası ve bankalar arası piyasadan borçlanamaz hale gelmiş, 6 Aralıkta da TMSF’ye devri gerçekleştirilmiştir (İşeri, 2004, s.28; Coşkun ve diğerleri, 2012, s.24).

IMF ve Dünya Bankası’ndan özellikle bankacılık kesimi için alınan kredi desteklerine rağmen krizin önüne geçilememiş, sermaye çıkışları hızlanmıştır. Zira Demirbank özelinde değindiğimiz bu gelişmeler bankacılık sisteminin genelinde de gözlenmiştir. Özellikle kamu bankaları ve bazı özel bankaların, yılsonuna doğru açık döviz pozisyonlarından doğan borçlarını kapatmak istemesi ve ülke ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmeler nedeniyle piyasadan yüksek miktarda döviz talep etmesi Kasım 2000 likidite krizini doğurmuştur (Danışoğlu, 2007, s.7-8).

Özatay (2016), kriz öncesi bankacılık sektörünün bir bütün olarak kuşbakışı incelenmesinin o dönemki sorunları örtbas edeceğini, kamu ve özel bankalar ile özel bankaların kendi içinde ayırım yaparak her iki ayrışmanın irdelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Öyle ki, kriz öncesi dönemde kamu bankalarının görev zararları karşısında alacak yazdıkları miktar tüm varlıklarının yüzde 30'una ulaşmış durumdadır. Bir diğer ifadeyle 1999 yılı sonunda bu tür alacakların birikimli değeri milli gelirin yüzde 16'sını aşmıştır. Buna paralel olarak Aralık 2000' e gelindiğinde sermayelerinin bilanço içindeki payı ise yüzde 2,69'lara kadar düşmüş yani kamu bankaları ciddi bir sermaye yetersizliği yaşamıştır. Özel bankalar için sorun teşkil eden unsur ise repo işlemleri sonucu çok kısa vadeli borçlarının bilançodaki ağırlığıydı. Bir diğer unsur ise özel bankaların döviz cinsinden yükümlülükleridir. Haziran 2000'de döviz cinsinden mevduatların lira cinsinden mevduatlara oranı yüzde 285 seviyelerine tırmanmıştır. Özetle özel bankalar hem kur hem faiz riskine karşı son derece kırılğan konumdadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Demirbank özel bankalar içinde elinde bulundurduğu DİBS miktarı ile ayrılmaktaydı. Zira diğer özel bankalara kıyasla bilançosunda iki kat daha fazla DİBS bulunduruyordu. Dolayısıyla özel bankalar arasında da homojen bir yapı mevcut değildi (Özatay, 2016, s.82-103).

Kasım 2000 likidite krizini Türkiye tarihinin en ağır krizi olan Şubat 2001 krizi takip etmiştir. Devrin koalisyon hükümeti ile Cumhurbaşkanı arasında 19 Şubat tarihinde yaşanan siyasi gerginlik, kriz beklentisinin hâkim olduğu konjonktürde krizin fitilini ateşlemiş bir anlamda bahanesi olmuştur. 21 Şubat'ta bankalar arası para piyasasında gecelik borçlanma faizi yüzde 6200'lere kadar yükselmiş, kendilerine ancak gecelik fonlarla kaynak yaratabilen bankalar iyice likidite krizine girerek ödemeler sisteminin tıkanmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler karşısında 2000 yılında yürürlüğe konan Enflasyonu Önleme ve Ekonominin Yeniden Yapılandırılması Programı'nda öngörülen hedeflenen enflasyona endeksli döviz kuru politikası terk edilmiş, 22 Şubat tarihinde dalgalı kur sistemine geçilmiştir. Bu politika değişikliği ile beraber TL hızla değer kaybetmiş ve yüksek döviz açık pozisyonunda çalışan bankalar büyük miktarda kambiyo zararı yaşamıştır. Kriz ile birlikte 2001 yılında yaklaşık 14 milyar dolar sermaye çıkışı neticesinde kredi kanalları için gerekli olan fon kaynakları iyice kesilmiştir. Bankalar yaşadıkları likidite krizini aşmak için ilk olarak kredi kanallarını kapatmışlar; ABD doları cinsinden kredi miktarı yüzde 67 oranında azalarak 24,6 milyar dolara kadar gerilemiştir. Böylelikle finansal kriz olarak başlayan süreç reel sektöre de sirayet etmiştir (Çolak, 2012, s.3).

Kriz dönemi olarak adlandırdığımız 1990-2001 arası dönemde bankacılık sektörüne hatalı kamu politikalarının ağır bir darbe vurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim bu dönemde, inişli-çıkışlı bir performans sergileyen Türkiye ekonomisi, bankacılık krizi olarak adlandırılan iki kriz doğurmuş, kredi/mevduat oranı yüzde 49 seviyelerine kadar gerilemiş, sektör aktif büyüklüğünün dörtte birini kaybetmiş, sektörün toplam zararı öz kaynaklarının %77'sine ulaşmış ve 1999-2001 döneminde toplam 23 banka TMSF kontrolüne geçmiştir. Dönem başı sekiz olan kamu sermayeli ticaret bankası sayısı, 2001 yılına gelindiğinde üçe düşmüştür (TBB, 2008, s. 183). Bazı bankaların faaliyetlerine son vermesi, TMSF kontrolüne alınan bankaların birleştirilmesi veya kapatılmasının yanı sıra bazı bankaların da birleştirilmesi neticesinde banka sayısı azalmıştır. Tablo 3'te verilen 1990-2001 dönemi banka, şube ve personel sayısında yaşanan gelişmeler dönemin yapısı hakkında fikir sunmaktadır. Faiz maliyetleri ile başa çıkamayan bankalar faiz dışı giderlerini aşağı çekmek adına şube ve personel sayılarını düşürmeye başlamışlardır. 1999 yılında toplam 7691 olan şube sayısı 2002 yılına gelindiğinde 6068'e, personel sayısı ise çarpıcı bir düşüşle 173.988'den 137.495'e kadar düşmüştür. Sadece Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra işini kaybeden personel sayısı 32.906 kişidir (Çolak, 2012, s. 3).

Tablo 3.

Banka, Şube ve Personel Sayıları (1990-2001)

Yıllar	Banka Sayısı	Şube Sayısı	Personel Sayısı
1990	66	6.584	153.831
1991	65	8.477	150.837
1992	69	6.206	146.776
1993	70	6.228	144.621
1994	67	6.104	139.046
1995	68	6.240	144.793
1996	69	6.442	148.153
1997	72	6.819	154.864
1998	75	7.370	166.492
1999	81	7.691	173.988
2000	79	7.837	170.401
2001	61	6.908	137.495

Kaynak: TBB, (2008), 50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi "1958-2007".

Banka sayısında yaşanan gelişmelere paralel olarak Tablo 4'te 1990-2000 yılları arasında seçilmiş yıllar için bankacılık sektöründe yoğunlaşma oranları verilmiştir.

Tablodan izlenebileceği gibi her üç ölçüt için iki banka sıralamasında da yoğunlaşma oranı kriz öncesi dönemde azalma gösterirken kriz yıllarında artmıştır. 2001 öncesi yaşanan bu gelişmede finansal piyasaların küreselleşmesi, ürün çeşitliliğinin artması, ATM'lerin yaygınlaşması, telefon ve internet bankacılığındaki gelişmelerin etkisi bulunmaktadır. 2001 Krizi sonrasında ise sektörün rekabetçi yapısı 90'lı yılların başına dönmüştür. Buradan hareketle bankacılık sektörünün rekabet yönünde az da olsa elde ettiği kazanımları 2001 Krizi ile kaybettiği söylenebilir. Zira her iki kriz öncesi dönemde de banka sayıları artarken, Krizlerin yıkıcı etkisi banka kapanmaları ile kendisini derinden göstermiştir.

Tablo 4.

Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma (%)

Yıllar	1990	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İlk Beş Banka										
Toplam Aktifler	54	50	54	48	46	44	43	46	48	53
Toplam Mevduat	59	52	56	53	52	47	49	50	51	56
Toplam Krediler	57	53	59	50	46	46	40	42	42	54
İlk On Banka										
Toplam Aktifler	75	71	79	71	69	67	66	68	69	78
Toplam Mevduat	85	76	82	73	72	70	69	69	72	82
Toplam Krediler	78	75	82	75	72	72	66	73	71	78

Kaynak: TBB verilerinden hareketle tarafımızca düzenlenmiştir.

4.4. Yeniden Yapılanma Dönemi (2001 – 2008)

Bankacılık sektöründe başlayan 2001 Şubat Krizi hızla reel sektöre yayılmış, GSYH yılsonunda %9,4 azalarak 148 milyar dolara gerilemiş krizin etkisi tüm toplum kesimleri tarafından ağır bir şekilde hissedilmiştir. Türkiye tarihinin en yüksek ekonomik ve sosyal maliyetli krizi olarak tarihe geçen kriz sonrasında hasta vaziyette olan bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması gerekli olmuş ve kamuoyunda bankacılık sektörünün sorunlu yapısı çözülmeden makroekonomik istikrarın ve sürdürülebilir büyümenin sağlanamayacağı yönünde fikir birliği oluşmuştur. Bu çerçevede özellikle 1980 sonrası uygulanan reform politikaları sonucunda sektörün gözlemlenen temel

sorunları şu şekilde sıralanabilir: banka bilançoları içinde kamu borçlanma kâğıtlarının çokluğu buna bağlı olarak kredi ve mevduatların yetersizliği, para ikamesi ve açık pozisyon artışı, sermaye yetersizliği, kamu bankalarının sistem içindeki payının yüksekliği ve haksız rekabet koşulları, küçük ölçekli ve parçalı bankacılık yapısı, düşük aktif kalitesi, risklere karşı aşırı duyarlılık ve kırılganlık ve son olarak yetersiz iç kontrol, risk yönetimi ve denetim eksikliği (Yiğitoğlu, 2005).

Dönemin hükümeti krizden çıkış reçetesi olarak, IMF'nin desteğiyle tüm ekonomiyi kapsayacak şekilde oluşturulan ve bir dizi düzenleme içeren “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını” (GEGP) 15 Mayıs 2001 tarihinde uygulamaya koymuştur. GEGP ile birlikte, sektörün düzenleyici ve denetleyici kurumu BDDK, programın en önemli unsuru olan bankacılık sektörünün sorunlu yapısını çözmek için “Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı” adlı programı duyurmuştur. BDDK, program kapsamında sağlam bir bankacılık sektörü inşası adına şu dört unsura yönelmiştir (BDDK, 2010, s. 38):

- i. Kamu bankalarının yeniden yapılandırılması,
- ii. TMSF bünyesindeki bankaların çözüme kavuşturulması,
- iii. Özel bankaların sağlıklı bir yapıya kavuşturulması,
- iv. Bankacılık sektöründe gözetim ve denetimin etkinliğini artıracak, sektörü daha etkin ve rekabetçi bir yapıya kavuşturacak yasal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi.

Kamu bankalarının rehabilite edilmesi ilk olarak finansal anlamda yapılmış daha sonra operasyonel alanda yeniden yapılanma gerçekleştirilmiştir. Finansal yeniden yapılandırma kapsamında ilk adım kamu bankaları açısından en büyük sorunlardan biri olan görev zararlarının tasfiyesi olmuştur. Bu amaçla 2001 yılsonunda 17,5 milyar dolara ulaşan görev zararları tasfiye edilmiş ve daha da önemlisi buna imkân veren düzenlemeler iptal edilmiştir. Ekonomiye söz konusu bankalar aracılığıyla verilecek destekler için gerekli olan kaynakların bütçeye konulması ve bu kaynakların bankalara önceden aktarılması uygulamasına geçilmiştir. Kamu bankalarının görev zararlarından doğan alacaklarının tasfiyesi için Hazine'den 23 milyar TL tutarında Özel Tertip Devlet Tahvili ihraç edilmiş, buna ek olarak bankaların sermaye yapılarını güçlendirmek adına yapılan kaynak aktarımı ise 2001 yılsonu itibari ile 28,7 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Kriz döneminde Ziraat Bankası örneğinde görüldüğü gibi kamu bankaları likidite

ihtiyaçlarını piyasadan çok kısa vadeli kaynaklara yüksek faiz ödeyerek temin etmek zorunda kalmışlardır. Kamu bankalarının özel bankalara ve banka dışı kesime birikmiş kısa vadeli yükümlülüklerini kapatmak ve bu bankaları kısa vadeli faiz oranı baskısından kurtarmak adına yaklaşık 8,5 milyar TL tutarındaki kısa vadeli yükümlülükleri (Merkez Bankası yükümlülükleri hariç) sıfırlanmıştır (BDDK, 2010, s. 39-41).

Operasyonel anlamda gerçekleştirilen düzenlemelere değinecek olursak, dönemin kamu bankalarından birisi olan Emlak Bankasının faaliyetine son verilerek Ziraat Bankasına devri gerçekleştirilmiştir. Ancak söz konusu devir işleminin bir banka değerlemesi analizine tabi olmaksızın yapılmış olduğu, dolayısıyla bu yöntemin bankada etkinliği sağlamaktan ziyade şube ve personel sayısının azaltılması şeklinde gerçekleştirildiği öne sürülmüştür (Çolak, 2012, s. 7-8). Nitekim bu örnekte olduğu gibi kamu bankalarının çoğu aynı yonteme gitmiş ve 2003 yılsonu itibariyle toplam şube sayısı %33, personel sayısı ise %50 oranında azalmıştır. Öte taraftan 10 Kasım 2004 tarihinde Pamukbank'ın Halk Bankası'na devri sağlanmıştır. İki farklı bankacılık türünün etkin şekilde birleşmesi ulusal ve uluslararası alanda başarılı bir örnek olarak değerlendirilmiştir (BDDK, 2010, s. 39-41).

Programın ikinci aşamasında, kriz sırasında ve sonrasında mali yükümlülüklerini yerine getirmekte zorluk yaşayan bankaların BDDK kararıyla faaliyet izni iptal edilmiş veya temettü hariç ortaklık hakları ile yönetimi ve denetimi TMSF'ye devredilmiştir. Kriz sonrası dönemde 11 banka Fon'a devredilmiş böylece 1994-2003 yılları arasında Fona devredilen banka sayısı 25'e çıkmıştır. Burada faaliyeti durdurulan bankaların mudilerini mağdur etmemek adına sigorta kapsamında bulunan mevduat veya katılım fon bedeli mudilere ödendikten sonra bankaların iflası istenmiştir. Fona alınan bankalar için ilk hedef ise, ilgili bankaları satışa uygun hale getirerek zararı azaltmak olmuştur. Bu amaçla likidite desteği, ihtiyat aktarımı, sermaye artırımı ve sorunlu kredileri Fon bünyesine almak gibi bilanço düzeltici uygulamalara gidilmiştir. Bu uygulama oldukça maliyetli olmuş, Hazine'den borç almak suretiyle 1994 -2009 döneminde Fon bankalarına aktarılan kaynak tutarı 30,2 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bilançoları düzeltilen bankaların tamamı satış ihalesine konmuş fakat tüm bu çabalara rağmen sadece dört bankanın satışı sağlanabilmiş, satılamayan bankalar için diğer bankalarla birleştirme ve devir yoluna gidilmiştir (BDDK, 2010, s. 41-53). Bu noktada gerçekleştirilen birleşme ve devir işlemlerinin, reform programı kapsamında sektörde rekabeti artırma hedefine zarar verdiği açıktır. Nitekim kriz sonrası dönemde sektörde yoğunlaşma oranı artmıştır.

Kriz sonrası dönemde kamu bankalarının sorunlu kredilerine zorunlu karşılık ayırmaları, kredi arzını ciddi derecede sınırlamış ve böylece özel bankaların sorunlu mali yapıları daha da bozulmuştur. Zira çok kısa vadeli yükümlülükleri sebebiyle likidite ve faiz riski, yüksek açık döviz pozisyonları nedeniyle de kur riski taşıyan özel bankalar kriz sonrasında bu risklerin realize olmasıyla zor duruma düşmüşlerdir. Mali yapısı güçlü olan bankaların bile sermayeleri yaklaşık 6 milyar dolar erozyona uğramış, tüm özel bankaların özkaynak/ toplam aktif rasyosu 2001 yılı içinde yüzde 7,1'e kadar gerilemiştir. Yapılandırma programının üçüncü aşamasında, özel bankaların sermaye yetersizliklerini gidermek adına bazı adımlar atılmıştır. İlk olarak bankalardan sermayelerini kendi kaynaklarıyla yasal sınır olan yüzde sekizin üzerine çıkarmaları istenmiştir. Buna imkân olmayan durumlarda, çeşitli şartlara bağlı olarak, bir defaya mahsus kamu kaynaklarından borçlanma imkânı tanınmıştır. Üçlü denetim mekanizması süzgecinden geçirildikten sonra sağlanan bu destekle, bankaların kredi yaratma kapasitesi güçlendirilerek reel sektörün finanse edilebilmesi ve ekonomik büyümenin sağlanması hedeflenmiştir. Böylelikle ayakları yere basan, ciddi ve kalitesi yüksek bir denetim süreci hayata geçirilmiştir. Ayrıca yeniden yapılanma sürecinde bankalara vergi kolaylıkları da sağlanmıştır. Özel bankalara yönelik yürütülen bu sermaye güçlendirme programının maliyeti ise özel bankaların üstlendiği 2,7 milyar dolar ve TMSF tarafından 5,2 milyar dolar olmak üzere toplam 7,9 milyar dolar olmuştur. Öte taraftan özel bankalara yönelik açık döviz pozisyonlarını kapatmak amacıyla, Hazine iç borç takas işlemleri gerçekleştirmiş ve neticesinde 2001 yılsonunda özel bankaların döviz açık pozisyonları ciddi derecede azalmış, faiz ve kur riski azaltılmıştır (Küçükbüçükcü, 2004, s. 117-123; TBB, 2019, s. 30).

Yeniden yapılandırma programının ilk üç aşamasında sektöre yönelik doğrudan müdahalelerde bulunulurken, dördüncü ve son aşamada sektörün daha etkin, rekabetçi, sağlam ve güvenilir bir yapıya kavuşması için gerekli görülen yasal ve kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. Bu noktada kredi borçlarını ödemekte zorluk yaşayan reel sektörün finansal kesime olan borçlarını yeniden yapılandırmak amacıyla “İstanbul Yaklaşımı” olarak bilinen “Finansal Yeniden Yapılandırma Programı” Haziran 2002’de yürürlüğe konulmuştur. Üç yıllık süre ile gönüllülük esasına dayalı uygulanan program neticesinde büyük ve küçük ölçekli toplam 311 firma, 5,4 milyar dolar tutarında olan takipteki borçlarını yeniden yapılandırma imkânı bulmuştur (TBB, 2019, s. 30-33). Avrupa Birliği standartlarına yaklaşmak amacıyla Basel kriterleri çerçevesinde faiz, kur ve piyasa riskleri de dikkate alınarak sermaye yeterlilik oranı yeniden düzenlenmiş,

bankalara 31 Aralık 2003 tarihine kadar geçiş süreci tanınmıştır. Ayrıca döviz açık pozisyonlarını yakından kontrol etmek adına aşım durumunda söz konusu aşım miktarı üzerinden alınan disonibilite oranı yüzde 8’den yüzde 100’e çıkartılmıştır. Öte taraftan banka maliyetlerini düşürmek amacıyla Merkez Bankası, 8 Ağustos 2001 tarihinden itibaren yerli para cinsinden mevduatlar, 29 Mart 2002 tarihinden sonra da yabancı para cinsinden mevduatlar için ayrılan munzam karşılıklara faiz ödenmesi uygulamasına başlamıştır. Kasım 2005 tarihinden itibaren disonibilite uygulaması kaldırılmıştır (BDDK, 2010, s. 67).

Elbette bankacılık sektörünü yeniden yapılandıran bu kapsamlı programın maliyeti düşük olmamıştır. Sadece kamu bankaları için aktarılan toplam tutar 21,9 milyar dolar olurken bu tutarın 19,2 milyar doları görev zararları için oluşan borç karşılığıdır. Görev zararı karşılığı oluşan bu alacağın kamu bankaları için aktarılan kaynak içindeki büyüklüğü, kamunun ekonomideki payına işaret etmektedir. Programın önemli bir ayağı olan TMSF bankaları için 22,5 milyar dolar kaynak aktarılmıştır. Bunun sadece 5,2 milyar dolarlık kısmı TMSF gelirleriyle sağlanırken geri kalan 17,3 milyar dolarlık kısmı kamu kesimi tarafından üstlenilmiştir. Özel bankalara aktarılan kaynak tutarı ise görece düşük gerçekleşerek 7,9 milyar dolar düzeyinde olmuştur. Nihai olarak yeniden yapılandırmanın toplam maliyeti 47,2 milyar dolar olmuştur. Bu miktar, dönemin gayri safi yurtiçi hasılasının 148 milyar dolar olduğu dikkate alındığında, kaybın ne derece büyük olduğunu ortaya koymaktadır (TBB, 2019, s.29).

Yeniden yapılandırma programı kapsamında gerçekleştirilen yapısal reformlar sonucunda bankacılık sektörü sağlıklı bir yapıya kavuşmuştur. 2000 – 2008 yılları arasında sektörün aktif yapısı ve gelişimi Tablo 5’te verilmiştir. Tablo incelendiğinde Bankacılık sektörünün toplam aktifleri dönem boyunca artış göstermiştir. Burada Kriz yılı sonunda da toplam aktiflerin arttığı görülmektedir. Fakat bu artışın kriz sonrasında serbest kur rejimine geçilmesi neticesinde yaşanan devalüasyon sebebiyle gerçekleştiğini hatırlatmak gerekir. Zira toplam aktifler dolar bazında dikkate alındığında, bankacılık sektörü kriz döneminde toplam aktif büyüklüğünün yaklaşık dörtte birini kaybetmiştir. Bu ayrıntı haricinde bankacılık sistemi dönem boyunca ülke ekonomisinde yaşanan olumlu gelişmelere paralel olarak büyümüştür. Dikkati çeken bir diğer gelişme krediler kaleminde olmuştur. 2008 yılsonu itibari ile kredi tutarı yaklaşık 11 kat artarak 370 milyar 432 milyon TL olmuştur. IMF programının devam ettirilmesi, Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerinin başlaması ve siyasi belirsizliğin ortadan kalkması gibi olumlu

gelişmeler ile sıkı maliye politikası sonucu enflasyon ve faiz oranlarının düşmesi, kredilerde görülen artışın sebepleri olarak değerlendirilebilir.

Tablo 5.

Aktiflerin Gelişimi (Milyon TL)

Yıllar	Likit Aktifler	Zorunlu Karşılıklar	Finansal Varlıklar	Takipteki Krediler	Krediler	Diğer Aktifler	Toplam Aktifler
2000	21.480	3.949	11.991	3.960	34.206	21.014	104.088
2001	38.463	7.745	16.930	9.521	40.982	14.126	166.393
2002	38.013	9.368	86.105	10.430	52.720	19.485	212.681
2003	39.075	10.132	106.844	8.629	67.210	19.127	249.688
2004	46.159	13.293	123.681	6.356	100.101	16.258	306.439
2005	67.558	19.257	143.035	7.808	157.294	20.258	406.909
2006	80.485	17.470	158.945	8.548	219.872	23.853	499.708
2007	80.927	20.656	164.726	10.322	287.018	30.200	581.424
2008	109.510	14.828	193.988	13.881	370.432	38.970	732.749

Kaynak: TBB, (2019), 60. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi 1959 – 2018.

Tablo 6’da ise aktif kalemlerine ait seçilmiş bazı göstergeler verilmektedir. Sektörün aktif dağılımında, iki plasman grubu krediler ve finansal varlıklar kalemidir ve genellikle bu iki kalem arasında ödünleşme ilişkisi vardır. Nitekim tablodan da görüleceği üzere 2003’ten itibaren büyük çoğunluğu kamu borçlanma kâğıtlarından oluşan finansal varlıkların toplam aktifler içindeki payı azaldıkça, kredilerin toplam aktiflere oranı artmıştır. Finansal varlıkların toplam aktiflere oranı 2003-2008 döneminde yüzde 42,8’den 26,5’e düşerken, kredilerin aktifler içindeki payı yüzde 26,9’dan yüzde 50,6’ya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu korelasyon, bankaların temel işlevi olması gereken finansal aracılık faaliyetini, bir diğer ifadeyle “ gerçek bankacılık” görevini yerine getirmeye başladığını göstermektedir. Zira finansal aracılık işlevinin önemli bir göstergesi olan mevduatın krediye dönüşme oranı 2001-2007 döneminde yüzde 35’ten yüzde 80 seviyelerine yükselmiştir (TBB, 2019, s. 45). Sektörün aktifinde yaşanan bu yapısal dönüşümün en önemli nedeni, sıkı maliye politikası sonucunda kamu kesimi borçlanma gereğinin hızla azalmasıdır. Böylelikle sektörün, 1990’lı yıllardan bu yana üzerinde hissettiği kamu baskısı kırılmış ve bankalar sürdürülebilir büyümenin kaynağı noktasında

reel sektörü finanse edebilir hale gelmiştir. Diğer taraftan kriz yılında yüzde 23,23 oranında olan takipteki kredilerin toplam krediler içindeki payı, krizden çıkış sürecinde beklentilerin giderek olumluya dönmesi, ekonomik toparlanma sinyalleri ve düşük faiz oranları sonucunda çarpıcı bir şekilde hızla düşerek yüzde 3 seviyelerine gerilemiştir.

Tablo 6.

Seçilmiş Göstergeler (%)

Yıllar	Krediler / Toplam Aktifler	Finansal Varlıklar / Toplam Aktifler	Takipteki Krediler / Toplam Krediler	Takipteki Krediler/ Toplam Aktifler
2000	32,9	11,5	11,58	3,80
2001	24,6	10,2	23,23	5,72
2002	24,8	40,5	19,78	4,90
2003	26,9	42,8	12,84	3,46
2004	32,7	40,4	6,35	2,07
2005	38,7	35,2	4,96	1,92
2006	44,0	31,8	3,89	1,71
2007	49,4	28,3	3,60	1,78
2008	50,6	26,5	3,75	1,89

Kaynak: TBB, (2019), 60. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi 1959 – 2018.

Tablo 7’de 2000-2008 yılları arasında bankacılık sektörü pasiflerinin gelişimi verilmiştir. Sektörün toplam pasifleri dönem boyunca tüm pasif kalemlerindeki artış sonucunda yaklaşık 7 kat büyüyerek 2008 yılında 732 milyar 749 milyon TL olmuştur. Yeniden yapılandırma programı kapsamında gerçekleştirilen kamu bankalarının yapılandırılması ve özel bankaların sermaye güçlendirme çalışmalarının etkisi öz kaynaklarda yaşanan gelişmelerden izlenebilir. Sektörün öz kaynak tutarı 2001 yılsonu itibari ile 9 milyar 731 milyon TL iken 2004 yılsonunda 45 milyar 963 milyon TL’ye yükselerek yaklaşık %440 oranında artış göstermiştir. Böylelikle bankaların öz kaynak yetersizlikleri önemli ölçüde giderilmiştir. Tablo 6’da dikkati çeken bir diğer unsur toplam mevduatın para birimleri bazında gelişimidir. 2000’li yılların başında görülen para ikamesi 2003 yılından itibaren tersine dönmüş ve tasarruf sahipleri birikimlerini TL cinsinden tutmaya yönelmişlerdir. Döviz kurlarının düşmesi, enflasyonda yaşanan hızlı azalma ve belirsizliklerin giderek azalması Türk Lirasına olan güveni arttırmıştır. 2001 yılında yabancı para cinsinden mevduatların toplam mevduatlar içindeki payı yüzde 59,7

iken 2008 yılında bu oran yüzde 35,3'e kadar gerilemiş, Türk Lirası cinsinden mevduatların oranı yüzde 40,3 düzeyinden yüzde 64,7 seviyesine çıkmıştır.

Tablo 7.

Pasiflerin Gelişimi (Milyon TL)

Yıllar	Türk Parası Mevduat	Yabancı Para Mevduat	Toplam Mevduat	Mevduat Dışı Kaynaklar	Diğer Pasifler	Öz Kaynaklar	Toplam Pasifler
2000	36.916	31.527	68.442	19.773	8.672	5.048	104.088
2001	47.194	69.927	117.121	26.644	10.693	9.731	166.393
2002	58.915	79.058	137.973	35.932	13.077	25.699	212.681
2003	79.845	75.467	155.312	44.596	14.242	35.538	249.688
2004	105.705	85.360	191.065	51.589	17.822	45.963	306.439
2005	159.012	92.478	251.490	77.740	22.991	54.687	406.909
2006	186.286	121.361	307.647	100.948	31.564	59.549	499.708
2007	230.461	126.404	356.865	103.474	45.392	75.693	581.424
2008	294.093	160.506	454.600	139.410	52.365	86.375	732.749

Kaynak: TBB, (2019).

Son olarak Tablo 8 incelendiğinde, toplam pasiflerin dağılımında mevduatların, ortalama yüzde 60'lık pay ile Türk bankacılık sektörünün en önemli kaynağı olduğu görülmektedir. Ayrıca sektörün öz kaynaklarının toplam pasifler içindeki payı kriz sonrasında sermaye güçlendirme programının etkisiyle yüzde 5'lerden yüzde 12-13'lere çıkartılmıştır. Böylelikle sektörün 2000 ve 2001 yıllarında yaşadığı ikiz krizlerde karşı karşıya kaldığı likidite riskinin giderildiği söylenebilir.

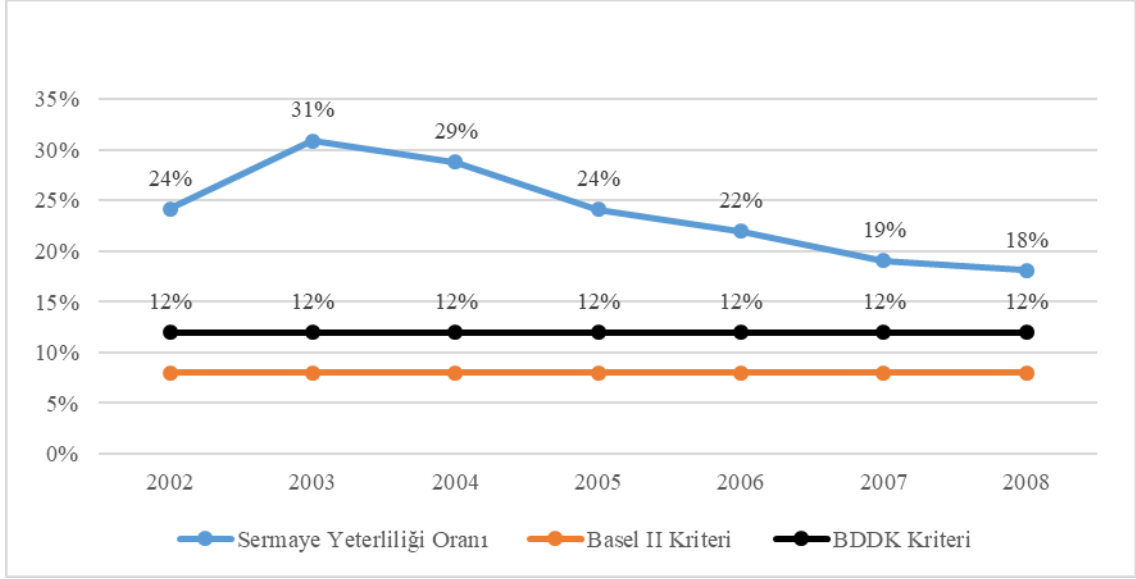
Tablo 8.

Pasif Yapısı (%)

Yıllar	Mevduat	Mevduat Dışı Kaynaklar	Diğer Pasifler	Öz-kaynaklar	Kar	Toplam
2000	65,8	19,0	8,3	4,8	2,1	100
2001	70,4	16,0	6,4	5,8	1,3	100
2002	67,0	14,8	6,2	10,7	1,4	100
2003	64,4	15,6	5,7	12,0	2,2	100
2004	64,4	14,8	5,8	12,9	2,1	100
2005	63,9	16,9	5,7	12,1	1,4	100
2006	64,5	18,0	5,5	9,7	2,3	100
2007	63,6	16,3	7,0	10,5	2,6	100
2008	64,2	17,7	6,4	9,9	1,8	100

Kaynak: TBB, (2019).

Yeniden yapılandırma programının nihai amacı kırılgan yapıda olan sektörü sağlam bir yapıya kavuşturmaktır. Bilindiği gibi 2000 ve 2001 Krizlerinin sektör açısından en dikkat çekici noktası, bankaların likidite riskiyle karşı karşıya kalması ve nihayetinde bazı bankaların bu riski yönetemeyerek faaliyetlerine son verilmesi olmuştur. Grafik 2’de Türk bankacılık sektörünün 2002-2008 yılları arasında sermaye yeterlilik oranı gelişimi verilmiştir. Sektör kriz sonrası sermaye güçlendirme çalışmalarının da etkisiyle yüksek sermaye yeterliliği oranlarında faaliyetini sürdürmüş, 2003 yılından itibaren bu oran azalmaya başlamıştır. Fakat dönem boyunca sermaye yeterliliği rasyosu, Basel II normlarında uluslararası eşik değer olan yüzde 8 ve BDDK tarafından gözetilen yüzde 12’lik yasal sınırın çok üzerinde seyretmiştir. Bu bağlamda yeniden yapılandırma döneminde bankacılık sektörünün krizden dersler çıkardığı, sermaye yeterliliğinin konusunda sağlam bir yapıya kavuştuğu söylenebilir. Sektörün sermaye yeterliliğinin yüksek olması finansal dalgalanmalara karşı sektörün güçlü durmasını sağlamıştır.

Grafik 2. Sermaye Yeterlilik Oranı (2002-2008)

Kaynak: TBB, (2019).

Tablo 9’da ise 2000-2008 yılları arasındaki dönem için bankacılık sektörünün seçilmiş finansal sağlamlık göstergeleri verilmiştir.

Tablo 9.

Seçilmiş Finansal Sağlamlık Göstergeleri (%)

Yıllar	Sermaye Yeterliliği Oranı	Net Çalışma Sermayesi / T. Aktifler	Öz Kaynaklar/ T. Aktifler	Krediler (Net)/ T. Aktifler	Faiz Gelirleri/ Faiz Giderleri
2000	-	-1,7	6,9	32,9	127,7
2001	-	-0,8	7,2	24,6	145,2
2002	24,2	3,5	12,1	26,5	147,4
2003	30,9	6,5	14,2	28,0	147,9
2004	28,8	7,8	15,0	33,7	189,1
2005	24,2	8,5	13,5	38,6	184,4
2006	22,0	8,4	12,0	45,0	160,9
2007	19,1	9,7	13,1	50,0	159,2
2008	18,1	8,9	11,7	52,0	157,9

Kaynak: TBB, (2019).

Sektörün aktif kalitesini göstermesi bakımından önemli olan kredilerin toplam aktifler içindeki payı, krizden sonraki yıllarda giderek artmıştır. 2002 yılsonunda yüzde 26,5 olan bu oran dönem sonunda yüzde 52 düzeyine çıkmıştır. Ayrıca aktif kalitesinde

yaşanan bu gelişmeyi destekleyici unsur olarak Tablo 6’da verilen takipteki kredi oranının hızla düştüğü görülmektedir. Bankaların likidite riskini etkileyen bir başka gösterge olarak net çalışma sermayesinin toplam aktifler içindeki payında önemli gelişmeler görülmüştür. 2000 ve 2001 yıllarında negatif değerler alan bu oran 2002 yılından başlayarak pozitif değerler almış ve giderek artmıştır. Tablo 9’daki göstergelerin de işaret ettiği üzere finansal sağlamlık göstergeleri olumlu yönde gelişmiştir.

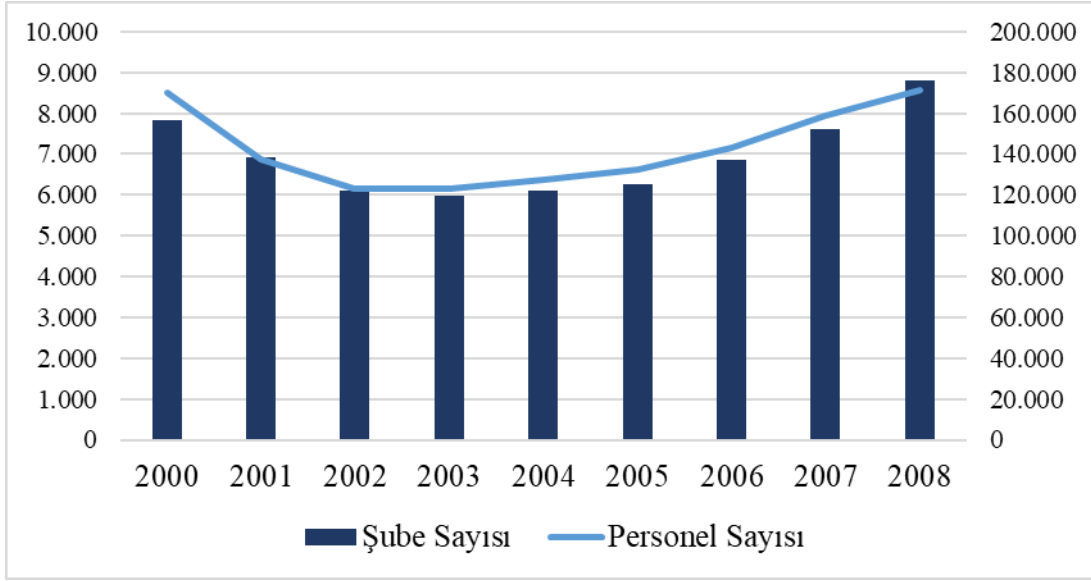
Tablo 10.

Banka Sayısı (2000-2008)

Yıllar	Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	TMSF' ye Devredilen Bankalar	Kalkınma ve Yatırım Bankaları	Toplam
2000	4	28	18	11	18	79
2001	3	22	15	6	15	61
2002	3	20	15	2	14	54
2003	3	18	13	2	14	50
2004	3	18	13	1	13	48
2005	3	17	13	1	13	47
2006	3	14	15	1	13	46
2007	3	11	18	1	13	46
2008	3	11	17	1	13	45

Kaynak: TBB, (2019).

Tablo 10’da dönem boyunca mülkiyet bakımından sınıflandırılmış banka sayıları ile birlikte TMSF bünyesindeki banka sayıları ve ayrıca kalkınma ve yatırım bankaları sayıları verilmiştir. Sektörde banka sayısı 1990’lı yıllardan sonra giderek artmış 2000 yılında toplam banka sayısı 79 olmuştur. Yaşanan bankacılık krizi ile beraber yeniden yapılandırma programı çerçevesinde bazı bankalar TMSF’ ye devredilmiş, fon yönetimindeki kimi bankalar birleştirilmiş veya bir başka bankaya devri gerçekleştirilmiş, kimi bankaların ise faaliyetine son verilmiştir. Emlak Bankası Ziraat Bankasına devredilince kamusal sermayeli mevduat banka sayısı üçe düşmüştür. Dönem içerisinde en dikkat çekici olan gelişme özel sermayeli mevduat banka sayısında yaşanan azalmadır. Bu azalışta, özellikle 90’lı yıllarda büyük şirket sahiplerinin kendi bankalarını kurması ve krizden sonra, mali yapıları zayıf ve ahlaki yönetimden uzak olan bu bankların sektörden temizlenmesi önemli olmuştur. TMSF bünyesindeki banka sayısındaki azalma ise banka satışından çok birleştirme yoluyla sağlanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde toplam banka sayısı ciddi miktarda azalarak 45’e gerilemiştir.

Grafik 3. Şube ve personel sayısı (2000 - 2008)

Kaynak: TBB verilerinden hareketle tarafımızca oluşturulmuştur.

Şube ve personel sayılarında yaşanan gelişmeler ise Grafik 3'te verilmektedir. 2000-2003 yılları arasında şube sayısı 7.837'den 5.966'ya gerilerken, personel sayısı 170.401'den 123.249'a düşmüştür. Bu gelişmede yeniden yapılandırma programı doğrultusunda mali yapısı zayıf bankaların TMSF'ye devredilmesi, kamu bankalarının tasarruf sağlamak adına küçülmeye gitmesi gibi unsurlar belirleyici olmuştur. Banka sayısında yaşanan azalmaya karşılık, 2003 yılından itibaren krizin izlerini silmeye başlayan sektörde şube ve personel sayıları artmaya başlamıştır. 2008 yılında şube sayısı 8.790 olurken personel sayısı 171.598'e yükselmiş, dönem sonu itibari ile her iki miktarda dönem başı düzeyinden yüksek olmuştur.

Tablo 11.

Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma (%)

Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İlk Beş Banka								
Toplam Aktifler	53,8	57,4	59	58,1	61,4	60,9	59,8	60,1
Toplam Mevduat	56,7	60,8	61,4	62,9	63,9	63,2	62,2	62,3
Toplam Krediler	54,6	54	52,2	51,6	53	55,9	54,7	55,5
İlk On Banka								
Toplam Aktifler	78,6	79,3	80,6	82	82,9	83,5	82,5	82,8
Toplam Mevduat	82,8	84,5	85,3	86,8	86,9	87,3	86,3	86,1
Toplam Krediler	78,4	73,8	73,4	75,3	76,3	80,4	79,9	81,2

Kaynak: Coşkun ve diğerleri, (2012), *Türkiye’de Bankacılık Sektörü Piyasa Yapısı, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi*.

İki kriz yaşandığı ve yeniden yapılandırma sürecine girildiği bu dönemde, banka sayısı yukarıda ayrıntılı olarak değindiğimiz nedenlerle ciddi oranda azalmıştır. Banka sayısındaki azalmaya paralel olarak, her kriz dönemi sonrasında olduğu gibi 2001-2008 döneminde de sektörde yoğunlaşma oranı artmıştır. Yoğunlaşma oranlarında yaşanan bu seyir, aktif büyüklüklerine göre ilk beş ve on bankanın, mevduat, aktif ve krediler bazında yoğunlaşma oranlarının verildiği Tablo 11’den de ayrıntılı bir şekilde izlenebilmektedir. İlk beş bankanın toplam aktifler, toplam mevduatlar ve toplam krediler türünden yoğunlaşma oranı 2008 yılında sırasıyla yüzde 60, yüzde 62 ve yüzde 55’e yükselmiştir. Bu oranlar ilk on banka açısından hesaplandığında ise her üç türde de yüzde 80’lerin üzerinde bulunmuş, toplam mevduat türünde bu rakam yüzde 86’lara kadar çıkmıştır.

4.5. 2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Mevcut Durum

ABD ekonomisinde başlayan kriz, 2008 yılının Eylül ayında “Küresel Finans Krizi” adını almış olsa da, kriz süreci Aralık 2006’da Mortgage piyasasında faaliyet gösteren Ownit Mortgage Solutions adlı bir kredi şirketinin iflas etmesi ile başlamış, devam eden süreçte alınan tüm önlemlere rağmen finans piyasalarında başlayan kriz hızla reel sektöre yansımıştır. Söz konusu Mortgage sistemi, gelişmiş ülkelerde yıllardır kullanılan ve özellikle düşük gelirli ailelerin, uzun vadeli ve düşük faiz oranları ile konut sahibi olmasını amaçlayan, bunun karşılığında söz konusu konutun ipotek altına alındığı bir finansman sistemidir. ABD’de yine aynı amaçla mortgage sistemi temelleri 1930’lu

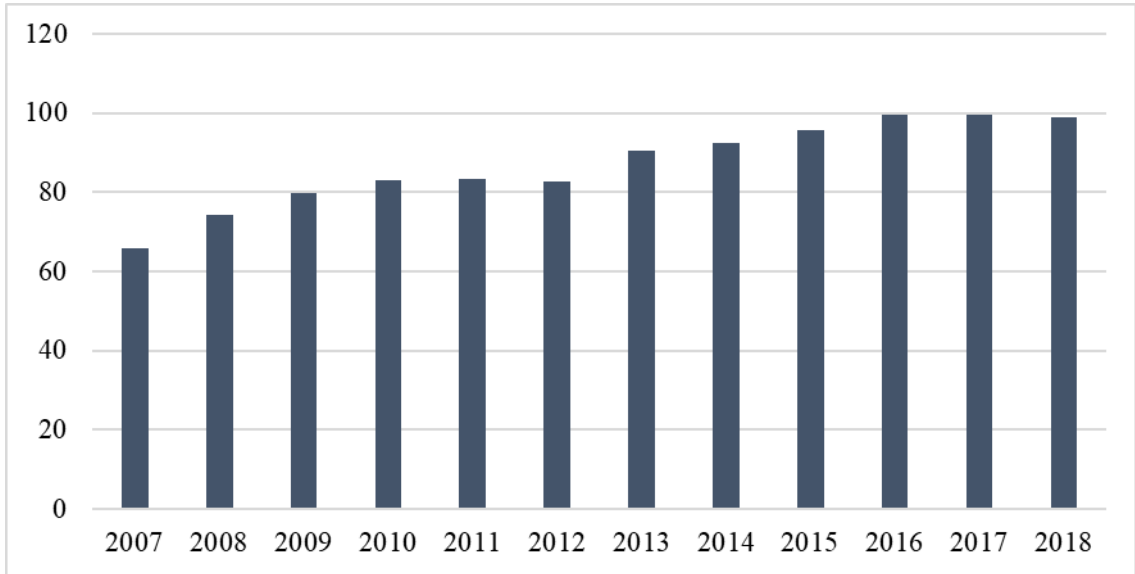
yıllarda atılmış fakat yıllar içerisinde kredi ve konut piyasasını genişletmek amacıyla çeşitli süreçlerden geçerek ciddi büyüklüğe ulaşmıştır. Nitekim 2000’li yılların başında görülen yüksek likidite etkisiyle risk iştahı artan bankalar yeterli düzenleme ve denetlemenin olmadığı ortamda, herhangi bir geliri olmayan kişilere dahi konut kredisi satmaya başlamış, icat edilen “türev ürün” ticareti yapan firmalar arasındaki ilişki takip edilemez hale gelmiş ve bu gelişmeler sebebiyle ABD’deki mortgage piyasası hacmi yaklaşık 12 trilyon dolarlık dev bir hacme ulaşmıştı. Eşik altı (subprime) krediler olarak adlandırılan bu yüksek riskli kredilerin mortgage piyasasının bu denli büyüklüğe ulaşmasına katkısı büyük olmuştur (Kibritçioğlu, 2010; Özatay, 2016; Eğilmez, 2020).

Konut fiyatları balonunun sönmesiyle eşik altı kredilerin geri dönmeme sorunu ortaya çıkmış kredi piyasasında çıkan kriz reel sektörü de etkisi altına alarak likidite krizine dönüşmüştür. Fakat Büyük Buhrandan sonra yaşanan en büyük kriz olan 2008 Küresel Finans Krizi’nin arkasında geri dönmeyen eşik altı kredilerden ziyade bu kredilere dayalı çıkarılan risk transferi sağlayan türev ürünlerin, elden ele inanılmaz bir ölçekte el değiştirmesi ve buna olanak sağlayan deregülasyon politikalarının 1970’lerden bu yana ABD başta olmak üzere neo-liberal görüş doğrultusunda uygulama alanı bulmuş olmasıdır (Kibritçioğlu, 2010, s.5).

Küresel Finans Krizi Türkiye ekonomisini büyük ölçüde etkilemiş, yıllık büyüme 2008 yılında yüzde 0,8’e gerilerken 2009 yılında yüzde 4,7’lik bir daralma yaşanmıştır. Fakat 2001 Krizi sonrası çeşitli yapısal reformları hayata geçiren ve doğru iktisat politikalarını uygulayan ülke ekonomisinin krizden çıkışı çok kısa sürede gerçekleşmiş ve bu bağlamda Türkiye krizden en erken çıkan ülkeler arasında yer almıştır. 2010 yılında ekonomik büyüme yüzde 8,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisi kriz sonrası dönemde inişli çıkışlı bir performans sergilese de büyümeye devam etmiştir. (TBB, 2019, s. 62).

Türk Bankacılık Sektörü 2001 krizinden sonra ilk defa 2008 kriziyle bir stres testine girmiş ve sonuç olarak ekonomik büyümenin devam ettiği bu dönemde bilançosunu büyötmeye devam etmiştir. 2007 yılında sektörün bilanço büyüklüğü 581 milyar TL iken, 2018 yılının sonunda bu miktar 3,9 trilyon TL olmuştur. Ayrıca Grafik 4’ten de görölebileceği üzere sektör büyüklüğünün GSYH’ya oranı da yükselmiş, dönem sonu bu oran yüzde 65 dolaylarından yüzde 98’lere çıkmıştır. 2018 yılı itibari ile bakıldığında Türk Bankacılık Sektörünün aktif büyüklüğü 640 milyar Euro ile AB ülkeleri ile kıyaslandığında 13. Sırada yer almaktadır. AB ülkelerinde aktif büyüklüğü

ortalaması 1.548 milyar Euro iken bu ortalama AB gelişmekte olan ülkeler bazında 123 milyar Euro’dur (TBB, 2020, s. 4).

Grafik 4. Aktiflerin GSYH'ya Oranı (2007 – 2018)

Kaynak: TBB, (2019).

Tablo 12 ise toplam aktiflerin seçilmiş kalemler bazında dağılımını vermektedir. Tablo incelendiğinde dikkati çeken ilk gelişme krediler kaleminde görülen artıştır. 2018 yılı itibari ile krediler 2 trilyon TL seviyesine gelerek dönem başına kıyasla yaklaşık on kat artmıştır. Kredi miktarının bu denli artmasında 2008 Krizi ile mücadelede Amerikan Merkez Bankası ve Avrupa Merkez Bankasının likidite musluklarını açması sonucunda bankaların küresel piyasalardan düşük maliyetli kaynak bulması etkili olmuştur. Mutlak olarak artan bu kredi miktarının iktisadi büyümenin finansmanı noktasında hangi sektörlere gittiği, bankacılık sektörünün temel işlevini ne ölçüde yerine getirdiğine işaret etmektedir. Apaydın ve Başaran (2018), finansal liberalizasyon sonrası dönemde banka kredilerinin reel ekonomi üzerine etkilerini inceledikleri çalışmalarında, kredilerin ticareti yapılamayan sektörlerde yoğunlaştığını tespit etmişlerdir. Kriz öncesi dönemde imalat sanayisinin krediler içindeki payının yüzde 50 seviyelerinde olduğunu kriz sonrası dönemde ise bu oranın sürekli azalarak 2016 yılında yüzde 36'lara kadar gerilediğini ifade etmişlerdir. Buna karşılık inşaat sektörünün kredilerden aldığı payın yüzde 6 seviyelerinden yüzde 11'e yaklaştığını ortaya koymuşlardır. Buradan hareketle kredilerde yaşanan bu ciddi artış önemli bir gelişme olmakla birlikte kredilerin, sektörler arasındaki dağılımının, sağlıklı bir ekonomik büyüme açısından ne derece önemli olduğu büyüme

rakamları ile beraber düşünüldüğünde daha da iyi anlaşılacaktır (Apaydın ve Başaran 2018).

Tablo 12.

Aktiflerin Gelişimi (Milyon TL)

Milyon TL	Likit Aktifler	Zorunlu Karşılıklar	Finansal Varlıklar	Takipteki Krediler Brüt	Krediler (Net)	Diğer Aktifler	Toplam Aktifler
2008	109.510	14.828	193.988	13.881	370.432	38.970	732.749
2009	112.157	14.307	262.876	21.853	396.220	40.055	833.925
2010	118.439	32.935	287.856	19.932	529.012	47.221	1.007.556
2011	166.945	62.787	284.982	18.960	686.821	52.235	1.217.620
2012	203.702	110.569	269.992	23.408	800.565	63.782	1.370.642
2013	281.249	169.917	286.731	29.616	1.054.435	74.270	1.732.401
2014	314.551	191.033	302.266	36.409	1.250.251	83.272	1.994.238
2015	368.203	217.518	329.748	47.541	1.496.965	103.787	2.357.472
2016	424.010	201.553	351.552	58.071	1.747.470	140.608	2.730.942
2017	494.973	233.417	401.671	63.907	2.111.505	165.549	3.257.819
2018	593.732	181.643	477.873	96.611	2.386.435	300.170	3.867.135

Kaynak: TBB, (2019).

Tablo 13'te seçilmiş bazı kalemlerin toplam aktiflerin içindeki payları verilmektedir. Çoğunluğu kamu menkul kıymetlerinden oluşan finansal varlıklar mutlak değer olarak artmasına karşın bu varlıkların toplam aktifler içindeki payı 2009 yılı dışında, 2001 Krizi sonrası azalma eğilimini sürdürmüştür. Kamu kesimi borçlanma gereğinin gerilemesi ve faiz oranlarının düşmesi, finansal varlıkların toplam aktifler içindeki payını yüzde 31 seviyelerinden yüzde 12'lere kadar geriletmiştir. Bu düşüş karşılığında kredilerin payı yüzde 50 seviyelerinden yüzde 64'lere kadar çıkmıştır. Böylelikle 1990'lı yıllarda görülen dışlama (crowding-out) etkisinin azaldığı ve bankacılık sektörünün asli işlevi olan aracılık işlevini yerine getirdiği söylenebilir. 2018 yılında ise kredilerin aktif içindeki payı 3 puan düşüşle yüzde 61,7'ye gerilemiştir. Görülen bu gelişmede ABD ile yaşanan siyasi gerginliğin döviz kurunu baskılaması ile ekonominin zora girmesi olarak değerlendirilebilir. Bu belirsizlik ortamı ülke risk priminin yükselmesine ve risklerin artmasına neden olmuş, Türk lirası dolara karşı diğer gelişmekte olan ülke para birimlerine kıyasla negatif ayrılmış, işsizlik artarken

enflasyonda artmış ülke ekonomisi bir stagflasyon sürecine girmiştir. Bu gelişmeler takipteki kredi oranının artmasına neden olmuş, bu oran 2019 yılı içinde yüzde 5.5'lara tırmanmıştır. Bu seviyesiyle takipteki kredi oranı bankacılık sektörü ve Türkiye ekonomisi açısından finansal risk seviyesine gelindiği yönünde yorumlanmaya başlamıştır. Zira 2008 Krizi döneminde de takipteki kredi oranı yaklaşık yüzde 5.5'lar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 13.

Seçilmiş Göstergeler (%)

Yüzde (%)	Krediler / Toplam Aktifler	Finansal Varlıklar / Toplam Aktifler	Likit Aktifler / Toplam Aktifler	Takipteki Krediler / Toplam Krediler	Takipteki Krediler/ Toplam Aktifler
2007	49,4	28,3	14	3,60	1,78
2008	50,6	26,5	15	3,75	1,89
2009	47,5	31,5	13	5,52	2,62
2010	52,5	28,6	12	3,77	1,98
2011	56,4	23,4	14	2,76	1,56
2012	58,4	19,7	15	2,92	1,71
2013	60,9	16,6	16	2,81	1,71
2014	62,7	15,2	16	2,91	1,83
2015	63,5	14,0	16	3,18	2,02
2016	64,0	12,9	16	3,32	2,13
2017	64,8	12,3	15	3,03	1,96
2018	61,7	12,4	15	4,05	2,50

Kaynak: TBB, (2019).

Özelde kredilerin genelde toplam aktiflerin finansmanında mevduatlar, önceki dönemlerde olduğu gibi en önemli kalem olmaya devam etmiştir. Tablo 14'ten de görüleceği üzere 2018 sonu itibari ile toplam mevduat miktarı 2 trilyon 35 milyar TL seviyelerine yükselmiştir. Dolar bazında bakıldığında ise mevduatlardaki artış sınırlı kalmıştır; 2007'de yaklaşık 307 milyar dolar olan toplam mevduatlar 2018 sonu itibari ile yaklaşık 385 milyar dolara çıkmıştır. Toplam pasif tutarında da aynı durum söz konusudur. Pasif toplamında Türk lirası cinsinden yaşanan artış daha büyük iken dolar bazında yaşanan artış daha sınırlıdır. Yaklaşık 500 milyar dolar tutarında olan pasifler dönem sonunda yaklaşık 732 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 14.

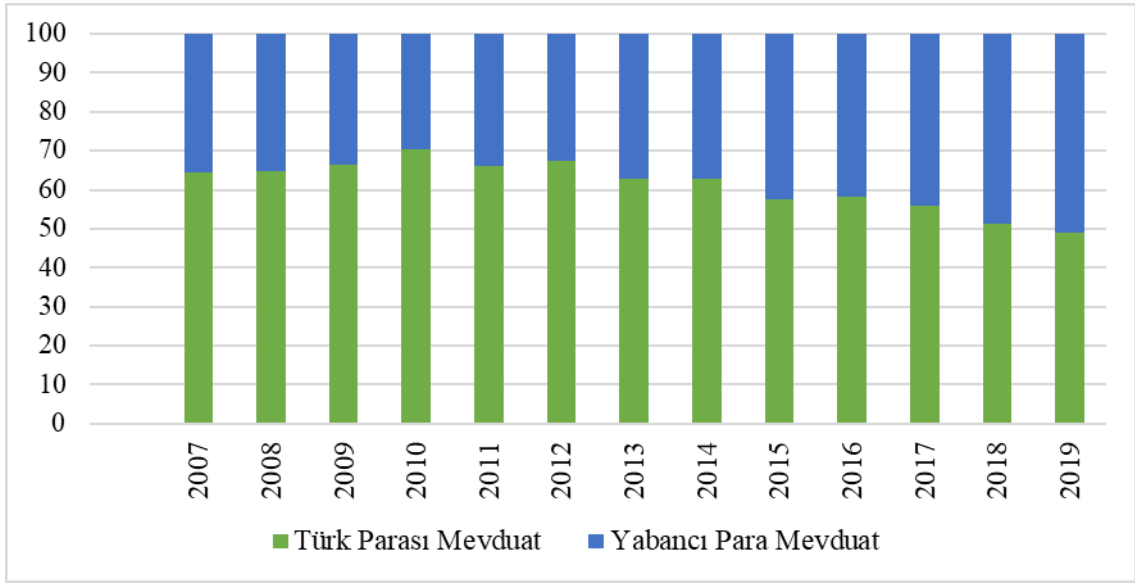
Pasiflerin Gelişimi (Milyon TL)

Yıllar	Türk Parası Mevduat	Yabancı Para Mevduat	Toplam Mevduat	Mevduat Dışı Kaynaklar	Diğer Pasifler	Öz Kaynaklar	Toplam Pasifler
2007	230.461	126.404	356.865	103.474	45.392	75.693	581.424
2008	294.093	160.506	454.600	139.410	52.365	86.375	732.749
2009	341.412	173.206	514.618	153.727	54.811	110.768	833.925
2010	433.501	183.536	617.037	190.615	65.614	134.290	1.007.556
2011	459.958	235.544	695.501	296.446	81.077	144.595	1.217.620
2012	520.250	251.634	771.884	306.750	110.185	181.822	1.370.642
2013	594.051	351.719	945.770	456.575	136.332	193.725	1.732.401
2014	661.343	391.350	1.052.693	550.708	158.753	232.084	1.994.238
2015	715.443	529.985	1.245.428	657.171	192.644	262.229	2.357.472
2016	845.118	608.542	1.453.660	746.312	230.799	300.172	2.730.942
2017	954.502	756.417	1.710.919	913.173	274.636	359.091	3.257.819
2018	1.041.793	994.171	2.035.965	1.029.625	380.360	421.185	3.867.135

Kaynak: TBB, (2019).

Grafik 5 mevduatların para birimi cinsinden dağılımını vermektedir. Bir anlamda dolarizasyon durumunu da gösteren grafikten, yabancı para (YP) cinsinden mevduatların 2016 yılından itibaren arttığı ve hatta 2019 yılında toplam mevduatların yarısından çoğunun yabancı para cinsinden olduğu anlaşılmaktadır. 2016 yılından itibaren coğrafyamızda yaşanan gelişmeler sebebiyle var olan risklerin iyice artması, mülteci krizi, ABD ve Avrupa Birliği ile yaşanan siyasi gerginlik sonucu ülke risk priminin artması ile sermaye çıkışlarının yaşanması TL'nin değer kaybetmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak enflasyonun artması, tasarruflarını enflasyondan korumak isteyen ekonomik birimlerin yabancı para birimlerine yönelmesinde belirleyici olmuştur. Döviz mevduat hesaplarındaki artış 2020 Mart ayı itibarı ile tarihi zirveye çıkarak 230 milyar 505 milyon dolar olmuştur. Toplam mevduat miktarının 435 milyar 111 milyon dolar olduğu düşünülürse dolarizasyonun bankacılık sektörünün 2020 yılında karşılaşacağı sorunlarından biri olacağı açıktır. Bu noktada son dönemde Merkez Bankasının peş peşe faiz indirimine gitmesi ve kamu bankalarının faiz oranlarını düşürmesi, bankaların Türk lirası cinsinden mevduat toplamakta sıkıntıya girmesinde etkili olmuştur. Zira Eylül 2019-Mart 2020 döneminde mevduat faiz oranları enflasyon oranının altına gerilemiş durumdadır. Yaşanan dolarizasyon süreci küresel piyasalarda görülen gelişmelerle

uluslararası piyasalardan sağlanan uzun vadeli ve düşük maliyetli kaynak bulmada yaşanan güçlükler ile birlikte ele alındığında bankacılık sistemini zorlar hale gelmiştir. Zira döviz kurunda oynaklığın çok yüksek olduğu bugünlerde banka bilançolarında yabancı para cinsinden varlıkların yüksek seviyede olması yabancı para mevduatları için kur riski üstlenen sektörün kırılganlığını arttırmıştır. Ayrıca kamu bankalarının döviz kuru ayarlamalarında bir araç haline gelmiş olması, kamu bankalarının üstlendiği yükü giderek artırmaktadır.

Grafik 5. Mevduatların TL - YP Dağılımı (%)

Kaynak: TBB, (2019).

2007-2018 döneminde mevduat miktarı mutlak olarak artış gösterse de Tablo 15'ten mevduatların toplam pasifler içindeki payının yüzde 63 seviyesinden yüzde 55'lere kadar gerilediği görülebilir. Bilançonun finansmanında mevduat oranındaki azalış, mevduat dışı kaynaklarda yaşanan artışla kompanse edilmiştir. İlgili dönemde mevduat dışı kaynak kaleminin çoğunluğunu yurtdışı bankalardan alınan krediler oluşturmuştur. Fakat son dönemde Amerikan Merkez Bankasının (FED) sıkı para politikası uygulaması, Brexit süreci ve korumacı politikaların yükselmesi gibi yaşanan gelişmeler küresel piyasalardan borçlanmayı zora sokmuş, 2018 yılında mevduat dışı kaynak oranı azalma eğilimine girmiştir.

Tablo 15.

Pasif Yapısı (%)

Yıllar	Mevduat	Mevduat Dışı Kaynaklar	Diğer Pasifler	Öz-kaynaklar	Kar	Toplam
2007	63,6	16,3	7,0	10,5	2,6	100
2008	64,2	17,7	6,4	9,9	1,8	100
2009	63,5	17,2	5,9	10,9	2,4	100
2010	63,9	16,8	5,9	11,2	2,2	100
2011	60,2	21,7	6,1	10,3	1,6	100
2012	59,3	19,8	7,5	11,7	1,7	100
2013	57,7	23,6	7,4	9,9	1,4	100
2014	56,0	24,9	7,3	10,5	1,3	100
2015	55,9	25,4	7,4	10,1	1,1	100
2016	56,4	24,9	7,6	9,7	1,4	100
2017	55,4	25,7	7,8	9,6	1,5	100
2018	55,7	23,6	9,6	9,7	1,4	100

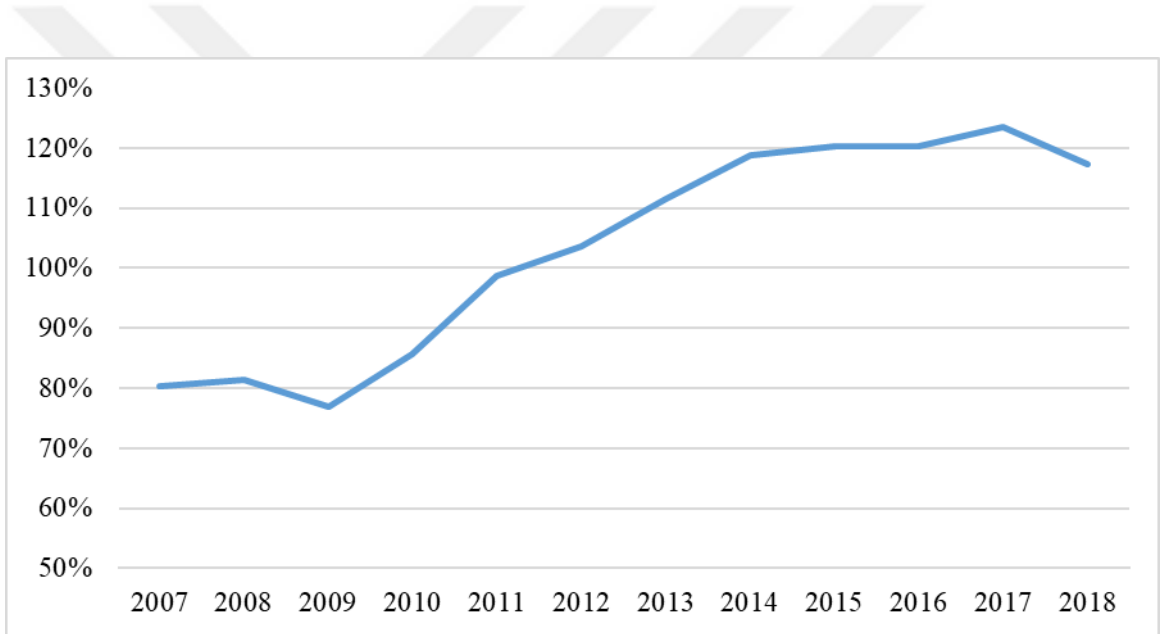
Kaynak: TBB, (2019).

Geçmiş dönemlere kıyasla sektörde risk yönetim tekniklerinin gelişmesi, sektörün risk yönetiminde tecrübe kazanması ve kredi stokundaki hızlı artış sebebiyle özkaynakların toplam pasifler içindeki payı az da olsa gerilemiştir. Bu azalışta TL'nin değer kaybının hızlanmasına paralel olarak yabancı para kredilerden gelen risk artışının etkisiyle ayrılan karşılıkların neden olduğu söylenebilir.

Sektörün ortalama karlılığı 2007-2018 döneminde azalma göstermiştir. 2007 yılında yüzde 2,6 olan sektörün karlılığı 2018 yılında 1,4 seviyesine gerilemiştir. 2013 yılından itibaren döviz kurunun artması, özellikle son yıllarda kamu bankaları üzerinden bankacılık sektörüne getirilen ek yükler ve alınan makro ihtiyati tedbirler karlılığın azalmasında başlıca nedenlerdir.

Grafik 6'da 2007-2018 dönemi için kredi mevduat oranı verilmiştir. Daha önce ifade edildiği üzere Küresel Kriz sonrası dönemde tüm dünyada çok hızlı bir kredi genişlemesi yaşanmıştır. Bu gelişmenin Türkiye ekonomisine yansımaları Grafik 6'dan izlenebilir: Krizin etkisini hissettirdiği 2009 yılında yüzde 77 seviyesinde olan kredi/mevduat oranı, sadece 2 yıl sonra 2011 yılında yüzde 99'a kadar yükselmiş, 2017

yılında ise yüzde 123 seviyesine gelmiştir. Mevduat oranının sürekli azaldığı söz konusu dönemde kredi/mevduat oranındaki bu artışın kaynağı, bol likidite ve çok düşük faiz oranları etkisiyle büyük bir kısmını yurt dışı bankalardan alınan kredilerin oluşturduğu mevduat dışı kaynakların artmasıdır. Kredi/mevduat oranının bu şekilde artması yatırımların finansmanı bağlamında iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği açısından risk teşkil etmektedir. Nitekim bankacılık sektörünün kendi temel kaynakları ile değil de yabancı fonlara dayanarak kredi/mevduat oranının artması, 2016 yılında dış koşulların değişmesi ile tersine dönmeye başlamış ve 2018 yılında kredi/mevduat oranı yüzde 117 seviyesine gerilemiştir. Son dönemdeki azalışa rağmen bu seviyesiyle kredi/mevduat oranı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ortalamalarının sırasıyla yüzde 77 ve yüzde 85 değerlerinin çok üzerinde seyretmektedir (TBB, 2019, s.76).

Grafik 6. Kredilerin mevduata oranı (%)

Kaynak: TBB, (2019).

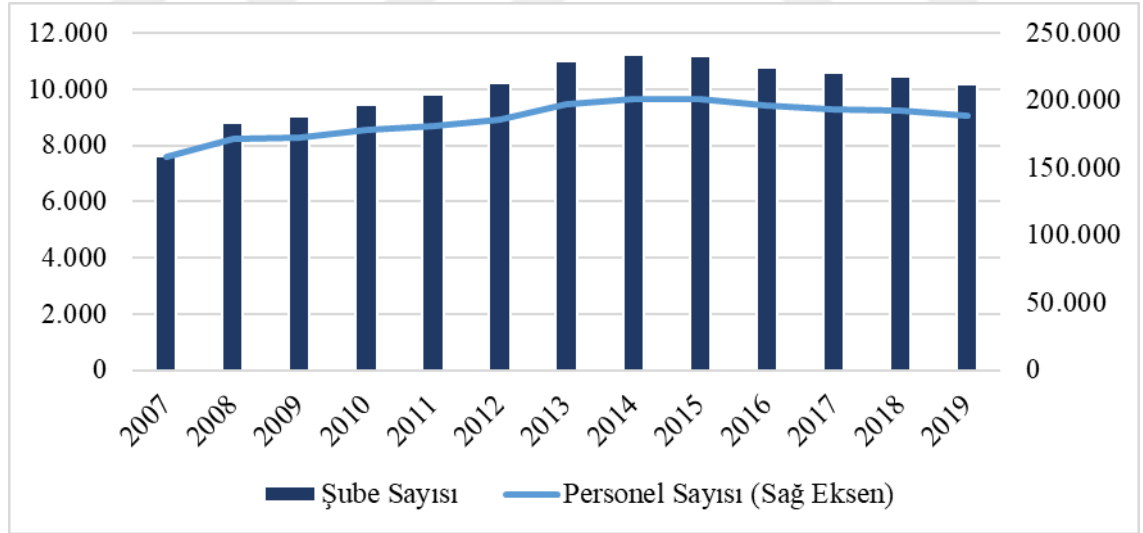
2008 Küresel Finans Krizi dünyada pek çok banka ve yatırım şirketi gibi finansal kurumların iflasına neden olmuştur. Türk Bankacılık Sektörü ise bu bağlamda 2001 krizinden çıkardığı dersler ile hayata geçirdiği yapısal reformlar sayesinde küresel krizden olabildiğince az etkilenmiştir. Nitekim Tablo 16'da verilen rakamların da işaret ettiği üzere banka sayısında yatay bir seyir gözlenmiştir. Kriz sürecinde 45 olan banka sayısı (Katılım bankaları hariç) 2019 sonu itibari ile 47'ye yükselmiştir. Ayrıca yabancı sermayeli mevduat banka sayısındaki artış, özel sermayeli mevduat bankalarının bu bankalar tarafından satın alınması suretiyle yaşanmıştır.

Tablo 16.

Banka Sayısı (2007-2019)

Yıllar	Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	TMSF'ye Devredilen Bankalar	Kalkınma ve Yatırım Bankaları	Toplam
2007	3	11	18	1	13	46
2008	3	11	17	1	13	45
2009	3	11	17	1	13	45
2010	3	11	17	1	13	45
2011	3	11	16	1	13	44
2012	3	12	16	1	13	45
2013	3	11	17	1	13	45
2014	3	11	19	1	13	47
2015	3	9	21	1	13	47
2016	3	9	21	1	13	47
2017	3	9	21	1	13	47
2018	3	9	21	1	13	47
2019	3	9	21	1	13	47

Kaynak: TBB, (2019).

Grafik 7. Şube ve personel sayısı (2007 - 2019)

Kaynak: TBB verilerinden hareketle tarafımızca oluşturulmuştur.

Şube ve Personel sayısı da Türk bankacılık sektörünün dönem boyunca gelişimine paralel olarak artmaya devam etmiştir. Grafik 7 incelendiğinde şube sayısı 2012 itibari ile on bin barajını aşmış ve 2015 yılı itibari ile 11.193 olduktan sonra azalma trendi

sergilediği görülmektedir. İnternet bankacılığında ve akıllı telefonların gün geçtikçe hızla yayılması sayesinde mobil bankacılıkta yaşanan gelişmeler şube sayısında son dönemde görülen bu azalış trendinin bir sebebi olarak görülebilir. Diğer bir ifadeyle şube bankacılığı önemini giderek kaybetmektedir. Teknolojik ilerlemenin bankalara sunduğu bu avantaj son yıllarda personel sayısında da etkisini göstermiştir. Nitekim dönem ortalarına kadar gözlenen personel sayısındaki artış yerini işten çıkarmalara bırakmıştır. Tüm bunlara rağmen hanehalkının geleneksel tüketim kalıpları ve bazı işlemlerin şubeler olmaksızın gerçekleştirilemeyecek olması belirli ölçüde şube ve personel sayısının zorunluluğunu gerektirmektedir.

Sektörün yoğunlaşma düzeyi ve rekabet yapısı hakkında bilgi vermek için Tablo 17 ve Grafik 8 verilmiştir. Tablo 17’de sektörde faaliyette bulunan aktif büyüklüğüne göre ilk beş ve on mevduat bankasının aktiflerde, kredi ve mevduat piyasasında gerçekleşen yoğunlaşma oranları verilmiştir.

Tablo 17.

Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma (%)

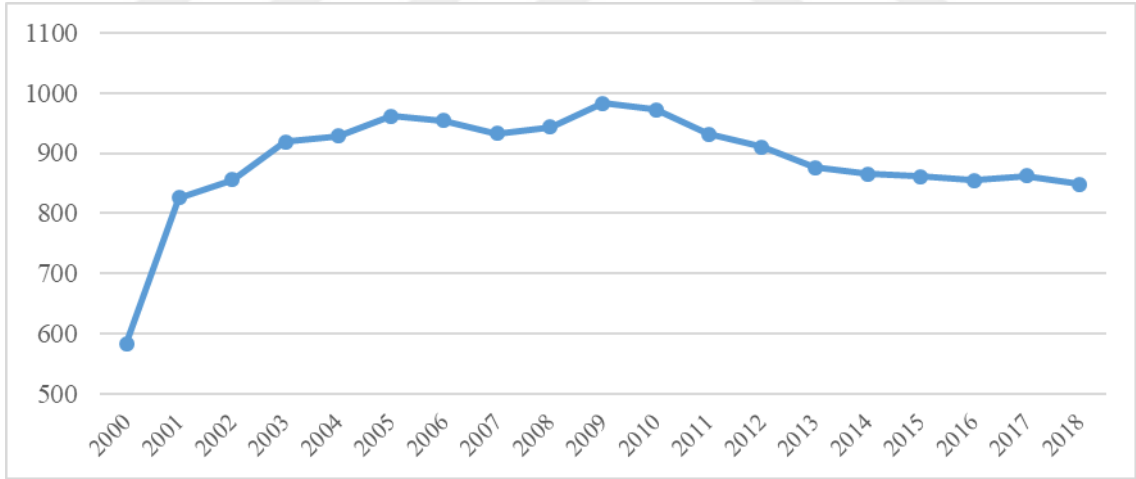
Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İlk Beş Banka												
Aktifler	62	62	63	63	61	60	58	58	58	57	56	56
Mevduat	64	65	66	66	62	61	59	59	60	60	60	61
Krediler	57	58	55	57	58	56	56	56	56	56	55	56
İlk On Banka												
Aktifler	85	86	87	87	87	87	86	85	85	85	85	86
Mevduat	89	90	91	91	91	91	89	89	89	90	91	88
Krediler	83	84	85	86	87	86	85	85	84	84	84	86

Kaynak: TBB verilerinden hareketle tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 17’de göze çarpan ilk olgu, hem ilk beş banka hem de ilk on banka için mevduat piyasasındaki yoğunlaşmanın kredi ve aktif yoğunlaşmasından daha yüksek olduğudur. Buradan hareketle Türk bankacılık sisteminde mevduat piyasasında rekabetin düşük olduğu ve hatta ilk beş bankanın yoğunlaşma oranları dikkate alındığında hanehalkı için “büyük banka” algısının devam ettiği diğer bir ifadeyle büyük bankaların mevduat piyasasına hâkim olduğu söylenebilir. Buna rağmen ilk beş banka için mevduat piyasasında yoğunlaşma oranı dönem itibariyle azalırken, ilk on banka dikkate

alındığında zaman zaman artmış, genel olarak yatay bir seyir izlemiştir. Tablo incelendiğinde dikkati çeken bir diğer unsur en düşük yoğunlaşma oranının ilk beş banka için kredi piyasasında gerçekleşmesidir. Bu veriler ışığında Türk bankacılık sisteminde rekabetin daha çok kredi piyasasında yaşandığı, bankaların kredi faiz oranları üzerinden rekabet ederek daha çok kredi hacmine ulaşmaya çalıştığı söylenebilir. Aktifler açısından bakıldığında ise 2007 yılında ilk beş bankanın sektörün yüzde 62'sine sahip olduğunu fakat daha sonra yabancı bankaların satın almalar ve birleşmelerle sektöre girmesiyle artan rekabet sonucu bu oranın, 2018 itibariyle yüzde 56'ya kadar gerilediğini söyleyebiliriz. Bu gelişmenin banka sayısında büyük bir değişme olmamasına karşın yaşanması dikkate alınırsa yabancı bankaların yoğunlaşma üzerine etkisi daha iyi anlaşılacaktır.

Son olarak Grafik 8'de genel bir fikir vermesi için Türk Bankacılık Sektörünün son 18 yılına ait banka aktiflerine göre hesaplanmış, literatürde en çok kullanılan diğer yoğunlaşma ölçütü Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) seyri verilmiştir. Daha önce değinildiği üzere HHI piyasada bulunan tüm bankaları dikkate alarak oluşturulan bir yoğunlaşma endeksidir.

Grafik 8. HHI değeri (2000-2018)

Kaynak: TBB verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Grafikte ilk dikkati çeken 2000-2001 döneminde endeks değerinin aniden sıçramasıdır. Şüphesiz bu tepki Kasım 2000 - Şubat 2001 Krizi sonrası birçok bankanın iflas etmesi ve yeniden yapılandırma programı sonrası TMSF'nin çatısı altında gerçekleştirilen konsolidasyondan kaynaklanmaktadır. 2001-2009 yılları arası sektörde yoğunlaşma artmasına rağmen genel olarak rekabetçi piyasalardan monopolcü rekabet piyasalarına geçişi temsil eden 1000 puanın barajının üzerine hiç çıkmamıştır. Daha

sonraki yıllarda HHI endeksine göre sektörün yoğunlaşma düzeyi sürekli azalış göstermiş yani sektörde rekabet düzeyi görece artmıştır.

BÖLÜM V

PANZAR – ROSSE MODELİ İLE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE REKABET ÖLÇÜMÜ: 2003-2018 DÖNEMİ

5.1. Literatür Özeti

Panzar-Rosse modelini bankacılık sektörüne ilk uygulayan çalışma Sherrill Shaffer'e aittir. New York'ta faaliyette bulunan banka verilerinden hareketle yapılan çalışmada Shaffer, uzun dönem denge durumunda H istatistik değerini 0.32 ile 0.36 arasında hesaplamıştır. Buna göre New York bankacılık piyasasının ne monopol ne de tam rekabet özelliği gösterdiği yani piyasanın monopolcü rekabet koşullarında olduğu tespit edilmiştir (Shaffer, 1982, s.239).

Shaffer'den esinlenerek Nathan ve Neave (1989) Panzar-Rosse modelini Kanada bankacılık sektöründe rekabet düzeyini ölçmek için kullanmıştır. Çalışmada 14 yerli büyük banka ile 58 küçük yerli ve yabancı toplam 72 banka verisinden yararlanılmış, ayrıca mortgage ve yatırım danışmanlığı şirketleri için de H istatistik değeri hesaplanmıştır. Shaffer'in metoduna benzer olmakla birlikte yazarlar bağımlı değişken olarak toplam faiz geliri yerine kredi riskini daha az yansıtan toplam gelir değişkenini modele katmışlardır. 1982-1984 dönemi verileri kullanılarak yapılan çalışmanın sonucunda H istatistiği değerleri sırasıyla 1.058, 0.680 ve 0.729 bulunmuştur. Elde edilen bu rakamlar Kanada bankacılık sisteminin 1982 yılında tam rekabet koşullarında 1983 ve 1984 yıllarında ise monopolcü rekabet piyasası koşullarında olduğuna işaret etmektedir (Nathan ve Neave, 1989, s.581-586).

Literatürde birden çok ülkenin bankacılık sisteminde rekabet seviyesini ölçmeyi amaçlayan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan biri 1986-1989 dönemi için Alman, İngiliz, Fransız İspanyol ve İtalyan bankacılığında rekabeti seviyesini ölçen Molyneux ve diğerlerine (1994) aittir. Yazarlar bağımlı değişken olarak aktif başına düşen toplam faiz gelirini kullandıkları denklemde, bankaların üstlendikleri riskleri yansıtmaları açısından toplam sermaye riskinin aktiflere oranı ile kredilerin aktiflere oranını kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda AB üye ülkeleri arasında bankacılık piyasasına giriş nispeten kolay olsa da ilgili dönemde bankaların rekabetçi davranışlarında herhangi bir değişiklik olmadığını tespit etmişlerdir. İtalya hariç diğer ülkelerde bankaların monopolcü rekabet koşulları ortamında faaliyet yürüttüğünü, İtalya'da ise tekelci veya kısa dönem oligopolist

davranış sergilediklerini ortaya koymuşlardır. (Molyneux, Williams ve Thornton, 1994, s.445-459).

Vesala (1995) P-R modelini Finlandiya bankacılık sistemine uyarlayarak sektörün 1985-1992 dönemi için rekabet derecesini belirlemiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak toplam yıllık faiz gelirleri (total annual interest revenue) ve ödenmemiş kamu kredilerinden elde edilen yıllık faiz gelirleri (total annual interest revenue from outstanding loans to public) kullanıldığı iki farklı model kurulmuştur. Modellerin tahmini sonucunda 1989 ve 1990 yılları hariç diğer tüm yıllarda, her iki modelde de Finlandiya bankacılık sisteminin monopolcü rekabet, 1989 ve 1990 yıllarında ise tam rekabet yapısı gösterdiği tespit edilmiştir (Vesala, 1995).

Bikker ve Groeneveld (1998) 1989-1996 yılları arasında 15 AB ülkesinin 892 banka verisinden hareketle, AB bankacılık sistemi ile üye ülke bankacılık sisteminin rekabet düzeyini araştırmışlardır. Yazarlar AB bankacılık sektörünün monopolcü rekabet piyasa yapısına sahip olduğu yönünde bulgular tespit etmiştir. Çalışmada ayrıca Avrupa Birliği oluşum sürecinin yani serbestleşme düzenlemelerinin, orta ve uzun dönemde Avrupa bankacılık sistemi üzerinde rekabeti artırması yönünde beklenen etkiyi yaratmadığının altı çizilmiştir (Bikker ve Groeneveld, 1998).

De Bandt ve Davis (2000) Ekonomik ve Parasal Birliğe (EMU) geçişin Almanya, Fransa ve İtalya bankacılığında rekabete etkisini Amerikan bankacılığı ile karşılaştırarak araştırmışlardır. Yazarlar analizlerinde faiz gelirleri ve toplam gelirler olmak üzere iki ayrı bağımlı değişken kullanmış, ayrıca büyük ve küçük banka ayrımına giderek her iki banka tipi için ayrı ayrı H istatistik değeri hesaplamışlardır. En küçük kareler yöntemi ile sabit etkiler tahmincisinin kullanıldığı çalışmada yazarlar, 1992-1996 dönemi için AB bankacılığının Amerikan bankacılığına göre daha düşük rekabet seviyesine sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ülke bazında bakıldığında ise Almanya ve Fransa'da faaliyette bulunan büyük bankaların monopolcü rekabet küçük bankaların ise tekелci davranış sergilediğini; İtalya'da ise hem büyük hem de küçük bankalar için monopolcü rekabet koşullarının geçerli olduğunu tespit etmişlerdir (De Bandt ve Davis, 2000).

Bikker ve Haaf (2002) Avrupa ülkelerinin de dâhil olduğu 23 ülke bankacılık sisteminde rekabet derecesini ölçmek için P-R modelini kullanmış, bankalar çalışmada büyüklüklerine göre küçük, orta ve büyük ölçekli bankalar olarak üçe ayrılmıştır. Elde edilen bulgulara göre 1991 yılında AB ülkelerine ait bankalar, genel olarak monopolcü rekabet piyasa yapısında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Avusturya, Belçika ve Lüksemburg bankacılık sektörleri ise tam rekabetçi piyasa rekabet düzeyine daha yakın

piyasalar olarak tespit edilmiştir. Banka büyüklükleri dikkate alındığında ise ortalama olarak büyük bankalar için hesaplanan H istatistik değerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Yine aynı şekilde örnekleme dâhil edilen 23 ülkenin ortalama H istatistik değeri büyük bankalar için daha yüksek bulunmuştur. Buna göre küçük bankaların ortalama H istatistik değeri 0.64 iken büyük bankalar için bu oran 0,86 olarak tespit edilmiştir. Son olarak, Avrupa bankacılığının ortalama rekabet düzeyi örnekleme yer alan diğer ülke bankacılık sistemlerinin ortalamasına (ABD, Yeni Zelanda, Güney Kore, Japonya, Kanada ve Avustralya) kıyasla daha yüksektir (Bikker ve Haaf, 2002).

P-R modeli AB ülkelerinin yanı sıra farklı ülke grupları bankacılık sektörleri için de kullanılmıştır. Bu çalışmalardan birinde Gelos ve Roldos (2002), Türkiye'nin de aralarında bulunduğu sekiz gelişmekte olan ülkenin bankacılık sektörlerini incelemiştir. 1994-1999 dönemini kapsayan çalışma, iki alt dönem itibariyle analiz edilmiştir. 1997 yılı Arjantin, Brezilya, Şili ve Macaristan için banka birleşmeleri sürecinin başlangıcı sayıldığı için yapısal kırılmalara yol açmış ve çalışmada 1997 yılı bu ülkeler için referans noktası olarak alınmıştır. Çek Cumhuriyeti, Meksika, Polonya ve Türkiye için ise 1994-98 ve 1998-99 alt dönemleri belirlenmiştir. Sabit etkiler tahmincisinden elde edilen bulgulara göre Arjantin ve Macaristan hariç diğer ülke bankacılık sistemlerinin her iki alt dönemde de monopolcü rekabet piyasa yapısına sahip olduğu ortaya konmuştur. Sadece Türk bankacılık sisteminde iki alt dönem arasındaki rekabet derecesi görece büyük oranda değişmiş; 1994-98 dönemi için H istatistik değeri 0.58 iken 1998-99 döneminde bu oran 0,47 olarak tahmin edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Türk bankacılık sektöründe rekabet koşulları kötüleşmiştir. Yazarlar ilgili dönemde, Türkiye için HH endeksi değerinin ve büyük banka paylarının düştüğü gözlemlenirken, H istatistik değerinde yaşanan bu düşmenin söz konusu dönemde Türkiye'de görülen finansal dalgalanmadan dolayı oluşabileceğini ifade etmiştir (Geloso ve Roldos, 2002).

Hempell (2002) Alman bankacılık sistemi için kapsamlı bir çalışma yapmıştır. 1993-1998 yılları arasında hem genel dönem için hem de 1993-95 ve 1996-98 olmak üzere iki alt dönem için ve ayrıca her bir yıl için H istatistik değerini tahmin etmiştir. Tüm bu dönemlerde Hempell ayrıca kooperatif bankacılığı, mevduat bankacılığı, kredi bankaları, yabancı bankalar ve son olarak bankacılık sisteminin geneli için rekabet analizi yapmıştır. Yazar tüm dönem boyunca yaptığı analiz sonucunda H istatistik değerini Alman bankacılık sisteminin geneli için 0,68 bulmuştur. Sonuçlar banka grupları bazında incelendiğinde ise H istatistik değeri kooperatif bankaları için 0,53, mevduat bankaları için 0,64, kredi bankaları için 0,80 ve yabancı bankalar için 0,83 olarak hesaplanmıştır.

Bu değerlerden anlaşılacağı üzere, Alman bankacılık sisteminde kredi kuruluşları arasındaki rekabet daha yüksektir (Hempell, 2002).

Belaisch (2003) 1997-2000 dönemi için Brezilya bankacılık sektöründe rekabet düzeyini bankaları mülkiyet ve büyüklük bazında gruplandırarak ölçmüştür. Çalışma ilgili dönemde yabancı bankaların tam rekabet, kamu bankalarının ise monopolcü rekabet; ölçek bazında bakıldığında büyük ve küçük-orta ölçekli bankaların da monopolcü rekabet piyasa yapısına sahip olduğunu ortaya koymuştur (Belaisch, 2003).

Claessens ve Laeven (2003) P-R modelini kullandıkları çalışmalarında Türkiye'nin de dâhil olduğu 50 ülke bankacılık sektörünü 1994-2001 dönemi için detaylı bir şekilde analiz etmişlerdir. Bağımlı değişken olarak bankaların elde ettiği brüt faiz gelirleri ile toplam gelirlerin kullanıldığı çalışmada yazarlar havuzlanmış en küçük kareler tahmincisi ve bankalar arası heterojenliği dikkate alan sabit etkiler tahmincisi ile dört farklı model kurmuşlardır. Birkaç istisna dışında, elde edilen bulgulara göre araştırma örneğine dâhil olan bankacılık sistemlerinin genel olarak monopolcü rekabet piyasa yapısına daha yakın olduğunu tespit etmişlerdir. Türk bankacılık sektörüne ait H istatistik değerleri ise sabit etkiler tahmincisinin kullanıldığı modellerde, sadece havuzlanmış en küçük kareler tahmincisinin kullanıldığı modellere göre çok daha düşük çıkmış; fakat her dört model için tahmin edilen H istatistik değerleri de monopol ve tam rekabet hipotezlerini reddetmiştir. Yani Türk bankacılık sistemi 1994-2001 döneminde monopolcü rekabet koşullarında faaliyetini sürdürmüştür. Öte taraftan ABD bankacılık sektörü için hesaplanan H istatistik değeri ortalama olarak 0,40 hesaplanmıştır. En rekabetçi bankacılık sektörünün Amerikan bankacılık sektörü olması beklenirken elde edilen bu sonuç şaşırtıcıdır. Bu noktada yazarlar banka büyüklükleri ve diğer farklılıklar dikkate almadan bankacılık sektörünün bütüncül bir şekilde analiz edilmesinin sakıncalı olabileceğini ifade etmişlerdir. Yazarlar ayrıca, yeni yabancı banka girişlerinin rekabeti artıracığı yönündeki savı doğrularken, yoğunlaşma ile rekabet arasında bir ödüleşme ilişkisi olduğuna dair görüşü destekler bir bulguya rastlamamışlardır (Claessens ve Laeven, 2003).

Wong, Wong, Fong ve Choi (2006) 1991-2005 döneminde Hong Kong bankacılığında rekabet koşullarının gelişimini incelemişlerdir. Çalışma, 1991-2002 döneminde Hong Kong bankacılık sektörünün rekabetçi yapısını, bankacılık düzenlemelerinin gevşetilmesine tekabül eden 2001 sonrası dönemde de koruduğunu ortaya koymuştur. Her iki dönemde de H istatistik değeri 0,65 ile 0,69 arasında çıkmıştır. Yazarlar ayrıca uluslararası piyasalarda daha güçlü rakiplerle karşı karşıya olan büyük

bankalar arasında rekabetin yerel piyasalarda daha zayıf rakiplere karşı faaliyette bulunan küçük bankalara göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır (Wong ve diğerleri, 2006).

Schaeck, Cihak ve Wolfe (2009) yaptığı çalışma bankacılıkta rekabetin istikrar yaratıp yaratmayacağı sorusuna çözüm aramaktadır. Bu amaçla yazarlar 1980-2005 yılları arasında Türkiye'nin de yer aldığı 45 ülke banka verisini P-R modeli ile analiz etmiştir. 1998 yılından itibaren ulaşılabilen veriler doğrultusunda hesaplanan ortalama H istatistik değerleri neticesinde Türk bankacılık sistemi (0,61) monopolcü rekabet piyasa davranışına sahiptir. Amerikan bankacılık sistemi rekabet düzeyinin 0,24 olarak tahmin edildiği çalışmada İsrail bankacılık sistemi 0,71 H istatistik değeri ile en rekabetçi, 0,05 H istatistik değeri ile Kosta Rika bankacılık sistemi ise en düşük rekabet davranışına sahip bankacılık sistemi olmuştur. Sonuç olarak yazarlar daha rekabetçi bankacılık sektörlerinin sistemik bir kriz yaşamaya daha az eğilimli olduğunu ve ayrıca yoğunlaşma oranlarının sektörün rekabet düzeyi için uygun olmayan bir gösterge olduğunu ifade etmişlerdir (Schaeck ve diğerleri, 2009).

Masood ve Sergi (2011) P-R modelini 2004-2007 döneminde Çin bankacılık sektörü için uygulamışlardır. 16 büyük bankadan elde edilen panel veri yöntemi ile yapılan çalışmada H istatistik değeri tüm dönem için 0,56 olarak hesaplanmıştır. Buna göre Çin bankacılık sektörü tekeli rekabet piyasa yapısına sahiptir (Masood ve Sergi, 2011).

Świtała, Olszak ve Kowalska (2013) 2008-2012 dönemi için 53 ticari banka verisinden hareketle Polonya bankacılık sisteminin rekabet yapısını belirlemeyi hedeflemiştir. Panel veri setinin kullanıldığı çalışmada iki farklı tahmin yöntemi takip edilmiştir: Sabit etkiler-genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi ile genelleştirilmiş momentler tahmincisi. Üç farklı model sonucu elde edilen ortalama H istatistik değeri dalgalı bir seyir izlese de Polonya bankacılık sisteminin tüm dönemde tekeli rekabet piyasa yapısında olduğunu göstermektedir.

Mustafa ve Toçi (2017) 1999-2009 döneminde 17 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi (CEE) bankacılığında rekabet koşulları incelenmiştir. 300 banka verisinden hareketle dinamik panel data analizi yapan yazarlar genelleştirilmiş momentler tahmincisi ile elde edilen H istatistik değerine göre, CEE bankalarının tekel davranışı sergilediğini göstermektedir. Çalışma sonucunda ayrıca AB üyesi olan ülkelerde bankaların daha rekabetçi ortamda faaliyette bulundukları tespit edilmiştir.

Rapapali ve Simbanegavi (2020) rekabet düzeyini ölçmeye yarayan yapısal yaklaşım türü olan Boone katsayısı ve yapısal olmayan yaklaşımlardan P-R modeli yardımıyla Küresel Finans Krizi sonrası dönemde Güney Afrika bankacılığında rekabet koşullarını araştırmışlardır. 15 banka verisinin kullanıldığı çalışmada yazarlar, Güney Afrika bankalarının 2008-2018 yılları arasında tek el davranışına sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlar bankaların pazar paylarındaki gelişmenin H istatistiği sonuçları ile tutarlı olduğunu aktarmaktadır. Nitekim yazarlar diğer bankalarla rekabet içerisinde olmalarına rağmen pazar payı en yüksek ilk dört bankanın, dönem boyunca pazar paylarında çok az değişiklik olduğunu belirtmektedir.

Tablo 18.

Panzar-Rosse Modelini Kullanarak Bankacılık Sektöründe Rekabet Analizi Yapan Çalışmalar - Özet Sonuçlar

Çalışma	Ülke(ler)	Dönem	Sonuç
Shaffer (1982)	New York (ABD)	1979	Monopolcü rekabet (H:0,32-0,36)
Nathan ve Neave (1989)	Kanada	1982-1984	1982 yılı için tam rekabet (H:1,05); 1983-84 yılları için monopolcü rekabet (H:0,68-0,72)
Molyneux vd. (1994)	Almanya, İngiltere, Fransa, İspanya ve İtalya	1986-1989	İtalya için tekel (H: -0,6); Almanya, İngiltere, Fransa ve İspanya için monopolcü rekabet ($0,13 < H < 0,72$)
Vesala (1995)	Finlandiya	1985-1992	1985-88: monopolcü rekabet (H:0,51), 1989-90: tam rekabet (H: 1,07) ve 1991-92: monopolcü rekabet (H:0,75 ve 0,11)
Bikker ve Groeneveld (1998)	15 AB ülkesi	1989-1996	Monopolcü rekabet (H: 0,59-0,94, Danimarka için H: 0,10-0,48)
De Bandt ve Davis (2000)	Almanya, İtalya, Fransa ve ABD	1992-1996	Almanya ve Fransa'da büyük bankalar monopolcü rekabet, küçük bankalar tekel; İtalya'da hem büyük hem küçük bankalar monopolcü rekabet ($0,15 < H < 0,83$)
Bikker ve Haaf (2002)	23 OECD ülkesi	1990-1998	Genel olarak: monopolcü (H: 0,32 – 0,85) Avusturya, Belçika ve Lüksemburg: tam rekabet ($H > 0,85$)
Gelos ve Roldos (2002)	8 Gelişmekte olan ülke	1994-1999	Arjantin ve Macaristan için tam rekabet ($H > 0,76$), diğer ülkeler için monopolcü rekabet ($0,50 < H < 0,76$)
Hempell (2002)	Almanya	1993-1998	Monopolcü Rekabet (H: 0,68)
Belaisch (2003)	Brezilya	1997-2000	Genel olarak: oligopol (H:0,90). Yabancı bankalar tam rekabet; kamu bankaları, büyük ve küçük-orta ölçekli bankalar oligopol*
Claessens ve Laeven (2003)	50 ülke	1994-2001	Monopolcü rekabet ($0,15 < H < 0,95$)
Wong vd. (2006)	Hong Kong	1991-2005	Monopolcü rekabet (H: 0,60 – 0,80)
Schaeck vd. (2009)	45 ülke	1980-2005	Monopolcü rekabet ($0,05 < H < 0,79$)
Masood ve Sergi (2011)	Çin	2004-2007	Monopolcü rekabet (H: 0,56)
Świtała vd. (2013)	Polonya	2008-2012	Monopolcü rekabet (H: 0,70)
Mustafa ve Toçi (2017)	17 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi	1999-2009	Monopol (H:-0,30)
Rapapali ve Simbanegavi (2020)	Güney Afrika	2008-2018	Monopol (H:-0,25)

*Yazar çalışmasında sıfır ile bir arasında yer alan H istatistik değerini oligopol piyasa yapısı olarak adlandırmaktadır.

Literatürde sadece Türk bankacılık sisteminin rekabet yapısını belirlemeye yönelik çalışmalar da mevcuttur. Kasman (2001), P-R modelini Türk bankacılık sistemine ilk uygulayan çalışmalardan biridir. Yazar 1983-1996 dönemi incelediği çalışmasının sonucunda ticari bankaların 1983 yılında tekeli veya kısa dönem oligopolistik davranışta bulunduğunu, 1988-1996 döneminde ise monopolcü rekabet piyasası koşullarında faaliyette bulunduklarını tespit etmiştir. Böylece Türk bankacılığı için serbestleşme adımlarının atıldığı 1980'lerin başı ile 1990'ların ilk yarısı arasında rekabet koşullarında değişim yaşandığı anlaşılmaktadır. Yazar rekabet düzeyinde yaşanan bu artışı, 1980 sonrası dönemde piyasaya giriş kısıtlarının kaldırılmaya başlanması ile özellikle yabancı bankaların piyasaya girmesi sonucu banka sayısında görülen artışa bağlamaktadır. Kasman ayrıca yoğunlaşma oranlarına bakılarak piyasa davranışı hakkında sonuca varılamayacağını, yoğunlaşma düzeyi yüksek piyasaların bile rekabetçi olabileceğini ifade etmiştir (Kasman, 2001).

Emek (2005) Türk bankacılık sistemi için rekabet-istikrar hipotezini test ettiği çalışmasında rekabet ölçütü olarak P-R modelinden yararlanmıştır. Banka faiz gelirlerinin bağımlı; banka toplam aktifleri, likit aktifler ve geri dönmeyen kredilerin toplam aktiflere oranının kontrol değişkenler olarak kullanıldığı modelde 1990-2003 dönemi ele alınmıştır. 1994 ve 2001 yıllarına ait verilerin, bu yıllarda yaşanan krizler nedeniyle örneklem ortalamalarını önemli ölçüde bozması, söz konusu yılların çalışmada oluşturulan alt dönemlerden çıkarılmasına yol açmıştır. Nitekim yazar, 1990-1993, 1995-2000 ve 2002-2003 olmak üzere üç alt dönem ayırmasına gitmiş ve ayrıca H istatistik değerini tüm dönem için de tahmin etmiştir. Yazarın da belirttiği üzere, H istatistik değerini veren personel maliyeti ve sermaye maliyetini gösteren değişkenler her dönemde istatistiki olarak anlamsızken faiz maliyetini yansıtan değişken tüm dönemler için anlamlı çıkmıştır. Ayrıca modelde ölçek değişkeni olarak kullanılan toplam aktif değişkeni tüm dönemlerde istatistiki olarak anlamlı değerler almıştır. Çalışma sonucunda H istatistik değeri tüm dönem için 0,2155; alt dönemler itibarıyla sırasıyla 0,0520, 0,6138 ve 0,8072 olarak hesaplanmıştır. Bu değerlerden de anlaşılacağı üzere 1990-1993 döneminde Türk bankacılık sistemi tekelci piyasa yapısına daha yakın özellik gösterirken takip eden dönemde sektörün rekabet düzeyi ciddi derecede artmıştır. Yazar bu gelişmeyi serbestleşme politikaları ile bankacılık sisteminde artan banka sayısı ve uluslararası fonların para ve sermaye piyasasında daha aktif faaliyet göstermesi ile açıklamaktadır. Çalışmanın dikkat çeken bir diğer sonucu 1995-2000 ile 2002-2003 dönemi için hesaplanan H istatistik değerleri arasındaki farktır. Nitekim 2001 krizi sonrası banka

sayısındaki düşüşe bağlı olarak, ilk beş banka yoğunlaşma oranı yüzde 60'a çıkmış, fakat 2002-2003 dönemi için hesaplanan H istatistik değeri 0,8072'ye yükselmiştir. Buradan hareketle yazar yoğunlaşma oranlarının en azından bankacılık sektörü için doğru bir rekabet ölçütü olmadığını belirtmiştir.

Finansal liberalizasyon sonrası döneme ait Türk bankacılığında rekabet ölçümü yapan bir diğer çalışma Günalp ve Çelik'e (2006) aittir. Yazarlar 34 banka verisinden hareketle 1990-2000 döneminde Türk bankalarının rekabetçi davranışlarını analiz etmiştir. Çalışmada bağımlı değişkenin toplam faiz geliri ve toplam gelir olduğu iki farklı denkleme ilişkin üç farklı tahmin yöntemi ile H istatistik değerleri tahmin edilmiştir. Her iki modelde sermaye ve mevduat maliyetini gösteren değişkenler pozitif işaretli ve anlamlı iken personel maliyetine ait değişken negatif işaretli ve anlamsız olabilmektedir. Her iki model için hesaplanan H istatistik değeri, Türk bankacılık sektörünün ilgili dönemde monopolcü rekabet piyasa yapısına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Tahmin sonuçlarına göre ayrıca kontrol değişkeni olarak modele dâhil edilen krediler/toplam aktifler değişkeni pozitif işaretli fakat istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Yazarlar bunun, dönem boyunca bankacılık sektörünün aracılık fonksiyonunun çok düşük olduğuna dair görüşle tutarlı olduğunu ifade etmiştir.

Abbasoğlu, Aysan ve Güneş (2007) Türk bankacılık sektöründe 2001-2005 dönemi için yoğunlaşma, rekabet, verimlilik ve karlılık ilişkisini incelemiştir. Bağımlı değişken olarak faiz gelirlerinin toplam aktiflere oranının kullanıldığı çalışmada iki farklı model kullanılmıştır. Her iki modelde H istatistik değeri dalgalı bir seyir izlese de ortalama olarak 0,20 ile 0,60 arasında bir değer almıştır. Böylece kriz sonrası dönemde Türk bankacılık sektörünün tekeli rekabet özellik gösterdiği ortaya konmuştur. Çalışmada ayrıca yoğunlaşma ile rekabet arasında bir ilişki saptanmamıştır.

Mikro iktisat teorisinde piyasaya yeni firma girişlerinin sistemde rekabet kazanımlarına yol açacağı yönünde yer alan savı, Çelik ve Ürünveren (2009) 2002-2007 döneminde Türk bankacılık sektörü için P-R modeli yardımıyla test etmiştir. Çalışmada H istatistik değerleri yıllık çapraz kesit verileri kullanılarak tahmin edilmiş, buna göre 2006 yılı hariç diğer tüm yıllarda Türk bankacılık sektörünün tekeli yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 2002 yılı için H istatistik değeri negatif değer almış ve -0,09 olarak hesaplanmıştır. Fakat burada H istatistiğini oluşturan üç değişkenin de istatistiki olarak anlamsız çıkması dikkatten kaçmamalıdır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre önemli bir diğer gelişme 2006 yılında H istatistik değerinin 0,74 çıkmasıdır. Yazarlar bankacılık sektörü rekabet düzeyinde görülen bu ciddi artışı, 2005 yılında 13 olan yabancı

banka sayısının 15'e yükselmesine ve yüksek rakamlara ulaşan kredi miktarlarına bağlamaktadır. Fakat piyasaya yeni yabancı banka girişlerinin rekabeti artırıcı etkisi 2007 yılı için yaşanmamıştır. Nitekim 2007 yılında Türk bankacılık sektöründe bir önceki yıla göre 3 yeni yabancı banka daha faaliyette bulunurken H istatistik değeri bir önceki yıla göre ciddi oranda düşüş göstermiştir. Sonuç olarak yeni yabancı banka girişleri tüm dönem boyunca sadece 2006 yılı için Türk bankacılık sektöründe rekabeti artırıcı etki yaratmıştır.

Kocabay (2009) Türk bankacılık sektöründe rekabet-istikrar ikilemini analiz ettiği çalışmasında rekabet ölçüm tekniği olarak hem P-R modelini hem de yoğunlaşma oranlarını kullanmıştır. Brüt faiz gelirlerinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı çalışmada sabit etkiler panel tahmin sonuçlarına göre H istatistik değeri 1994 yılında ilgili dönem içinde en yüksek değeri olan 0,80'e ulaşmış daha sonra 2000 yılında en düşük değeri olan 0,55'e gerilerken, dönem ortalaması olarak 0,61 değerini almıştır. Buna göre Türk bankacılık sistemi 1990-2008 döneminde monopolcü rekabet piyasa yapısındadır.

Çelik ve Kaplan (2010) 2002-2007 döneminde Türk bankacılığında etkinlik ve rekabet ilişkisini yıllık çapraz kesit verileri kullanarak araştırmışlardır. Yazalar, Bikker ve diğerlerinin (2006) belirttiği; toplam aktiflerin regresyon denkleminde bağımsız değişken olarak yer almaması gerektiği, aksi takdirde toplam aktifler ile bağımlı değişken toplam gelirler arasındaki ilişkiden dolayı sonuçların bir üst piyasa yapısını temsil edeceği savını test etmişlerdir. Bunun için toplam aktiflerin bağımsız değişken olarak yer aldığı ve almadığı iki model kurmuşlardır. Elde edilen bulgulara göre, 2002, 2003 ve 2004 yılları için Türk bankacılık sisteminde bankalar tekelleri davranış biçimine sahiptir. Fakat yazarların da belirttiği gibi H istatistik değerini veren değişkenler 2002 yılı için istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Ayrıca Bikker ve diğerlerinin (2006) belirttiği tez, 2002 yılı için Türk bankacılığında geçerli iken 2003 yılında geçersiz çıkmıştır. Öte taraftan etkin yapı hipotezi de 2002-2003 yılları için geçersiz olmuştur. Zira bu yıllarda etkin banka sayısı dokuzdan sekize inerken sektörde rekabet az da olsa artmıştır. Dönemin geneline baktığımızda ise yazarlar etkin yapı hipotezinin Türk bankacılığı için geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Sonuç olarak yazarlar Türk bankacılık sektöründe rekabetin 2005 yılında önceki yıllara göre arttığını ve 2006 yılında rekabetçi bir yapının hâkim olduğunu belirtmiş, ardından 2007 yılında ise sektörün tekrar tekelleri yapıya büründüğünü ifade etmişlerdir (Çelik ve Kaplan, 2010).

Aktan ve Masood (2010) 1998-2008 döneminde Türk bankacılığının rekabet yapısını P-R modeli ile incelemiştir. Yazarlar tüm dönem için H istatistik değerini 0,753

olarak hesaplamıştır. Böylece Türk bankacılık sektörüne tam rekabete yakın bir tekeli rekabet yapısının hâkim olduğu söylenebilir. Yazarlar ayrıca sektörün rekabet düzeyini hangi faktörlerin ne kadar etkilediğini de incelemişler ve bu faktörleri iki gruba ayırmışlardır: piyasa faktörleri ve bankalara özgü faktörler. Çalışmada piyasa faktörleri olarak verimlilik, karlılık ve öz kaynakların toplam aktiflere oranı ele alınırken, bankalara özgü faktörler olarak yoğunlaşma ve yabancı mülkiyeti olma dikkate alınmıştır. Oluşturulan tüm modellerde etkinliğin rekabeti olumsuz, karlılığı olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Yazarlar ayrıca yoğunlaşma ile rekabet arasında negatif fakat istatistiki olarak anlamsız bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu tespit Türk bankacılık sektöründe rekabet artışı ile yoğunlaşma artışının beraber olabileceğine işaret etmektedir.

Gündoğdu (2011) tez çalışmasında Türk bankacılık sektöründe yoğunlaşma ve rekabet analizi yapmıştır. Çalışmada 2003-2009 dönemine ait banka verileri ile P-R modelini kullanarak söz konusu periyotta yer alan her yıl için H istatistik değeri hesaplanmıştır. Buna göre dönem başından 2007 yılında kadar sektörün rekabet düzeyi gittikçe azalmış, hatta 2005 ve 2006 yılları için Türk bankacılığında rekabetçi yapı monopolcü rekabetten tekele dönmüştür. 2006 yılı için H istatistik değeri -0,17595 olarak tahmin edilmiştir. Türk bankacılık sektörü 2007 yılında tekrar monopolcü rekabet özelliği gösterse de izleyen yıllarda rekabet seviyesi yine düşmüştür. Elde edilen bulgular Çelik ve Ürünveren'in (2009) elde ettiği sonuçların aksini göstermektedir. Nitekim yazar 2005 yılından itibaren piyasaya yabancı banka girişleri hız kazanmasına rağmen 2005 ve 2006 yılında sektörde rekabetin azaldığı, sektörün monopol piyasa yapısında olduğunu ifade etmektedir. Bu yönüyle çalışma yeni banka girişlerinin piyasada rekabeti artıracığı yönündeki beklentiye desteklememektedir. 2007 yılında ise H istatistiği ciddi oranda yükselerek sektör rekabetçi bir yapı kazanmıştır. Yazar bu durumu yine aynı gerekçeyle açıklamaktadır. Gündoğdu'ya göre dönem itibariyle sektöre en fazla yabancı banka girişi 2007 yılında yaşanmış ve bu gelişme yoğunlaşma oranını düşürerek sektörde rekabeti artırmıştır. Yazar sektöre yabancı banka girişlerinin 2006 yılında değil de neden sadece 2007 yılında rekabeti arttırdığını, yabancı bankaların sektöre yeni banka kurmak yerine mevcut bankaları satın alarak girmesi ve bu satın alma işleminin çoğunlukla küçük ölçekli bankalar için yapılmış olmasıyla açıklamaktadır (Gündoğdu, 2011).

Özcan (2012) bankacılık sektörünün yeniden yapılandığı 2001 sonrası dönemde banka sayısındaki değişimin sektörün rekabet koşulları üzerine etkisini incelediği çalışmasında rekabet ölçümü için P-R modelinden yararlanmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak hem toplam faiz geliri hem de toplam gelir değişkeni kullanılmıştır. Bu

doğrultuda oluşturulan altı modelde, banka ölçeklerini dikkate alma açısından toplam aktif değişkeni bağımlı ve bağımsız değişken olarak yer almıştır. Elde edilen sonuçlara göre, sadece toplam gelir/toplam aktifler ile faiz gelirleri/toplam aktifler değişkeninin bağımlı değişken olarak kullanıldığı modeller anlamlı çıkmıştır. Yazar buradan hareketle Türk bankacılık sektöründe bankalar arası rekabette ölçek büyüklüğünün etkili olduğunu, büyük bankalar arasında rekabetin küçük bankalar arasındaki rekabete kıyasla daha yüksek gerçekleştiğini ifade etmiştir. Yazar ayrıca çalışma sonucunda elde edilen H istatistik değerinin sektörün monopolcü rekabet piyasa yapısına sahip olduğuna işaret etse de bu durumun, sektördeki en büyük beş bankanın payına bakıldığında oligopolistik özellik göstermesini desteklediğini ifade etmiştir. Son olarak P-R modeli varsayımları gereği yapılan uzun dönem denge testinde model, bir bütün olarak ekonometrik açıdan anlamsız çıktığı için güvenilir sonuçlar vermemiştir.

Macit (2012) P-R modelini kullandığı çalışmasında Türk bankacılık sektörünün 2005-2010 döneminde, rekabet ve yoğunlaşma düzeyini analiz etmiştir. Yazar çalışmasında Özcan'a (2012) benzer şekilde faiz geliri ve toplam gelir bağımlı değişkenleri için iki farklı model kurmuştur. Araştırmada, 2005-2007 ve 2008-2010 alt dönemleri ile tüm dönem için H istatistik değerleri tahmin edilmiş, buna göre iki bağımlı değişken için de 2005-2010 döneminde 0,38 olarak tahmin edilmiştir. Sektörün rekabet yapısı alt dönemler itibariyle de benzer çıkmıştır: 2005-2007 dönemi için monopolcü rekabet, 2008-2010 döneminde ise rekabet düzeyi azalmış, piyasa yapısı tekelleşme özellik göstermiştir.

Karabay ve Okay (2012) Türk bankacılığının rekabetçi yapısını 2002-2010 döneminde hem genel olarak hem de bankaların mülkiyet yapısına göre analiz etmiştir. 31 ticari banka verisinden hareketle bankacılık sektörünün geneli için elde edilen tahminlerde tüm değişkenler istatistiki olarak anlamlı çıkmış, H istatistik değeri ise 0,61 olarak tahmin edilmiştir. Yine aynı şekilde özel mevduat bankaları için yapılan tahminde de tüm değişkenler anlamlı çıkarken H istatistik değeri 0,52 hesaplanmıştır. Yabancı mevduat bankaları için tahmin edilen rekabet modelinde de sonuç monopolcü rekabet piyasa yapısını gösterirken, modelde mevduat maliyetini yansıtan değişken istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Bu farklılık mevduat maliyeti değişkeninin yabancı banka gelirleri için açıklama gücünün özel bankalara kıyasla daha zayıf olduğu anlamı taşımaktadır. Yazarlar bu durumun ana sebeplerinden birini yabancı bankalar arasında faiz giderleri/toplam fon oranının ciddi farklılıklar göstermesi olarak açıklamaktadır. Bir diğer sebep olarak, yabancı bankaların ülke dışından fon yaratma imkânının özel

bankalara kıyasla daha yüksek olması ifade edilmektedir. Öte taraftan yabancı bankalar ile özel bankalar için hesaplanan H istatistik değerleri, yabancı bankalar arasında rekabetin daha yoğun yaşandığını göstermektedir.

Kuzucu (2014) Türk bankacılık sektöründe yoğunlaşma ve rekabet ilişkisini incelediği çalışmada, sektörün piyasa yapısını ve rekabet düzeyini saptamak için P-R modelini, 1992-2012 dönemine ait banka verileri çerçevesinde kullanmıştır. Bağımlı değişken olarak faiz gelirinin toplam aktiflere oranının kullanıldığı tahmin denkleminde elde edilen bulgular, Türk bankacılık sektörünün 1999 ve 2012 yıllarında tam rekabet, diğer yıllar monopolcü rekabet özellik gösterdiğini ortaya koymuştur. Bununla beraber sektör 2001 ve 2009 yıllarında tam rekabetçi davranışa yakın iken, 2003 yılında tekeli piyasa yapısına daha yakın özellik göstermiştir. Böylelikle söz konusu dönem içerisinde 2003 yılı, rekabet düzeyi en düşük yıl olmuştur. Yazar bu durumu kriz döneminde banka sayısında yaşanan ciddi azalmaya, sektöre olan güvenin azalmasına ve diğer olumsuz makroekonomik gelişmelere bağlamaktadır. Ardından kamu bankalarının güçlendirilmesi, yabancı bankaların sektöre girmesi 2004 yılından itibaren rekabette yaşanan artışın nedenleri arasında sıralanmaktadır. Yoğunlaşma ve rekabet ilişkisi irdelendiğinde ise sadece 2001 ve 2003 yılları arasında Yapı Davranış Performans yaklaşımının öngördüğü yoğunlaşma-rekabet ödüneleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Buradan hareketle yazar, Kasman (2001), Emek (2005), Abbasoğlu ve diğerleri (2007) ile Aktan ve Masood'a (2010) benzer şekilde, tek başına yoğunlaşma rasyosunun rekabet düzeyini belirlemede etkili olmayacağı sonucuna varmaktadır (Kuzucu, 2014).

Aynı yıl yapılan bir diğer çalışmada Çam (2014), Türk bankacılığının piyasa yapısını rekabet ve yarışılabilirlik açısından incelemiştir. Çalışmada 2003-2012 dönemine ait 27 banka verisi kullanılmıştır. Toplam gelir ve faiz geliri bağımlı değişkenleri için dört ayrı model kurulmuştur. Modellerde bankaların ölçek büyüklüğünü yansıtan toplam aktiflerin piyasa yapısı üzerinde etkisi olup olmadığı da incelenmiştir. Buna göre faiz gelirlerinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı ve toplam aktif değişkenin kontrol değişkeni olarak yer aldığı modelde, H istatistik değerini oluşturan sermaye maliyeti değişkeni istatistiki olarak anlamsız çıkmış, sermaye maliyeti olmadan hesaplanan H istatistik değeri -0,05 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla yazar, bu model için girdi fiyatlarının gelirler üzerinde etkisinin belirlenemeyeceğini ifade etmiştir. Toplam gelirin bağımlı değişken olarak kullanıldığı ve toplam aktif değişkenin yer aldığı model de ise tüm girdi değişkenleri anlamlı çıkmış, H istatistik değeri 0,13 olarak hesaplanmıştır. Yazar bu sonucun, sektörün piyasa yapının tekeli olarak adlandırılmasının

sektörde birkaç banka payı çok yüksek olsa bile hatalı olacağını, zira sektöre girişte engel teşkil edebilecek yasal düzenlemelerin önemli ölçüde ortadan kaldırıldığını dolayısıyla sektörün oligopol piyasa türüne daha yakın olduğunu ifade etmiştir. Toplam aktif değişkeninin yer almadığı iki modelde ise tahmin edilen H istatistik değerleri birbirine çok yakın çıkmıştır. H istatistik değerinin 0,75 ile 0,79 değerlerini alması sektörün monopolcü rekabet özellik gösterdiği şeklinde yorumlanmıştır. Yazar buradan hareketle bankacılık sektöründe ölçek büyüklüğünün banka gelirleri üzerinde oldukça önemli bir etken olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla çalışmada Bikker ve diğerleri (2006) tarafından savunulan, toplam aktiflerin P-R modelinde bağımsız değişken olarak kullanıldığında H istatistik değerinin bir üst piyasa yapısını göstereceği fikri 2003-2012 döneminde Türk bankacılık sektörü için reddedilmiştir (Çam, 2014).

Řepková ve Stavárek (2014) banka net gelirleri/toplam aktifler oranını bağımlı değişken olarak kullandığı çalışmada yeniden yapılandırma programı sonrası Türk bankacılık sektöründe rekabet ortamını analiz etmiştir. P-R modelinin kullanıldığı ekonometrik tahmin sonucunda 2002-2010 döneminde sektörün tekel koşullarında faaliyetini sürdürdüğünü, 2002-2006 ve 2006-2010 alt dönemlerine bakıldığında ise yeniden yapılanma sürecini izleyen dönemde tekeli rekabet ve ardından tekel şartlarında olduğunu tespit etmiştir.

Taşkın (2015) Türk bankacılığında finansal istikrar-rekabet ilişkisini incelemiş, sektörde rekabeti 2003-2013 dönemi için P-R modeli yardımıyla analiz etmiştir. Buna göre tüm dönem için elde edilen H istatistik değeri 0,698 olarak tahmin edilmiştir. Çalışmada ayrıca H istatistik değeri her yıl için ortalama olarak verilmiş ve 2008 yılında kadar sektörde monopolcü rekabet ortamının geçerli olduğu, 2008 sonrasında ise rekabet düzeyi ciddi derecede artarak sektörün tam rekabet koşullarına yaklaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada Gündoğdu'nun da (2011) belirttiği gibi yoğunlaşma ve rekabet arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak yazara göre finansal istikrar ile rekabet arasında negatif bir ilişki var iken, rekabet düzeyi sektörün istikrarına etki etmemektedir.

Çelik ve Çıtak (2016) finansal serbestleşme sonrası dönemde Türk bankacılığında rekabeti, ekonomik büyüme çerçevesinde ele almıştır. Çalışmada tahmin edilen H istatistik değerleri dalgalı bir seyir izlemiştir. Örneğin 1991 yılı için H istatistik değeri -0,22 çıkarken bu değer 1992 yılında 0,76 olarak tahmin edilmiştir. H istatistik değerlerine dair söylenebilecek ortak bulgu ise; 1994, 2000-2002 ve 2008-2009 gibi kriz yıllarında sektörün tekel özelliği göstermesidir. Öte taraftan sektör, çalışmaya konu olan 1990-2014 döneminin son iki yılında da sektör, tekel ortamında faaliyetini sürdürmüştür. Çalışmanın

konusu itibariyle varılan sonuç; sektörde rekabetin ekonomik büyümeyi olumlu etkilerken, finansal serbestleşmenin olumsuz etkilemiş olmasıdır.

Son olarak literatürde Türk bankacılık sektörünü rekabetçi yapısını P-R modelinden farklı yöntemlerle analiz eden çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan ikisi Korkmaz (2010) ve Yağcılar'a (2010) aittir. Korkmaz (2010) çalışmasında bir diğer yapısal olmayan ölçüm tekniklerinden olan Bresnahan-Lau modelini tercih ederken, Yağcılar (2010) Lerner endeksi yardımıyla Türk bankacılığında rekabet düzeyini ölçmüştür. Korkmaz (2010) 1990-2008 döneminde Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan ortalama bir bankanın piyasa fiyatını etkileyemediğini yani sektörün tam rekabet piyasa yapısına sahip olduğunu ifade etmiştir. Yağcılar da (2010) 1992-2008 yılları için benzer bulgular elde etmiştir. Çalışmada tahmin edilen Lerner endeksi değerleri sektörün, tam rekabetçi düzeye yakın piyasa şartlarına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 19.

Panzar-Rosse Modelini Kullanarak Türk Bankacılık Sektöründe Rekabet Analizi Yapan Çalışmalar- Özet Sonuçlar

* Çalışmada dört farklı model tahmin edilmiştir. Bunlardan ikisi için monopolcü rekabet, biri için oligopol sonucu elde edilirken, diğer model anlamsız çıkmıştır.

Çalışma	Dönem	Yöntem	Sonuç
Kasman (2001)	1982-1996	Yatay Kesit	1983 yılı için monopol / kısa dönem oligopol (H: - 0,28), 1988-1996 dönemi için monopolcü rekabet (0,46< H < 0,82)
Emek (2005)	1990-2003	Yatay Kesit	Genel olarak: tekel (H:0,21), 1990-93 dönemi: tekel (0,05), 1995-2000: monopolcü rekabet (0,61), 2002-2003: monopolcü rekabet (0,80)
Güenalp ve Çelik (2006)	1990-2000	Havuzlanmış EKK	Monopolcü rekabet (0,33 < H < 0,41)
Abbasoğlu, Aysan ve Güneş (2007)	2001-2005	Yatay Kesit	Monopolcü rekabet (0,18 < H < 0,24)
Çelik ve Ürünveren (2009)	2002-2007	Çapraz Kesit	2006: monopolcü rekabet (H:0,74), diğer yıllar tekel (-0,09 < H < 0,24)
Kocabay (2009)	1990-2008	Panel Veri	Monopolcü rekabet (H:0,61)
Çelik ve Kaplan (2010)	2002-2007	Çapraz Kesit	2005 ve 2006: monopolcü rekabet (H: 0,34 ve 0,61), diğer yıllar tekel (-0,12< H < 0,25)
Aktan ve Masood (2010)	1998-2008	Havuzlanmış EKK	Monopolcü rekabet (H: 0,75)
Gündoğdu (2011)	2003-2009	Yıllık kesit	2005 ve 2006: tekel (H: 0,20 ve -0,17), diğer yıllar monopolcü rekabet (0,31 < H < 0,58)
Özcan (2012)	2002-2009	Panel Veri	Monopolcü rekabet (H: 0,28)
Macit (2012)	2005-2010	Havuzlanmış GEKK	Genel olarak: monopolcü rekabet (H: 0,38), 2005-2007 dönemi: monopolcü rekabet (0,44), 2008-2010 dönemi: tekel (0,06)
Karabay ve Okay (2012)	2002-2010	Panel Veri	Monopolcü rekabet (H:0,61)
Kuzucu (2014)	1992-2012	Çapraz Kesit	1999 ve 2012 yılları için tam rekabet (H: 00,94 ve 1,00), diğer yıllar için monopolcü rekabet (0,27< H < 0,91)
Çam (2014)	2003-2012	Panel Veri	Oligopol (H:0,13) ve monopolcü rekabet* (H: 0,77)
Řepková ve Stavárek (2014)	2002-2010	Panel Veri	Genel olarak: tekel (H: 0,039), 2002-2006 dönemi: monopolcü rekabet (0,038), 2006-2010: tekel (-0,01)
Taşkın (2015)	2003-2013	Panel Veri	Genel olarak: monopolcü rekabet (H:0,69), 2003-2008 dönemi: monopolcü rekabet (0,47), 2008-2013 dönemi: tam rekabet (0,88)
Çelik ve Çıtak (2016)	1990-2014	Panel Veri	1991, 1994, 2000, 2001, 2002, 2004, 2008, 2009, 2013 ve 2014 yılları için tekel (-0,88 < H < 0,09), diğer yıllar için monopolcü rekabet (0,22< H< 0,97)

5.2. Ampirik Model

2003-2018 döneminde Türk bankacılık sektörü rekabet düzeyini Panzar-Rosse (1987) modeliyle tahmin ettiğimiz çalışmada dinamik panel data modeli kullanılmıştır. Panzar-Rosse modeli, ikinci bölümde değinilen avantajları nedeniyle çalışmada tercih edilmiştir. Literatürde yer alan çalışmalarda banka gelirlerini temsilen modelin bağımlı değişkeni olarak toplam gelirler, faiz gelirleri ile faiz gelirlerinin veya toplam gelirin toplam aktiflere oranı kullanılmıştır. Son yıllarda faiz geliri dışında banka gelirlerini oluşturan net ücret-komisyon gibi kalemlerin miktarı artmış olsa da, faiz gelirleri banka gelirlerinin halen en önemli kalemidir. Ayrıca De Bandt ve Davis (2000) ile Bikker ve diğerlerinin (2006) ifade ettiği gibi bağımlı değişken olarak toplam gelirlerin veya faiz gelirlerinin toplam aktiflere oranının kullanımı, gelirden çok bankaların fiyat yapısını yansıttığı için çalışmada sadece faiz gelirleri bağımlı değişken olarak kullanılmaktadır.

Sektörün rekabet düzeyini veren H istatistik değeri girdi fiyatlarına göre gelir esneklikleri toplamı olduğu için, girdi fiyatları esnekliklerine ulaşmak adına tahmin denkleminde yer alan değişkenlerin logaritması alınmıştır. Bu kapsamda 2003-2018 döneminde Türk bankacılık sektöründe rekabet seviyesini belirlemek için tahmin edilen indirgenmiş gelir denklemi aşağıda verilmiştir:

$$\log FG_t = a_0 + a_1 \log FGI_t + a_2 \log FDG_t + a_3 \log PG_t + a_4 \log OZK_t + a_5 \log KRD_t + a_6 \log SB_t + u_t \quad (5.1)$$

Yukarıda verilen (4.1) numaralı denklemde yer alan değişkenlerin açıklamaları aşağıdaki gibidir;

Bağımlı değişken:

FG: Faiz geliri

Bağımsız değişkenler:

FGI: Mevduat faiz giderleri / Toplam mevduat (Birim mevduat maliyeti)

FDG: Faiz dışı giderler / Duran varlıklar (Birim sermaye maliyeti)

PG: Personel giderleri / Personel sayısı (Birim emek maliyeti)

OZK: Toplam özkaynak / Toplam aktifler

KRD: Toplam krediler / Toplam aktifler

SB: Banka şube sayısı / Toplam şube sayısı

Aşağıda verilen Tablo 20’de kullanılan değişkenlere ait betimleyici istatistikler verilmiştir.

Tablo 20.

Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Hata	Minimum	Maksimum
<i>logFG</i>	478	5.682319	1.006334	3.359266	7.549781
<i>logFGI</i>	477	-1.078991	.4211855	-2.724262	1.489908
<i>logPG</i>	486	1.895811	.2678099	1.081923	2.643594
<i>logFDG</i>	478	.1897502	.4401043	-1.227297	1.749447
<i>logSB</i>	495	-2.291166	1.147808	-4.048481	-.0197368
<i>logKRD</i>	450	-.4373379	.4529534	-2.855378	-.072034
<i>logOZK</i>	478	-.8074473	.2889519	-1.405895	-.0191176

Panzar – Rosse modelinde bankalar “aracılık yaklaşımı” çerçevesinde ele alınmaktadır. Buna göre bankalar kar maksimizasyonu amacıyla gelir elde etmek için işgücü ve fiziki sermaye ile krediler ve diğer gelir getiren finansal varlıkların finansmanında topladıkları fonları girdi olarak kullanmaktadır. (4.1) numaralı denklemde yer alan ilk üç bağımsız değişken (FGI, FDG, ve PG) bankaların temel girdilerini temsil etmektedir. Modelde birim mevduat maliyetini mevduata verilen faiz ödemelerinin toplam mevduatlara oranı; birim sermaye maliyetini faiz dışı giderlerin duran varlıklara oranı; birim emek maliyetini ise personel giderlerinin toplam personel sayısına oranı temsil etmektedir. Bu üç temel girdi değişkeninin katsayıları toplamı ($a_1 + a_2 + a_3$) sektörün rekabet düzeyini gösteren H istatistiği değerini vermektedir. H istatistiği değerine göre, birinci bölüm Tablo 1’de verilen değerler çerçevesinde sektörün piyasa yapısı belirlenmekte ve sektörün rekabet düzeyi hakkında fikir edinilmektedir.

Modelde yer alan diğer bağımsız değişkenler ise bankaların üstlendikleri risk düzeylerini ve ayrıca bankalar arası ölçek farklılıklarını temsil etmek üzere modele dâhil edilen kontrol değişkenleridir. OZK ve KRD değişkenleri bankaların üstlendikleri risk durumlarını ifade ederken, SB değişkeni bankaların büyüklükleri arasındaki farkı temsil eder. Bu noktada Bikker ve diğerleri (2006) çalışmalarında, bankalar arası ölçek farklılıklarını yansıtmaları açısından toplam aktif değişkenin P-R modelinde bağımsız

değişken olarak kullanılması ile elde edilen H istatistik değerinin bir üst piyasayı göstereceği sonucuna ulaşmışlardır. Buradan hareketle SB değişkeni çalışmada banka şube sayısının toplam şube sayısına oranı şeklinde kullanılmıştır.

Bankaların sermaye yeterliliklerini temsil eden OZK değişkeni, bankanın yükümlülüklerini geri ödeyememe riskini (finansal risk) gösterir. Yani bankaların sermayesi (öz kaynakları) iflas durumunda bir mevduat sigortası olarak görülmektedir. Bu oranın yüksek olması sermaye riskinin düşük olmasını ifade ederken, bankaların müşterilerine sunabilecekleri kaynakların azlığı yani varlık portföyünün sınırlı olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla OZK değişkeninin banka gelirleri üzerindeki etkisinin negatif olması beklenmektedir. KRD değişkeni ise bankaların kredi yaratma kapasitesini ve kredi riskini göstermektedir. Bankaların temel gelir kaynağı müşterilerine açtıkları kredilerden elde ettikleri gelirdir. Dolayısıyla kredilerin toplam aktiflere oranı olarak modelde yer alan KRD değişkeninin değeri arttıkça bankaların kullandıkları kredi miktarı ve elde edebilecekleri gelir miktarı artar. Fakat bankalar müşterilerin kredi anaparası ve faizlerini ödememe riski ile karşı karşıyadırlar. KRD değişkeni işretinin, kredi riskine rağmen pozitif olması beklenir. Zira müşterilere daha çok kredi açılması daha yüksek bir faiz geliri elde edeceği anlamına gelir. Son olarak SB değişkeni işretinin de pozitif olması beklenmektedir. Nitekim şube sayısı fazla olan bankaların daha çok müşteriye ulaşacağı ve dolayısıyla daha çok gelir elde edeceği düşüncesi geçerlidir.

5.3. Veri Seti ve Yöntem

Türk bankacılık sektöründe 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan çifte kriz, sektörde faaliyette bulunan kimi bankaların iflas etmesi, kimilerinin ise TMSF'ye devredilmek suretiyle faaliyetlerini sürdürmeleri ile sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda Türk bankacılık sektöründe ciddi bir yeniden yapılanma dönemine geçilmiş, sektör yapısal değişime uğramıştır. Çalışmamız gerçekleşen bu dönüşümün 2003-2018 döneminde sektörün rekabetçi yapısı üzerine etkisini incelemektedir. Bu doğrultuda çalışma Küresel Finans Krizinin etkilerini de irdelemek amacıyla 2003-2009 ve 2010-2018 dönemi olmak üzere iki alt döneme ayrılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye Bankalar Birliği tarafından yayınlanan Banka ve Grup bilgilerine dair istatistiki raporlardan hazırlanmıştır.

Çalışmada kullanılan modelde mevduat verilerine ihtiyaç duyulduğundan mevduat kabul etmeyen bankalar (kalkınma, yatırım ve katılım bankaları) araştırma örneklemine dâhil edilmemiş, bu çerçevede sadece ticaret/mevduat bankası verileri kullanılmıştır. İlgili dönemde faaliyetine son veren ve faaliyete geçen yeni bankalar göz önünde bulundurulduğunda çalışmada 2003-2008 yıllarında 32; 2009-2013 yıllarında 31 ve 2014-2018 yıllarında 33 ticari banka verileri dikkate alınmıştır.

Panel veri analizi, hem analize konu olan birimlere özgü sabit etkileri hem de zaman boyutu içermekte, serbestlik derecesini arttırmakta ve çoklu doğrusal korelasyon problemini azaltmaktadır. Ayrıca, panel veri analizinde gözlemlenemeyen heterojenlik ve zaman etkilerini de içeren birçok gözlem olduğu için parametre tahminleri daha güvenilirdir. Ancak, ekonomik ilişkilerin çoğu dinamiktir ve ekonomik büyüme, faiz gelirleri gibi değişkenlerin gecikmeli değerleri cari dönem durumlarını etkilemektedir. Bu nedenle, bu değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modele dâhil edilmesi gerekebilir. Ayrıca, gecikmeli bağımlı değişkenin modele eklenmesi, statik panel veri modellerinde sabit olmayan kalıntı problemini ortadan kaldırmaktadır (Greene, 2000).

Dinamik panel veri modelini aşağıdaki gibi göstermek mümkündür (Blundell ve Bond, 1998, s.117-118):

$$\begin{aligned} y_{it} &= \alpha y_{i,t-1} + \beta x_{it} + u_{it} \\ u_{it} &= \mu_i + v_{it} \end{aligned} \quad (5.2)$$

Burada y_{it} bağımlı değişken (faiz gelirleri) ve x_{it} bağımsız değişkenler (birim mevduat maliyeti, birim sermaye maliyeti, birim emek maliyeti, toplam krediler/toplam aktifler, toplam özkaynaklar/toplam aktifler ve şube sayısı/toplam şube sayısı) vektörüdür. Ayrıca, $E(\mu_i) = E(v_{it}) = E(\mu_i v_{it}) = 0$ için $i = 1, \dots, N$ and $t = 2, \dots, T$. μ_i ve v_{it} sırasıyla gözlemlenemeyen birim spesifik sabit etkiler ile zamana bağlı olarak değişen düzensizlikleri gösterir. Diğer bir deyişle modeldeki tüm açıklayıcı değişkenler dışsaldır ve hata terimi sıfır ortalama ve sabit varyansa sahiptir.

Gecikmeli bağımlı değişken ile hata terimi ilişkiliyse, sabit ve rassal etki modellerinde tutarsız katsayı tahmin sonuçları ortaya çıkabilmektedir. Bu soruna bir çözüm olarak, modeldeki sabit etkileri ortadan kaldıracak gecikmeli bağımlı değişken yerine araç değişkeninin kullanılması önerilmiştir (Greene, 2000; Cameron ve Trivedi, 2005, s.764).

Bu bağlamda Anderson ve Hsiao (1981) denklem 4.2'deki modelin birinci farkı alındıktan sonra $\Delta y_{i,t-1}$ değişkeni yerine $y_{i,t-2}$ değişkeninin araç değişken olarak kullanılmasını önermişlerdir. Dinamik panel veri modelinin tahmini için önerilen araç değişken tahmin yöntemi tutarlı ancak etkin değildir. Çünkü bu durumda tüm moment koşullarına izin verilmemekte ve Δu_{it} yapısı dikkate alınmamaktadır. Arellano ve Bond'a (1991) göre, bu durum olası tüm araç değişkenlerin kullanılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle y_{it} ve x_{it} 'nin tüm gecikmeli değerlerinin araç değişken olarak kullanılmasını önermişler ve böylece Genelleştirilmiş Momentler Metodu (Generalized Moments of Method – GMM) olarak adlandırılan yöntemi geliştirmişlerdir. Bununla birlikte, önce Arellano ve Bover (1995) ve daha sonra Blundell ve Bond (1998), orijinal ve dönüştürülmüş denklemi tek bir sistemde birleştiren sistem GMM (sistem dinamik panel veri yöntemi) olarak adlandırılan yeni bir yaklaşım ortaya atmışlardır. Bu yaklaşımda, sistem- GMM tahmincisi, hem birinci fark denklemindeki y_{it} 'nin gecikmeli değerlerine hem de düzey denklemindeki y_{it} 'nin gecikmeli farklarının araç değişken olarak kullanılmasına imkân vermektedir. Nitekim Blundell ve Bond (1998), bir sistem-GMM tahmincisinin kullanımına imkân veren durağanlık kısıtlarının, başlangıç koşullarına eklenebileceğini göstermiştir (Blundell ve Bond, 1998; Baltagi, 2005, s. 147-148).

Sistem-GMM tahmincisinin geçerliliği, tahmin sürecinde üç testin uygulanmasını gerektirmektedir. Birincisi Arellano-Bond otokorelasyon testidir. Buna göre, hata terimleri arasında birinci derece otokorelasyon vardır, fakat ikinci derece otokorelasyon olmamalıdır. İkincisi, aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerliliğini kontrol etmek için yapılan Sargan testidir. Test sonucu istatistiksel olarak anlamlıysa bu durumda modelin doğru tanımlandığı ve belirlenen araç değişkenlerin uygun olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca Wald Chi-kare testi, açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklamada birlikte anlamlı olup olmadığını gösterir.

5.4. Ampirik Bulgular

Çalışmada Türk bankacılık sektörünün 2003-2018 döneminde rekabetçi yapısını tespit etmek amacıyla üç ayrı model kurulmuştur. Model 1, sektörün tüm dönem boyunca rekabetçi yapısını; model 2 ve model 3 ise Küresel Finans Krizi öncesi ve sonrası dönemde sektörün rekabet düzeyini tespit etmek için kullanılmaktadır.

Her bir modelde öncelikle yukarıda belirtildiği gibi sistem-GMM tahmincisinin geçerliliğini sınamak adına geliştirilen uygunluk testleri uygulanmış, bu testler sonrasında elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Bu kapsamda Model-1 için ilk olarak Arellano-Bond otokorelasyon testi yapılmıştır. Test sonucunda, beklenildiği üzere modelde birinci derece otokorelasyon var iken, ikinci derece otokorelasyon tespit edilmemiştir. Modelde kullanılan araç değişkenlerinin geçerliliği ise Sargan testi ile sınanmış ve elde edilen istatistikler, araç değişkenlerinin %95 güven aralığında uygun olduğunu göstermiştir. Son olarak Wald testinin olasılık değeri, açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklamada birlikte anlamlı olduğunu göstermektedir.

Model-1 sonucu elde edilen bulgular incelendiğinde tüm açıklayıcı değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. H istatistik değerini veren katsayılar toplamı 0,23 olarak hesaplanmıştır. Buradan hareketle, Türk bankacılık sektörünün 2003-2018 döneminde monopolcü rekabet piyasa yapısına sahip olduğu gözükmele beraber, aslında sektörün oligopol piyasa yapısına daha yakın olduğu söylenebilir. Nitekim sektörde bulunan büyük bankalar sektörün fiyatlama politikası gibi kararlarına yön vermekte olduğu ve rekabetin daha çok bu büyük bankalar arasında yaşandığı söylenebilir.

Tablo 21.

Model - 1 Tahmin Sonuçları (2003-2018)

<i>logFG</i>	Katsayı	Std. Hata	<i>z</i>	<i>P > z</i>	[%95 Güven Aralığı]	
<i>logFG (-1)</i>	.9396444	.0123056	76.36	0.000	.9155258	.9637629
<i>logFG (-2)</i>	-.0795318	.0163353	-4.87	0.000	-.1115484	-.047515
<i>logFGI</i>	.0674052	.0061509	10.96	0.000	.0553496	.0794607
<i>logFDG</i>	-.1012264	.0091218	-11.10	0.000	-.1191048	-.083348
<i>logPG</i>	.272282	.0156541	17.39	0.000	.2416005	.3029634
<i>logOZK</i>	-.4671873	.0181143	-25.79	0.000	-.5026906	-.431684
<i>logKRD</i>	.073967	.0124085	5.96	0.000	.0496467	.0982872
<i>logSB</i>	-.0274014	.0110762	-2.47	0.013	-.0491103	-.005692
Uygunluk Testleri						
Wald Testi	$\chi^2(8) = 6.30e + 06 (0.0000)$					
Sargan Testi	$\chi^2(46) = 33.18081 (0.9214)$					
Arellano-Bond AR Testi	$AR (1) = -2.7996 (0.0051)$		$AR (2) = -1.095 (0.2735)$			

Elde ettiğimiz bu değer genel itibariyle Macit (2012), Çelik ve Çıtak (2016) ve Řepková ve Stavárek (2014) ile benzerlik gösterirken, Karabay ve Okay (2012) ile Taşkın'ın çalışmasından (2015) farklılık göstermektedir. Ayrıca Çelik ve Çıtak (2016) ve Řepková ve Stavárek (2014) genel olarak sektörün monopolcü rekabet koşullarında faaliyette bulunduğu yorumunda bulunmaktadır. Fakat sektörün dinamikleri de düşünüldüğünde H istatistik değerinin Türk bankacılık sektörü için oligopol piyasa yapısı şeklinde yorumlanmasının daha uygun olduğu ifade edilebilir.

Kontrol değişkenleri olarak modelde yer alan değişkenler incelendiğinde ise OZK ve KRD değişkenlerinin kendilerinden beklenen etkiye sahip olduğu anlaşılırken, SB değişkenin banka gelirleri üzerinde beklenen etkiye sahip olmadığı dikkat çekmektedir. Buna göre OZK değişkeninde yaşanacak yüzde birlik bir artışın banka gelirlerini yüzde 0.4 oranında azalttığı, KRD değişkeninde yaşanacak yüzde birlik bir artışın ise banka faiz gelirlerini yüzde 0.07 oranında artırdığı görülmektedir. Bu etkiler literatürde yer alan beklenti ile aynı yöndedir. Zira bankaların sermaye yeterliliklerini temsil eden OZK değişkeni finansal risk anlamında bankanın yükümlülüklerini geri ödeyememe riskini gösterir. Bu oranın yüksek olması bankaların sermaye riskinin düşük olmasını ifade ederken, bankaların müşterilerine sunabilecekleri kaynakların azlığına yani varlık portföyünün sınırlı olması anlamına gelmektedir. 2001 Krizi sonrası Türk bankacılık sektörünün sermaye yeterliliği konusundaki hassasiyeti de bu sonucu destekler niteliktedir.

KRD değişkeni bankaların kredi yaratma kapasitesini ve kredi riskini göstermektedir. Bankaların temel gelir kaynağı müşterilerine açtıkları krediden elde ettikleri gelirdir. Dolayısıyla kredilerin toplam aktiflere oranı olarak modelde yer alan KRD değişkenin değeri arttıkça bankaların kullandıkları kredi miktarı ve elde edilebilecek gelir miktarı artar. Fakat bankalar müşterilerin kredi anaparası ve faizlerini ödememe riski ile karşı karşıyadırlar. KRD değişkeni işretinin, kredi riskine rağmen pozitif olması beklenir. Zira müşterilere daha çok kredi açılması daha yüksek bir faiz geliri elde edeceği anlamına gelir.

Son olarak SB değişkeninin işretinin pozitif olacağı beklenmektedir. Nitekim şube sayısı fazla olan bankaların daha çok müşteriye ulaşacağı ve dolayısıyla daha çok gelir elde edeceği düşüncesi geçerlidir. Fakat elde edilen sonuca göre, 2003-2018 döneminde bankaların şube ağının genişlemesi, beklenenin aksine banka faiz gelirlerini azaltıcı yönde etki yaptığı anlaşılmaktadır.

Model-2, yeniden yapılandırma süreci sonrası ve Küresel Finans Krizi öncesi Türk bankacılık sektöründe rekabet koşullarını tespit etmek amacıyla oluşturulmuştur. Bulgular değerlendirilmeden önce ilk olarak Arellano-Bond otokorelasyon testi yapılmıştır. Test sonucunda, beklenildiği üzere modelde birinci derece otokorelasyon var iken, ikinci derece otokorelasyon tespit edilmemiştir. Modelde kullanılan araç değişkenlerinin geçerliliği ise Sargan testi ile sınanmış ve elde edilen istatistikler, araç değişkenlerinin %95 güven aralığında uygun olduğunu göstermiştir. Son olarak Wald testinin olasılık değeri, açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklamada birlikte anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca modelde kullanılan açıklayıcı değişkenlerin hepsi istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır.

Tablo 22.

Model - 2 Tahmin Sonuçları (2003-2009 Alt Dönemi)

<i>logFG</i>	Katsayı	Std. Hata	z	P > z	[%95 Güven Aralığı]	
<i>logFG (-1)</i>	.8421333	.0307549	27.38	0.000	.7818549	.9024117
<i>logFGI</i>	-.0609325	.0193648	-3.15	0.002	-.0988868	-.022978
<i>logFDG</i>	-.1226789	.0392057	-3.13	0.002	-.1995207	-.045837
<i>logPG</i>	.519617	.0737765	7.04	0.000	.3750177	.6642164
<i>logOZK</i>	-.2505997	.0691088	-3.63	0.000	-.3860504	-.115149
<i>logKRD</i>	.0938156	.0441257	2.13	0.033	.0073308	.1803005
<i>logSB</i>	.0549801	.0293421	1.87	0.061	-.0025294	.1124896
Uygunluk Testleri						
Wald Testi	$\chi^2(7) = 158992.11 (0.0000)$					
Sargan Testi	$\chi^2(12) = 18.46185(0.1024)$					
Arellano-Bond AR Testi	$AR(1) = -2.8154 (0.0049)$		$AR(2) = -.28165095 (0.7782)$			

2003-2009 alt dönemi itibariyle bakıldığında H istatistik değerinin genel döneme kıyasla daha yüksek (0,33) olduğu fakat yine de sektörün oligopolistik rekabet koşullarından çok uzaklaşmadığı söylenebilir. Bu sonuç, Gündoğdu'nun (2011) 2003-2009 döneminde her yıl için H istatistik değerinin hesaplandığı çalışmasının ortalama H istatistik değerine (0,30) benzerlik gösterirken, çalışmamızda bu değer daha farklı yorumlanmaktadır. Zira Gündoğdu (2011), sektörün 2005 ve 2006 yıllarında tekeli, diğer yıllar monopolcü rekabet piyasa yapısına sahip olduğunu belirtmektedir. Fakat

2001 Krizi sonrası dönemde Türk bankacılık sektörünün durumu dikkate alındığında, yaşanan banka tasfiyeleri ve birleşmeleri neticesinde sektörün ne monopol gibi son derece kısıtlı rekabet ne de monopolcü rekabet piyasa yapısına sahip olduğu söylenebilir. Sektörde kamu bankalarının ve bazı köklü özel bankaların ağırlığı olduğu, dolayısıyla sektörün oligopol piyasa yapısına daha yakın olduğu ifade edilebilir.

Öte taraftan modelde, tüm açıklayıcı değişkenlerin beklenen etkiye sahip olduğu görülmektedir. Zira 2003-2009 döneminde OZK değişkeni negatif işarete sahipken, ölçek büyüklüklerini temsilen modelde yer alan KRD ve SB değişkenleri banka faiz gelirlerini pozitif yönde etkilemektedir.

Model-3, 2010-2018 alt dönemine ait Türk bankacılık sektörünün rekabet düzeyini belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. Modelin geçerliliğine yönelik uygunluk testlerinde herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır. Açıklayıcı değişkenlerin tümü istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 23.

Model - 3 Tahmin Sonuçları (2010-2018 Alt Dönemi)

<i>logFG</i>	Katsayı	Std. Hata	<i>z</i>	<i>P > z</i>	[%95 Güven Aralığı]	
<i>logFG (-1)</i>	.8509447	.0033035	257.59	0.000	.8444699	.8574195
<i>logFGI</i>	.0646768	.0031186	20.74	0.000	.0585643	.0707892
<i>logFDG</i>	-.1171395	.0043933	-26.66	0.000	-.1257501	-.108528
<i>logPG</i>	.2782756	.0077141	36.07	0.000	.2631563	.293395
<i>logOZK</i>	-.4808149	.0051784	-92.85	0.000	-.4909644	-.470663
<i>logKRD</i>	.1616834	.0055723	29.02	0.000	.1507618	.1726049
<i>logSB</i>	-.048659	.0033109	-14.70	0.000	-.0551482	-.470663
Uygunluk Testleri						
Wald Testi	$\chi^2(7) = 3.01e + 07 (0.0000)$					
Sargan Testi	$\chi^2(27) = 32.5738(0.2115)$					
Arellano-Bond AR Testi	$AR(1) = -2.3828 (0.0172)$		$AR(2) = -1.137 (0.2555)$			

Model sonucu elde edilen H istatistik değerine göre, 2010-2018 döneminde sektörün rekabet düzeyinin bir önceki alt döneme göre düştüğü görülmektedir. Zira 2003-2009 döneminde H istatistik değeri 0,33 iken, 2010-2018 dönemi için hesaplanan H istatistik değeri 0,22 olarak tespit edilmiştir. Yani Küresel Finans Krizi'nin sektörün

rekabetçi yapısını olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Bu gelişme, gelişmiş ülkelerin bankacılık sektörlerinde görülen banka tasfiyeleri, birleşme ve satın alma gelişmeleri ile bankaların riskten kaçınan davranış biçimlerine yönelmelerinde olduğu gibi, Türk bankacılık sektöründe de benzer eğilimlerin ortaya çıkması ile açıklanabilir.

Kontrol değişkenlerinin katsayıları incelendiğinde, SB kontrol değişkeni hariç OZK ve KRD değişkenlerinin banka faiz gelirleri üzerine beklenen etkiye sahip olduğu gözükmemektedir. SB değişkeninin banka faiz gelirlerini negatif yönde etkilemesi, son yıllarda mobil ve internet bankacılığında kaydedilen hızlı gelişmeler neticesinde banka şubelerinin giderek önemini kaybetmesi ve bankaların şube ağlarında genişlemeyi maliyet artışı unsuru olarak görmesi ile açıklanabilmektedir. Burada dikkati çeken bir diğer nokta ise OZK değişkeninin katsayısının iki alt dönem itibarıyla karşılaştırıldığında -0,25 seviyesinden -0,48 düzeyine çıkmasıdır. OZK değişkeni katsayısında yaşanan bu artış, yeniden yapılandırma programı sonrasında zaten belirlenen eşik değerin çok üzerinde olan sermaye yeterlilik oranının, Küresel Finans Krizi sonrasında ortalama olarak artma eğiliminde olması ile açıklanabilir.

BÖLÜM VI

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüzde finansal sistem bir bütün olarak ülke ekonomileri ve dünya ekonomisi için oldukça etkili bir konuma gelmiş ve finans kesiminin bu önemi gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle finansal sistemin en büyük aktörü olan bankacılık sektörünün ödemeler sistemine aracılık etmesi, kaynak dağılımına doğrudan olmasa bile dolaylı bir katkısının olması, para politikası uygulamalarında aktarım aracı olması ve ekonomik birimlerin en büyük finansman kaynağı olması bankacılık sektöründe yaşanacak bir istikrarsızlık veya tıkanıklığın bulaşma etkisi ile reel ekonomik performansı ve toplumsal refahı büyük ölçüde etkileyeceğini ortaya koymaktadır. Bu fonksiyonları ile bankacılık sektörü stratejik bir sektör olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Cumhuriyet tarihinin en yıkıcı krizi olan ve bankacılık krizi olarak adlandırılan 2001 Krizi ve son olarak küresel piyasalarda görülen 2008 Krizi, bankacılık sektörünün önemini ve ekonomideki rolünü çarpıcı bir şekilde göstermiştir. Bu sebeplerle bankacılık sektöründeki gelişmeler ve sektörün etkin işlemesi ekonominin tümü için önem arz etmektedir.

Temel işlevi fon arz edenler ile fon talebinde bulunan ekonomik birimlere aracılık etmek olan, başka bir deyişle ülke kaynaklarını bir araya getirip ekonomiye kazandıran bankacılık sektörünün, diğer tüm sektörlerde olduğu gibi bu işlevi en etkin şekilde yerine getirmesi beklenir. Bu noktada bankaların finansal aracılık fonksiyonlarını etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri bir yandan bireysel çabalarına öte taraftan ise faaliyette bulundukları piyasa yapısına bağlıdır. Mikro iktisat teorisine göre ise en etkin piyasa koşulları tam rekabet piyasa türünde oluşur. Öyle ki, tam rekabet piyasalarında serbest piyasa koşullarında oluşan piyasa fiyatı tek fiyattır ve tüm ekonomik birimlerin refahını maksimum kılan ve kaynak dağılımında etkinliği yani Pareto optimalitesini sağlayan fiyattır. Tam rekabetçi koşullardan kopuşu temsil eden aksak/eksik rekabet piyasa türlerinde faaliyette bulunan firmaların ise fiyatı marjinal maliyetin üzerinde belirleyebilme kabiliyetine sahip olduğu, bu sebeple eksik rekabet piyasalarında kaynak dağılımında etkinliğin sağlanamayacağı ifade edilir.

Mikro iktisat teorisinde yer alan bu görüşe rağmen bankacılık sektörüne ilişkin rekabet analizi yapılırken, sektörün karakteristik özellikleri sebebiyle diğer piyasa türlerinden farklı değerlendirilmesi gerektiği zira bankacılık sektöründe rekabetin her

zaman toplumsal refah ve ekonominin istikrarı için faydalı olmayabileceği ileri sürülmektedir. İkinci bölümde detaylı biçimde incelendiği gibi bankacılıkta rekabetin sektörde kırılganlıklara yol açabileceği, bu yüzden sektörde yüksek rekabet yerine rekabet düzeyi düşük bir bankacılık sektörünün ekonominin istikrarı için daha yararlı olacağı görüşünü destekleyen çalışmalar mevcuttur. Öte taraftan bu görüşün aksini savunan yani artan rekabetin sektörde istikrar kazanımları sağlayacağı fikrini destekleyen çalışmalarda yer almaktadır. Zira bu görüşü savunanlara göre rekabet düzeyi düşük bankacılık sektöründe yüksek faiz, ahlaki tehlike ve ters seçim gibi sorunlar çözülemeyecek, ekonominin tümü bu durumdan olumsuz yönde etkilenecektir. Fakat her iki görüş birlikte düşünüldüğünde rekabetin bankacılık sektörüne olası etkilerinin muğlak olduğu, incelenen örneğe ve sektörü etkileyebilecek diğer değişkenlere bağlı olduğu söylenebilir.

Türk bankacılık sektöründe rekabetin etkileri ancak 1980’li yıllardan sonra incelenebilmektedir. Nitekim Türkiye Ekonomisi 24 Ocak 1980 kararları ile serbestleşme politikalarını uygulamaya koymuş, bu kapsamda Türk bankacılık sektörü de “rekabet” kavramıyla tanışmıştır. 1980’li yıllardan önce ise Türk bankacılık sektörü “finansal baskı” koşullarında yani faiz oranlarının devlet tarafından belirlendiği, özellikle 1960 ve 1970’li yıllarda kalkınma planları çerçevesinde oldukça müdahaleci bir ortamda faaliyetini sürdürmüştür. Bu yıllarda bankacılık sektörü mevduat toplayıp kredi dağıtan bir sektör olmaktan öteye geçememiştir. 1980’li yıllardan sonra ise sektör, ekonomi politikasında ihracata dönük kalkınma modelinin benimsenmesi, Türk ekonomisinin rekabet ile tanışması, finansal serbestleşmeye yönelik atılan adımlar, yabancı banka girişi önündeki engellerin kaldırılması ve teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler neticesinde hızla kabuk değiştirmeye başlamıştır. Bu kapsamda atılan ilk adım 1 Temmuz 1980 tarihinde mevduat ve kredi faiz oranlarının serbest piyasa koşullarında belirlenmesine yönelik alınan karar olmuştur. Fakat henüz sektörde rekabetçi ortamı dengeleyecek düzeyde yeterli bir kurumsal altyapı ve denetleyici-düzenleyici bir kurumun olmayışı Türk bankacılık sektörünün 1982 Banker Krizini yaşamasına sebep olmuştur. Bu gelişmelerle Türk bankacılık sektörünün 1980’li yıllarda, sistemde aşırı rekabetin kırılganlıklar yaratacağı savına örnek teşkil ettiği söylenebilir.

Serbestleşme politikalarının etkisi 1990’lı yılların başından 2000’li yılların başlangıcına kadar geçen süreçte de Türk bankacılık sektörü için devam etmiştir. Dönem boyunca bankacılık sektörü, kaynakları en verimli alanlara plase etme işlevinden kopmuş, tam anlamıyla kamu kesiminin finansörü haline gelmiştir. Zira yurtdışından borçlanabilen

bankalar, yüksek faiz getirisi sunan ve devlet garantisi altında olan kamu borçlanma kâğıtlarına yönelmiş, bu kâğıtlar banka bilançolarının en önemli enstrümanı olmuştur. Fakat bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla 1980’li yıllarda başlayan iç borçlanma 1990’lı yılların ortasına doğru taşınamaz hale gelmiş ve sonucunda 1994 Krizi yaşanmıştır. Böylelikle özellikle yabancı banka girişleri ile sektörde rekabeti attırarak sektörün daha etkin ve sağlıklı bir yapıya kavuşturulması hedefi beklenildiği sonucu doğuramamıştır. Kriz sonrası takip eden dönemde yine yanlış iktisat politikalarına devam edilmesi ise bu sefer 2001 finansal krizine neden olmuş ve krizin merkezinde Türk bankacılık sistemi yer almıştır. Ardından 2001 Krizi sonrası süreçte sektörde yeniden yapılanmaya gidilmiş, sistemin büyük çoğunluğunu elinde bulunduran mali yapısı bozuk kamu bankaları ile görece daha iyi durumda olan özel bankaları sağlıklı bir yapıya kavuşturmayı hedefleyen ve sektörde daha rekabetçi bir ortam yaratmayı amaçlayan düzenlemeler hayata geçirilmiştir.

Çalışmamızda yeniden yapılanma süreci sonrası dönemde Türk bankacılık sektörünün rekabet seviyesi yapısal olmayan Panzar-Rosse modeli aracılığıyla ampirik olarak tespit edilmiştir. Buna ek olarak çalışmamızda, ilgili dönemde Türk bankacılık sektörüne ait literatürde sıklıkla kullanılan yoğunlaşma ölçütlerinden hem CR_n yaklaşımına hem de HH endeks değerlerine de yer verilmiştir. Böylelikle piyasa yoğunlaşması ile rekabet arasındaki ilişki de incelenebilmektedir.

Panzar-Rosse modeli neticesinde 2003-2018 dönemine ait H istatistik değeri 0,23 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu değer, Panzar-Rosse modelinin çizdiği tasnife göre Türk bankacılık sektörünün 2003-2018 döneminde monopolcü rekabet piyasa yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber sektörün dinamikleriyle birlikte bütüncül bir biçimde ele alındığında ilgili dönemde oligopol piyasa yapısına daha yakın olduğu söylenebilir. Yani söz konusu dönemde bankacılık sektöründe faaliyette bulunan mevduat bankalarının gelirleri, girdi fiyatlarında yaşanan artıştan daha az oranda artmaktadır. Elde ettiğimiz bu bulgu literatürde Türk bankacılık sektörü için yapılan diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Öte taraftan mikro iktisat teorisinde yer alan oligopol piyasası özellikleri düşünüldüğünde de elde edilen bu sonuç tutarlıdır. Zira oligopol piyasalarının en önemli özelliklerinden bir tanesi firmaların ciddi reklam maliyetlerine katlanarak tüketici gözünde kendi ürünlerini rakip firma ürünlerinden farklılaştırma çabasına girmesi ve böylece piyasa gücü elde etme isteğidir. Bu çerçeveden bakıldığında Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan bankalar da bireysel krediler, kredi ve bankamatik kartı satışı gibi özünde homojen olan ürünleri reklam kampanyaları sayesinde farklılaştırma

çabasındadır. Ayrıca sektöre giriş önünde var olan sermaye kısıtı gibi engeller de bu sonucu desteklemektedir. Böylelikle çalışma sonucunda ampirik olarak elde edilen H istatistik değeri ile mikro iktisat teorisinde sunulan teorik yapının birbirini destekler nitelikte olduğu gözükmemektedir.

Küresel Finans Krizinin Türk bankacılığında rekabeti nasıl etkilediğini tespit etmek amacıyla 2003-2009 ve 2010-2018 alt dönemlerine baktığımızda ise sektörün oligopolcü piyasa yapısını korumakla beraber rekabet seviyesinin 2003-2009 döneminde genel döneme kıyasla daha yüksek olduğu, 2010-2018 döneminde ise sektörün rekabet seviyesinin düştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 2003-2009 döneminde sektörün rekabet seviyesini gösteren H istatistik değeri 0,33 iken, Küresel Finans Krizi sonrası bu oran 0,22'ye gerilemiştir. Buradan hareketle kriz sonrası dönemde diğer büyük ülkelerin bankacılık sektörlerinde görülen gelişmelere paralel olarak Türk bankacılık sektöründe de yaşanan birleşme ve satın almaların rekabet seviyesini düşürdüğü söylenebilir. Özellikle büyük bankalar arası gerçekleşen birleşmelerin sistemde rekabeti azaltıcı bir etki yaptığı açıktır. Öte taraftan sektörün bazı performans göstergeleri ve kalemleri incelendiğinde, 2008 Krizi sonrası sektörde rekabetin azaldığı yönündeki bulgumuz ilk bakışta sezgisel olarak reddedilebilir. Örneğin sektörde net faiz marjlarının gerilemesi rekabet artışıyla ilişkilendirilebilir. Fakat Kale'nin (2017) belirttiği gibi net faiz marjında yaşanan bu daralmayı rekabet artışı ile değil de yüksek/düşük faiz oranları ile açıklamak daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Nitekim faiz oranlarının yüksek/düşük olduğu bir ortamda bankaların net faiz marjları da yüksek/düşük olacaktır. Öte yandan kriz sonrası dönemde bankaların risk alma davranışlarını kısıtlamaya yönelik alınan düzenlemelerin artmış olması da banka karlılıklarının düşmesini açıklamada ifade edilebilir. Ayrıca buradan hareketle bankaların son dönemde net ücret/komisyon gibi faiz dışı kalemlerde rekabetinin arttığına dair yapılan yorumlar, şüphesiz tüm sektörün rekabetçi yapısının arttığı şeklinde değerlendirilmeyecektir. Zira ücret ve komisyon gelirlerinin ortalama aktiflere oranı 2018 yılında yüzde bir gibi son derece düşük bir oranda seyretmektedir.

Çalışmadan elde ettiğimiz bir diğer bulgu ise yapısal rekabet analizi yapan yoğunlaşma oranlarının en azından bankacılık sektörü için sağlıklı bir gösterge olmadığıdır. Zira banka sayısının neredeyse hiç artmadığı (yoğunlaşma oranlarının çok az azaldığı) 2003-2018 döneminde, aslında Türk bankacılık sektörünün Küresel Finans Krizi sonrası dönemde rekabet düzeyi azalmıştır. Böylelikle piyasa yapısı ve rekabeti doğrudan ölçen yapısal olmayan yaklaşımların, firma sayısı ve pazar paylarını baz alarak ölçüm yapan yapısal yoğunlaşma endekslerine göre daha tutarlı ve doğru bilgi sunduğu

düşünülmektedir. Bu bağlamda politika yapıcıların ve düzenleyici-denetleyici kurumların Türk bankacılık sektöründe rekabete yönelik geliştirecekleri politikalar için yapısal olmayan rekabet ölçüm yaklaşımlarını kullanmaları zorunluluğu açıktır.

Çeşitli amaçlarla uygulanan kamu politikalarının sektörün rekabet seviyesini olumlu veya olumsuz yönde etkilediği bir gerçektir. Örneğin geçmişte mevduata verilen devlet güvencesi uygulaması sistemin rekabetçi yapısını bozarken, 2001 Krizi sonrası yeniden yapılanma süreci çerçevesinde hayata geçirilen bazı uygulamalar ise sektörde rekabeti desteklemiştir. Günümüze gelindiğinde zorlu ekonomik göstergeleri düzeltmek için atılan bazı adımların sektörde rekabet koşullarını geriletmediği söylenebilir. Öyle ki, negatif reel faiz uygulamasının görüldüğü bugünlerde ekonomiyi canlandırmak adına devlet destekli kamu bankalarının faiz oranlarını giderek düşürmesi, özel bankaların mali yapısını bir hayli zorlamakta ve bu bankalarla rekabet gücünü son derece düşürmektedir.

Türk bankacılık sektörünün mevcut mali durumu, rekabet yapısı ve gelecekte görülmesi muhtemel zorlukları bütüncül bir şekilde ele alındığında, rekabet politikaları bağlamında BDDK'nın özellikle özel bankaların kamu bankaları ile rekabet edebilir hale gelmesi yönünde adımlar atmasının isabetli olacağı ifade edilebilir. Bu kapsamda kamu bankaları aracılığıyla bankacılık sistemini regüle etmekten kaçınılması gerektiği, bunun hem kamu bankaları hem de sektörün tümü ve ekonominin geneli için yararlı olmayacağı ifade edilebilir. Ayrıca politika yapıcıların özellikle mevduat tabanı geniş olmayan küçük ölçekli özel bankaları da dikkate alarak bütüncül bir bakış açısı ile politika üretmesi gerektiği öne sürülebilir. Bu çerçevede bankaların mülkiyet esaslı ve ölçeği bazında bir rekabet analizinin yapılması yerinde bir çalışma olacaktır. Son olarak tüm bu düzenlemeler hayata geçirilirken Beck'in (2008) de ifade ettiği üzere rekabetin sektörde yaratacağı fayda ve zararları dengeleyecek, rekabeti arttırmak adına mutlaka çok sayıda bankanın olması gerektiği fikrinden uzak ve kuralları belli olan kurumsal bir rekabet ortamı yaratılmalıdır. Nitekim Türk bankacılık sektörü serbestleşme politikalarının başladığı 1980'li yıllardan 2001 Krizine kadar geçen süreçte, sektörde yaşanan rekabet artışından beklenen performans iyileşmesi gerçekleşmemiş, aksine kuralsız ve denetimsiz rekabet sistemik riskleri artırarak kırılganlıklara sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- (TBB). (2008). *50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi "1958-2007"*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Abbasoglu, O. F., Aysan, A. F., & Gunes, A. (2007). Concentration, Competition, Efficiency and Profitability of the Turkish Banking Sector in the Post-Crises Period. *Banks & Bank Systems*, 2(3), 106-115.
- Acemoğlu, D., Laibson, D., & List, J. A. (2019). *Mikroekonomi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Ager, P., & Spargoli, F. (2013). Bank Deregulation, Competition and Economic Growth: The US Free Banking Experience. *Tinbergen Institute Discussion Paper*.
- Akgüç, Ö. (1989). *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Aktan, B., & Masood, O. (2010). The State of Competition of the Turkish Banking Industry: An Application of the Panzar-Rosse Model. *Journal of Business Economics and Management*, 11(1), 131-145.
- Allen, F., & Gale, D. (2000). *Comparing Financial Systems*. Cambridge: MA : MIT Press.
- Allen, F., & Gale, D. (2004). Competition and Financial Stability. *Journal of Money, Credit Banking*, 453-480.
- Altunöz, U. (2016). Empirical Analysis of Competition Dynamics by Competition Determination Approaches: Turkish Banking Sector for 1997-2014. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(1), 667-680.
- Anderson, T., & Hsiao, C. (1981). Estimation of dynamic models with error components. *Journal of the American Statistical Association*, 598-606.
- Andres, J., & Arce, O. (2012). Banking Competition, Housing Prices and Macroeconomic Stability. *The Economic Journal*, 1346-1372.
- Apaydın, Ş. (2015). *Mikro İktisat*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Apaydın, Ş., & Başaran, İ. (2018). Finansal Liberalizasyon, Banka Kredileri ve Kaynak Dağılım Etkinliği. *1. Uluslararası Bankacılık Kongresi Bildiriler Kitabı*, (s. 52-59). Ankara.
- Arellano, M., & Bond, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 29-51.

- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 277-297.
- Arı, A., & Özcan, B. (2011). İşçi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(38), 101-117.
- Ata, H. A. (2009). Kriz Sonrası Türkiye'de Mevduat Bankaları Karlılığına Etki Eden Faktörler. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(2), 137-151.
- Bain, J. S. (1951). Relation of Profit Rate to Industry Concentration. *Quarterly Journal of Economics*, 293-324.
- Bakkal, M., & Tombuloğlu, F. (2011). *2008 Global Ekonomik Kriz Öncesi Ve Sonrası Türk Bankacılık Sisteminde Fon Yönetimi*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Baltagi, H. (2005). *Econometric Analysis for Panel Data* (3 b.). London: John Wiley and Sons.
- BDDK. (2010). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*. Ankara: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
- Beck, T. (2008). Bank Competition and Financial Stability: Friends or Foes? *Policy Research Working Paper*. The World Bank.
- Belaish, A. (2003). Do Brazilian Banks Compete? *IMF Working Paper 03/113*. International Monetary Fund.
- Besanko, D. &. (1993). Relationship Banking, Deposit Insurance and Bank Portfolio Choice (No. 0411046). *University Library of Munich*.
- Besanko, D., & Thakor, A. V. (1992). Banking Deregulation: Allocational Consequences of Relaxing Entry Barriers. *Journal of Banking and Finance*, 909-932.
- Bikker, J. A., & Haaf, K. (2000). *Measures of Competition and Concentration in the Banking Industry: A Review of the Literature*. Research Series Supervision no.27.
- Bikker, J. A., & Haaf, K. (2002). Competition, Concentration and Their Relationship: An Empirical Analysis of the Banking Industry. *Journal of Banking & Finance*, 2191-2214.
- Bikker, J., & J.M., G. (1998). Competition and Concentration in the EU Banking Industry. *Research Series Supervision no.8*. De Nederlandsche Bank.
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 115-143.

- Bolt, W., & Tieman, A. F. (2004). Banking Competition, Risk and Regulation. *Scandinavian Journal of Economics*, 106(4), 783-804.
- Boratav, K. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boyd, J. H. (2005). The Theory of Bank Risk Taking and Competition Revisited. *The Journal of Finance*, 60(3), 1329-1343.
- Bozdemir, T. (2007). Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi ve Reel Sektöre Katkısına İlişkin Bir Araştırma, Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Bresnahan, T. F. (1982). The Oligopoly Solution Concept Is Identified. *Economics Letters*, 87-92.
- Bumin, M. (2016). Yeniden Yapılandırma Sonrası 2004-2014 Döneminde Türk Bankacılık Sektörü. *Maliye Finans Yazıları*, 177-222.
- Cameron, A., & Trivedi, P. (2005). *Microeconometrics, Methods and Applications*. New York: Cambridge University Press.
- Caminal, R., & Matutes, C. (2002). Market Power and Banking Failures. *International Journal of Industrial Organization*, 1341-1361.
- Carlson, M. &. (2005). Branch banking, bank competition, and financial stability (No. w11291). *National Bureau of Economic Research*.
- Cetorelli, N. (2001). Competition Among Banks: Good or Bad? *Economic Perspectives - Federal Reserve Bank of Chicago*, 38-48.
- Chortareas, G., Garza-Garcia, J. G., & Girardone, C. (2012). Competition, Efficiency and Interest Rate Margins in Latin American Banking. *International Review of Financial Analysis*, 93-103.
- Claessens, S., & Laeven, L. (2005). Financial Dependence, Banking Sector Competition, and Economic Growth. *Journal of the European Economic Association*, 3(1), 179-207.
- Claessens, S., & Leven, L. (2003). *What drives bank competition? Some international evidence*. The World Bank.
- Cordella, T., & Yeyati, E. L. (2002). Financial Opening, Deposit Insurance, and Risk in a Model of Banking Competition. *European Economic Review*, 471-485.
- Coşar, N. (2009). Türkiye’de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi. N. COŞAR , & M. BİLDİRİCİ (Dü) içinde, *Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi*. Ekin Yayınevi.

- Coşkun, M. N., Ardor, H. N., Çermikli, H., Eruygur, H. O., Öztürk, F., Tokatlıoğlu, İ., . . . Dağlaroğlu, T. (2012). *Türkiye'de Bankacılık Sektörü Piyasa Yapısı, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Çam, Ü. (2014). Türk Bankacılık Sektörünün Piyasa Yapısının Rekabet ve Yarışılabilirlik Açısından İncelenmesi, Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi.
- Çam, Ü., & Özer, H. (2018). Türk Bankacılık Sektörünün Piyasa Yapısının Rekabet Ve Yarışılabilirlik Açısından Analizi: Panzar-Rosse Model. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 336-360.
- Çelik, T., & Çitak, L. (2016). Banking Competition, Financial Liberalization and Economic Growth: Evidence from Turkish Economy during the 19890-2014 Period. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(4), 1750-1755.
- Çelik, T., & Kaplan, M. (2010). Türk Bankacılık Sektöründe Ekinlik ve Rekabet: 2002-2007. *Sosyo Ekonomi*, 6(13), 7-28.
- Çelik, T., & Ürünveren, Ç. (2009). Yabancı Banka Girişlerinin Türk Bankacılık Sektörüne Rekabet Etkisi: 2002-2007. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 42-59.
- Çolak, Ö. F. (2012). Türk Bankacılık Sektörünün Şubat 2001 Krizi Sonrası Durumu ve Yeniden Yapılandırma Programı, Tartışma Metni. Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Çolak, Ö. F., & Yiğidim, A. (2001). *Türk Bankacılık Sektöründe Kriz*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Danışman, G. (2018). Bank Competition, Regulations, and Stability in Developed Countries. Doktora Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Danışoğlu, A. Ç. (2007). Para Krizleri: Türkiye'de Yaşanmış Krizlerin Değerlendirmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-11.
- Davies, S. (1979). Choosing between Concentration Indices: The Iso-Concentration Curve. *Economica*, 67-75.
- De Bandt, O., & Davis, E. P. (2000). Competition, Contestability and Market Structure in European Banking Sectors on the eve of EMU. *Journal of Banking & Finance*, 1045-1066.
- Demirgüç-Kunt, A., Laeven, L., & Levine, R. (2003). The Impact of Bank Regulations, Concentration, and Institutions on Bank Margins. *Policy Research Working Paper*.

- Demsetz, R. S. (1996). Banks with Something to Lose: The Disciplinary Role of Franchise Value. *Economic Policy Review*, 2(2).
- Diamond, D. W. (1984). Financial Intermediation and Delegated Monitoring. *The Review of Economic Studies*, 393-414.
- Dinçer, A. (2006). Bankacılık Sektöründe Konsolidasyon, Ülke Deneyimleri ve Türkiye için Öneriler, Uzmanlık Tezi. Devlet Planlama Teşkilatı.
- Eğilmez, M. (2018). *Değişim Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2020). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Emek, U. (2005). Bankacılık Sisteminde Rekabet ve İstikrar İkileminin Analizi: Türkiye Örneği, Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erol, H. (2007). Bankalarda Net Faiz Marjının Belirleyicileri, Risk Duyarlılığı ve Politika Önerileri, Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Ersoy, H. (2018). *Bankacılık Sistemi Seçilmiş Ülkeler Ve Türkiye Performans Analizi*. Ankara: Nobel.
- Eshete, Z. S., Tesome, K. W., & Teshome, K. A. (2013). Competition in Ethiopian Banking Industry. *African Journal of Economics*, 176-190.
- Eyüboğlu, K., & Eyüboğlu, S. (2018). Bankacılık Sektöründe Rekabet ile Mali Sağlamlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Gelişmekte Olan Ülkeler için Panel ARDL Modeli. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 219-314.
- Gaffeo, E., & Mazzocchi, R. (2014). *Competition in the Banking Sector and Economic Growth: Panel-Based International Evidence*.
- Gelos, R., & Roldos, J. (2004). Consolidation and Market Structure in Emerging Market Banking Systems. *Emerging Markets Review*, 39-59.
- Goetz, M. (2016). Competition and Bank Stability. *CFS Working Paper Series, No.559*. Frankfurt a. M.: Goethe University, Center for Financial Studies (CFS).
- Greene, W. (2000). *Econometric Analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- Guzman, M. G. (2000). Bank Structure, Capital Accumulation and Growth: A Simple Macroeconomic Model. *Economic Theory*, 421-455.
- Günalp, B., & Çelik, T. (2006). Competition in the Turkish Banking Industry. *Applied Economics*, 1335-1342.
- Gündoğdu, B. (2011). Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Hall, M., & Tideman, N. (1967). Measures Of Concentration. *Journal of American Statistical Association*, 162-168.

- Hanzlík , P. (2018). Key Determinants of Net Interest Margin of Banks in the EU and the US, Yüksek Lisans Tezi. Charles University .
- Hart, P. E. (1971). Entropy and Other Measures of Concentration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 73-85.
- Hazar, A., Sunal, O., Babuşçu, Ş., & Sezgin Alp, Ö. (2017). Türk Bankacılık Sektöründe Piyasa Yoğunlaşması: 2001 Krizi Önvesi ve Sonrasının Karşılaştırılması. *Maliye Finans Yazıları*, 41-68.
- Hempell, H. S. (2002). Testing for Competition Among German Banks. *Discussion Paper 04/02*. Economic Research Centre of the Deutsche Bundesbank.
- Ho, T. S., & Saunders, A. (1981). The Determinants of Bank Interest Margins: Theory and Empirical Evidence. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 16(4), 581-600.
- Horvath, J. (1970). Suggestion for a Comprehensive Measure of Concentration. *Southern Economic Association*, 36(4), 446-452.
- Ildırar, M., & Kırıl, E. (2018). Piyasa Yapısı ve Yoğunlaşma: Türk Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Aanaliz. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 93-117.
- İşeri, M. (2004). *Son Finansal Krizler Ertesinde Bankacılık Sektörü*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Iwata, G. (1974). Measurement of Conjectural Variation in Oligopoly. *Econometrica Journal of the Econometric Society*, 947-966.
- Jayakumar, M., Pradhan, R. P., Dash, S., Maradana, R. P., & Kunal, G. (2018). Banking Competition, Banking Stability, and Economic Growth: Are feedback effects at work? *Journal of Economics and Business*, 15-41.
- Kale, S. (2017). Türk Bankacılık Sektörünün Aracılık Fonksiyonu. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 207-220.
- Kale, S., & Eken, M. H. (2017). Türk Bankacılığında Krizler ve Çıkarılan Dersler. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), 11-23.
- Karabay, M. E., & Okay, P. (2012). An Empirical Study of the Measurement of the Level of Competition in the Turkish Banking System Using Panzar - Rosse Methodology. *Rekabet Dergisi*, 13(1), 3-49.
- Kasman, A. (2001). Competitive Conditions in the Turkish Banking Industry. *Ege Academic Review*, 1(2), 72-82.
- Kasman, S., & Kasman, A. (2015). Bank Competition, Concentration and Financial Stability in the Turkish Banking Industry. *Economic Systems*, 502-517.

- Kaya, Y. T. (2001). *Türk Bankacılık Sisteminde Net Faiz Marjının Modellenmesi*. Ankara: BDDK.
- Kaynak, S., & Ari, Y. O. (2011). Türk Otomotiv Sektöründe Yoğunlaşma: Binek ve Hafif Ticari Araçlar Üzerine Bir Uygulama. *Ekonomik Yaklaşım*, 22(80), 39-58.
- Keeley, M. C. (1990). Deposit Insurance, Risk, and Market Power in Banking. *American Economic Association*, 1183-1200.
- Kepenek, Y. (2017). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kibritçioğlu, A. (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi*.
- Kibritçioğlu, A. (2010). Effects of Global Financial Crisis on Turkey. Munich Personal RePEc, <http://mpa.ub.unimuenchen.de/29470/>, MPRA Paper.
- Kocabay, S. (2009). Bank Competition and Banking System Stability: Evidence from Turkey. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: ODTÜ.
- Korkmaz, A. (2010). Türk Mevduat Bankacılığı Sektöründe Rekabet Derecesi: Bresnahan-Lau Modeli'nden Kanıtlar. *Bankacılar Dergisi*, 1-19.
- Kostakoğlu, S. F. (2015). İnternet Servis Sağlayıcıları Piyasasına Yönelik Yoğunlaşma Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(25), 129-140.
- Krstić, B., Radivojević, V., & Stanišić, T. (2016). Measuring Market Concentration in Mobile Telecommunications Market in Serbia. *Economics and Organization*, 13(3), 247-260.
- Kuzucu, S. (2014). Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet İlişkisinin Değerlendirilmesi, Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Küçükbuğakcı, R. (2017). Banka Yeniden Yapılandırma Programları ve Ekonomik Sonuçları, Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Lau, L. J. (1982). On Identifying the Degree of Competitiveness From Industry Price and Output Data. *Economic Letters*, 93-99.
- Leon, F. (2014). Measuring competition in banking : A critical review of methods. *Serie Etudes et Documents du CERDI*, 4-44.
- Lerner, A. P. (1934). The Concept of Monopoly and the Measurement of Monopoly Power. *The Review of Economic Studies*, 1(3), 157-175.
- Loayza, N., & Ranciere, R. (2004). *Financial Development, Financial Fragility, and Growth*. World Bank.

- Macit, F. (2012). Recent Evidence on Concentration and Competition in Turkish Banking Sector. *Theoretical and Applied Economics*, 19-28.
- Mason, E. S. (1939). Price and Production Policies of Large-Scale Enterprise. *American Economic Review*, 61-75.
- Masood, O., & Sergi, B. S. (2011). China's Banking System, Market Structure, and Competitive Conditions. *Frontiers of Economics in China*, 6(1), 22-35.
- Maudos, J., & Fernandez de Guevara, J. (2003). Factors Explaining the Interest Margin in The Banking Sectors of The European Union. *Journal of Banking & Finance*, 2259-2281.
- Maudos, J., & Fernandez de Guevara, J. (2011). Banking Competition and Economic Growth: Cross-Country Evidence. *The European Journal of Finance*, 17(8), 739-764.
- Mishkin, F. S. (1999). Financial Consolidation: Dangers and Opportunities. *Journal of Banking & Finance*, 675-691.
- Molyneux, P., Williams, D., & Thornton, J. (1994). Competitive Conditions in European Banking. *Journal of Banking and Finance*, 445-459.
- Mustafa, A., & Toçi, V. (2017). Estimation of the Banking Sector Competition in the CEE Countries: The Panzar-Rosse Approach. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 35(2), 459-485.
- Nathan, A., & Neave, E. H. (1989). Competition and Contestability in Canada's Financial System: Empirical Results. *The Canadian Journal of Economics*, 22(3), 576-594.
- Northcott, C. A. (2004). Competition in Banking: A Review of the Literature, Working Paper. Bank of Canada.
- Oliver, A. M., Fumas, V. S., & Saurina, J. (2006). Risk Premium and Market Power in Credit Markets. *Economic Letters*, 450-456.
- Özatay, F. (2016). *Finansal Krizler Ve Türkiye*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özcan, A. (2012). Türkiye'de Ticari Bankacılık Sektöründe Rekabet Düzeyinin Belirlenmesi (2002-2009). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 195-211.
- Özen, A. E. (2018). Dolarizasyon Olgusu: Teorik Bir İnceleme ve Türkiye Örneği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 101-113.
- Özkan, M. (2011). Türkiye'de Bankacılık Sektörünün Gelişimi ve Krizler Sonrası Rekabet Yapısı, Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi.
- Panzar, J. C., & Rosse, J. N. (1987). Testing For "Monopoly" Equilibrium. *The Journal of Industrial Economics*, 35(4), 443-456.

- Parasız, İ. (2011). *Türkiye'de Ve Dünya'da Bankacılık*. İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Petersen, M. A., & Rajan, R. G. (1995). The Effect of Credit Market Competition on Lending Relationship. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 407-443.
- Rapapali, M., & Simbanegavi, W. (2020). Competition in South African Banking: An Assessment Using the Boone Indicator and Panzar-Rosse Approaches. *South African Reserve Bank Working Paper Series 20/02*. South African Reserve Bank.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2008). *Banking Crises: An Equal Opportunity Menace*. Cambridge: NBER Working Paper Series.
- Repkova, I., & Stavarek, D. (2014). Concentration and Competition in the Banking Sector of Turkey. *Economic Interferences*, 16(36), 625-640.
- Rhoades, S. A. (1993). The Herfindahl-Hirschman Index.
- Schaeck, K., Cihak, M., & Wolfe, S. (2009). Are Competitive Banking Systems More Stable? *Journal of Money, Credit and Banking*, 41(4), 711-734.
- Schargrodsy, E., & Sturzenegger, F. (1998). Regulation, Concentration and Competition in Financial Intermediation. *Jornadas de Economia Monetaria e Internacional*.
- Shaffer, S. (1982). A Nonstructural Test For Competition in Financial Markets. *Proceedings of a Conference on Bank Structure and Competition* (s. 225-243). Federal Reserve Bank of Chicago.
- Shaffer, S. (1993). A Test of Competition in Canadian Banking. *Journal of Money, Credit and Banking*, 49-61.
- Shaffer, S. (2004). Patterns of Competition in Banking. *Journal of Economics and Business*, 287-313.
- Shaffer, S., & Di Salvo, J. (1994). Conduct in a banking duopoly. *Journal of Banking & Finance*, 1063-1082.
- Singh, F. P. (2012). Economic Reforms and Industrial Concentration In Indian Manufacturing Sector - An Inter- Temporal Analysis. *International Journal of Marketing, Financial Services & Management Research*(1).
- Stich, A. (1995). *Insurance and Concentration: The Change of Concentration in the Swedish and Finnish Insurance Market 1989-1993*. Discussion Papers in Statistics and Econometrics.
- Stiroh, K. J., & Strahan, P. E. (2003). Competitive Dynamics of Deregulation: Evidence from U.S. Banking. *Journal of Money, Credit and Banking*, 35(5), 801-828.

- Świtała, F., Malgorzata, O., & Kowalska, I. (2013). Competition in Commercial Banks in Poland - Analysis of Panzar-Rosse H-Statistics. *UW Faculty of Management Working Paper Series 4*.
- Şahin, H. (2011). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Taşkın, F. D. (2015). Türk Bankacılık Sektöründe Finansal İstikrar-Rekabet İlişkisi. *Maliye Finans Yazıları*, 175-204.
- TBB. (2020). *Temel Ekonomi ve Bankacılık Göstergeleri - Türkiye- AB Ülkeleri*. <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7646/TR-AB-2018.pdf> adresinden alındı
- Tuna, A. (2010, Şubat). Türk Bankacılık Sisteminin Rekabet Yapısı ve Piyasa Analizi, Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunay, K. B. (2009). Türk Bankacılık Sektöründe Rekabet ve Kırılganlık. *Bankacılar Dergisi*, 30-55.
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2019). *60. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi 1958-2018*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Ünsal, E. (2001). *Mikro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Valverde, S. C., & Fernandez, F. R. (2007). The Determinants of Bank Margins in European Banking. *Journal of Banking & Finance*, 2043-2063.
- Valverde, S. C., Humphrey, D., & Fernandez, F. R. (2003). Deregulation, Bank Competition and Regional Growth. *Regional Studies*, 227-237.
- Vesala, J. (1995). *Testing for Competition in Banking: Behavioral Evidence from Finland*. Helsinki: Bank of Finland Studies E:1.
- Wong, J., Wong, E. T., Fong, T. P., & Choi, K. F. (2008). Competition in Hong Kong's banking sector: A Panzar-Rosse assessment. H. H. Genberg içinde, *In The Banking Sector in Hong Kong* (s. 17-31). London: Palgrave Macmillan.
- Yağcılar, G. G. (2010). Türk Bankacılık Sektörünün Rekabet Yapısının Analizi, Doktora Tezi. ISPARTA: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Yerdelen Tataoğlu, F. (2020). *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yiğitoğlu, A. İ. (2005). 2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin Ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirmesi. *Sosyoekonomi*, 115-125.
- Yıldırım, O. (2017). *Türk Bankacılık Sistemi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Yılmaz, F. (2017, Ekim). Türkiye'de Bankaların Portföylerindeki Devlet Borçlanma Senetlerinin Özel Kesim Kredilerine Etkisi, Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Yılmaz, V., & Tuncay, M. (2012). Finansal Liberalizasyonun Tasarruf ve Yatırım Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *A.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 349-363.
- Zeren, F., & Ergun, S. (2010). AB'ye Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: Dinamik Panel Veri Analizi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 67-83.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: İbrahim BAŞARAN

Doğum Yeri ve Tarihi: Adana – 1994

E-mail: ibrahim.basaran@tau.edu.tr

Yabancı Dil: İngilizce, Almanca

ÖĞRENİM DURUMU

2012-2017: Çukurova Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü (Lisans)

2017-2020: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı (Yüksek Lisans)

İŞ DENEYİMİ

2019 - : Araştırma Görevlisi, Türk-Alman Üniversitesi İktisat Bölümü